
4 • 94

*ROMANO
DŽANIBEN*

ČASOPIS
ROMISTICKÝCH
STUDIÍ

OBSAH

Josef Vohryzek

Dva syndromy rasizmu..... 3

Arne Mann

Rómovia v Kremnici..... 7

L. Goral: Sar amen thode te bešel Kunešovu 16

Rozhovor s paní Stenzlovou, rodačkou z Kunešova 19

Fotoreportáž Ann Erikssonové..... 26

Adam Bartosz

Násilné usazování Romů v Polsku..... 37

Zákon č.74/1958 o trvalom usídlení v ČSR a jeho smernice 41

R. Dzurko: Sar man ile andro supisis 43

J. Červeňák: Sar oda sas 47

T. Lagrin: Jak mě vzali do domova 48

Christo Kjučukov

Řeč romských dětí v Bulharsku..... 52

RECENZE A ANOTACE 62

KONFERENCE A SEMINÁŘE 74

OHLASY..... 81

Josef VOHRYZEK

DVA SYNDROMY RASIZMU

Rasismus je hromadná reakce založená na předpojatosti celé skupiny vůči jiné skupině. Je to kolektivní postoj. Předpojatost, nedůvěra, pohrdání nebo nenávisť se sice vyskytují všelijak odstupňovaně, stejně tak jako rasistická agrese se projevuje různým způsobem a v nestejně intenzitě. Vždycky je ale rasizmu vlastní to, že má povahu skupinového postoje. Důležité je však, že skupinové vnímání se netýká jen těch, které rasista nenávidí, ale že i sám sebe považuje za reprezentanta skupiny. Ani sám sebe totiž nepociťuje jako individuum. Svými rasistickými pocity si někteří lidé dokonce potvrzují svou sounáležitost s těmi, od nichž se ti nenávidění odlišují. Někdy se zdá, že tu nenávisť v sobě udržují proto, že by si bez ní nebyli jisti svou vlastní totožností, že by bez rasistické nenávisti ztratili jistotu, že patří ke svým lidem a že je ti, k nimž patří, jako své uznávají. **Rasismus je zkrátka projev hluboké nejistoty, je to strach z vlastní prázdnoty, anonymity, osamělosti, který se přehlušuje nenávisť a pohrdáním těmi, kteří se v něčem odlišují.**

V tomto směru je rasismus obdařen jakousi zvrhlou symetrií. Je vždycky zaměřen proti nějaké skupině, které se přisuzují jisté záporné vlastnosti, a je založen na předpokladu, že skupina, ke které rasista patří, takové vlastnosti nemá a mít nemůže.

Tak smýšlí dokonce i rasista, který žádné příznivce pro svůj postoj nemá. V některých zemích by nebylo nijak obtížné najít místo, vesnici nebo městskou čtvrť, kde se vyskytuje nemálo přistěhovalců nebo příslušníků nějaké menšiny, kteří se od většinového obyvatelstva liší barvou pleti nebo jinak, a přesto jsou tam rasisté jen zcela ojedinělí, nebo je tam dokonce jenom jeden. I takový ojedinělý rasista bude přesto skálopevně přesvědčen, že svým postojem vůči těm snědým, šikmookým nebo černým jako by zastupoval své vlastní lidi, a nedá si to vymluvit, ani když jeho rasistické řeči nebude chtít nikdo poslouchat.

Rasista zkrátka nenávidí nejen za sebe, ale vždycky trvá na tom, že svou nenávisť „zastupuje“ další. Cítí se, jako by byl kýmsi delegován.

Přesto není bez užitku srovnávat rasismus s postoji, názory a pocity, které s rasizmem nesouvisí, ale se kterými se setkáváme v individuálních případech, v nichž se projevuje nějaká porucha v postoji k jiným, ať už je jakákoliv.

Jestliže se mi někdo znelíbí, obvykle vím, proč. Vytýkám mu určitý čin nebo vlastnost, kterou nemám rád. Pak ho třeba posuzuji přísněji, vytýkám mu toho víc a víc a časem se mi může stát, že budu proti němu zaujatý. Začnu ho soudit úplně jinak než dosud, ani nebudu vědět, proč. Budu ho odsuzovat i za činy a vlastnosti, které mi u jiných nevadí. Proč? Protože to jsou jeho vlastnosti. Ne pro jejich kvalitu. Na té už mi přestane záležet. Cokoli udělá, v mých očích to bude špatné už jen proto, že to udělal on. Všechno mu přičtu k tíži.

Právě takovéto podivné účetnictví je charakteristické pro rasismus. Všechno se sčítá. Sčítá se i to, co se jiným nesčítá.

V poslední době se často objevují zprávy o tom, že byl zavražděn nějaký podnikatel a že vrah byl najat jiným podnikatelem, který měl se zavražděným nějaké nevyřízené účty. Může z toho vzniknout dojem, že podnikatelé si jeden na druhého najímají vrahy. Ozvaly se hlasy, že jsou podnikatelé takovými zprávami očerňováni, protože o těch, kteří vrahy nenajímají, žádné zprávy nekolují. Něco na tom je, ale vážné nebezpečí nehrozí. I kdyby takových vražd bylo ještě víc, rozhodně by to mezi lidmi nevyvolalo předpojatost proti podnikatelům všeobecně a ti by nezačali být šmahem podezíráni, že si najímají vrahy. Lidé by se jim určitě nezačali vyhýbat a neodmítali by je jako sousedy. Nehrozí ani nebezpečí, že vznikne nová odrůda skinů, kteří budou podnikatele napadat a bít jejich děti jen proto, že jsou dětmi podnikatelů.

Antipatie, předsudky a všelijaké generalizace, které přisuzují to či ono lidem jen proto, že patří k nějaké skupině, tedy soudy typu „Cikáni kradou“ nebo „podnikatelé si najímají vrahy“, jsou sice vždycky špatné a hloupé, ale zvlášť nebezpečné jsou v těch případech, kdy směřují proti skupině, která se od většiny odlišuje rasovými, etnickými nebo národnostními znaky. Nejsurovější a nejnebezpečnější jsou ovšem ty rasistické.

Menšina, k níž se většinová populace chová nepřátelsky, se samozřejmě brání. V krajním případě se pochopitelně brání proti násilí a útisku, ale musí se bránit i proti tomu, s čím se setkává ve chvílích, kdy třeba ani o přímé násilí a útlak nejde. Musí se bránit proti tomu, že je kvůli své odlišnosti vyřazována z normálního soužití, že s ní lidé z většinové populace nenavazují normální sousedské vztahy, že neuznávají její zvyklosti a kulturu tak, jak uznávají odlišné zvyklosti jiných národů. **Příslušníci takovéto menšiny se musí bránit proti tomu, že jsou hodnoceni jako lidé druhého řádu. Kdyby se proti tomu nebránili, znamenalo by to, že si sami sebe neváží. Pak by se lidmi druhého řádu opravdu stali.**

Rasové menšiny tento znevažující postoj, který je obklopuje na každém kroku a vtírá se jim od dětství do života a do vědomí, pociťují a vytvářejí si proti němu protilátky. Na mnohé věci, které většinová populace považuje za tak samozřejmé, že je ani nevnímá, si však příslušníci menšiny často rozhořčeně nebo podrážděně stěžují, což většinová populace nechápe. Nechápe, že je nač si stěžovat, nebo je uraženě přesvědčena, že si to menšina způsobila sama. Dochází ke sporům, v nichž si menšina s většinou navzájem nerozumějí a mnohdy ani rozumět nemohou, protože v tom oběma stranám brání příliš hluboká odlišnost každodenní zkušenosti, která se v nich upevňuje od nejútlejšího dětství. V takových případech se někdy mluví o menšinovém syndromu.

O menšinovém syndromu zpravidla mluví lidé z většinové populace, zatímco Romové, američtí černoši, Židé, Indiáni či příslušníci určitých národnostních menšin o něm obvykle nemluví. Míní se jím ty menšinové postoje, při nichž dochází k nadměrnému zdůrazňování skupinové identity, nebo které se utvářejí na základě přecitlivělosti vůči postojům většiny. V takovém případě může příslušník menšiny například neprávem přičítat své neúspěchy a obtíže svému menšinovému osudu apod.

Existuje tedy menšinový syndrom, nebo je to jen výplod předstudků většiny vůči menšině, zabalený do pečovatelské starostlivosti, která je jen umírněnější obměnou rasistické nadřazenosti?

Na to je těžká odpověď. Zkušenost většiny a menšiny je v nejzávažnějších a nejniternějších souvislostech života tak rozdílná, že musíme vždy počítat s tím, že bude ve vztazích mezi nimi mnoho **nezvažitelného**. Tvzení o menšinovém syndromu je zřejmě často projevem nepochopení, avšak stojí zato uvážít, zda chyba není někde jinde. Je zcela přirozené, když se Rom, Žid či černoch cítí být uražen nebo nespravedlivě oceněn proto, že od dětství často urážen či nespravedlivě oceňován býval, takže to prostě očekává. A stejně přirozené je, když svou skupinovou identitu někdy zdůrazňuje nadměrně nebo na nepravém místě prostě proto, že mu byla od nejútlejšího dětství často upírána. Problém zřejmě nebude v tom, že by menšinový syndrom neexistoval, ale že lidé z většinové populace sice uvažují o menšinovém syndromu, ale ani je nenapadne, že by mohl existovat i syndrom většinový a že se třeba projevuje právě v jejich úvahách o menšinovém syndromu. Pokud se v tomto ohledu nemýlím, pak mezi těmito syndromy vládne jakási symetrie, kterou většinová populace těžko chápe, protože vztahy mezi většinou a menšinou jsou samou svou podstatou asymetrické.

O tom, že většinový syndrom existuje, svědčí přinejmenším jedna okolnost. Doba, kdy si většinové populace ve vyspělých zemích uvědomily, že útlak menšin skutečně existuje, je poměrně krátká, a tudíž poměrně přehledná. Kdo musel v tomto období názorového tříbení své tradiční postoje k těm druhým měnit víc, menšiny, nebo většiny? Zdá se mi, že menšiny změnilly za tu dobu své postoje vůči většině dosti nepatrně, neboť žily v područí, o ničem nerozhodovaly, a nemohlo je tedy ani napadnout, že by většina mohla mít nějaké rysy méněcennosti. Zato většinové populace musely své tradiční, „samozřejmé“ postoje od základu změnit. A tento vývoj bude bezpochyby dále pokračovat. **Menšiny se musejí stále rozhodovat, v čem se přizpůsobit a v čem trvat na svém. Většiny trvají na svém svou vlastní vahou a tato samozřejmost jejich existence jim ztěžuje pochopení nejen menšin, ale i svého vlastního postoje k nim. Prvního stupínku zralosti v tomto směru dosáhnou až ve chvíli, kdy si s plnou vážností uvědomí, že odpovědnost, kterou přináší jejich dominantní postavení, je větší než výhody této nadvlády.**

RÉSUMÉ

Deux syndromes du racisme

L'article est une réflexion sur le phénomène du racisme. L'auteur considère le racisme comme une réaction basée sur l'opinion préconçue d'un groupe sur un autre groupe, auquel il attribue certaines qualités négatives. Il s'agit toujours d'une attitude collective ou le raciste n'agit pas en tant qu'individu, car il ne se perçoit pas lui-même comme tel, mais comme représentant d'un groupe. Il agit ainsi pour ne pas perdre le sentiment de sa propre identité.

L'auteur illustre le phénomène du racisme par un exemple qui n'a apparemment rien à voir avec le racisme: Si une personne nous dérange ou nous irrite d'une manière ou d'une autre, un jour,

même les qualités qui, chez les autres, ne nous gênent guère, commencent à nous importuner. Le même phénomène caractérise le racisme.

Le racisme est, tout simplement, l'expression d'une faiblesse, de la peur de sa propre pauvreté d'idées, de son existence anonyme, de sa solitude. Pour surmonter ces sentiments, des individus peu sûrs d'eux ou désorientés recourent souvent à la haine ou au mépris à l'égard de ceux qui sont différents.

Les minorités doivent se défendre lorsqu'elles sont considérées comme des gens inférieurs. Si elles ne se défendaient pas, cela signifierait qu'elles auraient perdu le respect d'elles-mêmes et qu'elles deviendraient, en effet, inférieures.

La différence des expériences vécues quotidiennement est telle qu'une compréhension entre majorité et minorité est extrêmement difficile.

Dans leurs rapports réciproques, il y aura toujours une grande part d'irrationnel.

Dans cet ordre d'idées, on parle souvent d'un syndrome de minorité. Il est intéressant de noter que ce sont surtout les représentants des groupes majoritaires qui parlent le plus du syndrome de minorité. Il est difficile de dire si le syndrome de minorité existe réellement ou s'il n'est qu'un des préjugés de la majorité. Mais le problème n'est pas là: ce qui importe c'est que les représentants de la population majoritaire réfléchissent sur le syndrome de minorité sans se rendre compte de l'existence du syndrome de majorité. Et pourtant, celui-ci se manifeste avec évidence précisément dans leurs réflexions sur le syndrome de minorité.

Selon l'auteur, l'existence du syndrome de majorité est confirmé aujourd'hui aussi par un autre fait: durant la période où les populations majoritaires dans les pays développés ont réalisé que l'oppression des minorités existait réelle-

ment, les minorités n'ont changé que très peu leurs attitudes vis-à-vis de la majorité, car elles vivaient dans une situation de dépendance sans avoir la possibilité de décider de quoi que ce soit. Par contre, les populations majoritaires ont dû changer radicalement leurs attitudes traditionnelles qui, jusque là, allaient de soi. Et cette évolution va sans doute se poursuivre.

Les minorités sont obligées à chaque instant de choisir entre l'adaptation ou l'affirmation de la différence. L'identité des populations majoritaires n'est, par contre, jamais mise en question et cette évidence de leur existence entrave non seulement leur tolérance à l'égard des minorités, mais aussi la compréhension de leurs propres attitudes vis-à-vis de ces minorités. Un premier pas vers une évolution sera fait lorsque les groupes majoritaires auront compris que les avantages liés à leur position dominante impliquent une responsabilité d'autant plus grande à l'égard des minorités.

Arne B. MANN

RÓMOVIA V KREMNICI

Na Slovensku žijú Rómovia už vyše šesť storočí (najstaršia zmienka o ich pobyte na tomto území je z roku 1423). Od 16. stor. dostávali niektoré rómske rodiny (najčastejšie kováčov a hudobníkov) povolenie usadzovať sa na periférii miest a na feudálnych majetkoch. Od 18. stor., kedy nariadenia panovníkov Márie Terézie a Jozefa II. predstavovali významné pokusy o reguláciu rómskeho obyvateľstva, možno hovoriť o prevažnej väčšine Rómov na Slovensku ako o usadlých¹. Na okrajoch obcí a miest vznikali osobitné sídelné jednotky - rómske osady, ktorých obyvatelia žili vždy v istej izolácii od majoritného obyvateľstva, i keď naň boli existenčne odkázaní. Napriek tomu, že povojnový štát videl príčinu diferenciácie rómskeho obyvateľstva od majoritného obyvateľstva predovšetkým v zostalosti kultúry bývania a mnohé osady likvidoval, dodnes je na Slovensku asi 300 rómskych osád. Rómovia tu žijú často v jednopriestorových primitívnych obydliach (chatrčiach) s jednoduchým zariadením, bez pitnej vody, kanalizácie, niekedy i bez elektriny. Rómov dnes žije na Slovensku asi 300 tisíc, čo je asi 5,6% obyvateľov Slovenska.

Usídlenie Rómov v meste Kremnica je pre Slovensko typické. V Kremnici, podobne ako v ďalších baníckych mestách, platil od 17. stor. pre Rómov

zákaz vstupu. Najstarší žijúci obyvatelia mesta sa pamätajú jedine na kočovných olašských Rómov, ktorí začiatkom storočia prechádzali cez mesto na vozoch a ponúkali veštenie z ruky. V medzivojnovom období sme tu mohli stretnúť jedine rodinu Antona Jonáša, ktorá pochádzala zo Širkoviec (okr. Rimavská Sobota). Išlo o rodinu rómskych profesionálnych hudobníkov, ktorá mala takmer 20 rokov angažmá v hoteli Centrál. V Kremnici mali vlastný byt a svojím spôsobom života a spoločenským vystupovaním sa snažili zaradiť medzi „lepšie“ stredné vrstvy kremnického mestského obyvateľstva. Sobáš Antona Jonáša, „slobodného cigánskeho hudobníka“, nar. 1913, a Alžbety Kohnovej, nar. 1913, v roku 1936 možno považovať za najstarší sobáš Róma v tomto meste. Rodinu Jonášovcov vystriedala po druhej svetovej vojne rodina hudobníka Antona Solčányho. V jeho kapele účinkoval okrem jeho rodinných príslušníkov aj Gabriel Balog. Všetci boli, tak ako Jonášovci, zo Širkoviec. V hoteli Centrál účinkovali od roku 1950 a bývali priamo v hoteli. Niektorí mali neskôr v meste vlastné byty.

Tradičné rómske osady sa nachádzali v okolitých obciach: v Ihráči to boli rodiny kováčov Goralovcov, v Bartošovej Lehôtke rodiny kováčov a hudobníkov Dunkovcov a v Kunešove ro-

1) Osobitnú skupinu tzv. olašských Rómov - VLACHIKA ROMA, ktorá prišla na územie Slovenska z oblasti Rumunska v 19. stor. a ktorej príslušníci do roku 1959 kočovali, tvorí len 5 - 10 % všetkých Rómov.

diny kováčov Štefanovcov. Tieto tri rodiny možno považovať za najstaršie v regióne. V dôsledku vzájomných sobášov a zakladania nových rodín sa stalo, že v prvej polovici 20. stor. sme mohli nájsť Goralovcov nielen v Ihráči, ale aj v Jastrabej, Bartošovej Lehôtke, Sklenom a Lutile.

Jednotlivé osady boli na okrajoch dedín. Rómske rodiny obývali jednopriestorové domčeky vybudované z dreva, ktorých sedlová strecha bola pokrytá starými vyradenými šindľami. Dvermi sa vstupovalo zvonku do malej izby (najčastejšie uvádzaný rozmer 4x4 m), v ktorej bolo skromné zariadenie: spávalo sa na lôžkach zhotovených z dosák, na ktorých boli matrace vlastnoručne vyrobené zo slamy a vrecoviny. Pretože tu bývalo spolu aj 10 ľudí, na noc rozprestierali na hlinenú dlážku slamu, na ktorú dávali plachtu. Okrem postelí bol v interiéri jeden sporák, na ktorom sa varilo, a jedna skriňa, v ktorej bol uložený celý majetok rodiny. Izbu osvetľovalo jedno malé okienko, a ak potrebovali svetlo, zhotovovali si jednoduché svietidlá z vydlabaného zemiaka - **ududa**.

Hlavnou obživou Rómov v okolí Kremnice (podobne ako na celom Slovensku) bolo kováčstvo. Skromné dielničky rómskych kováčov s pôdorysom asi 2x2 metre boli zhotovené z dreva. Rámová konštrukcia bývala prípadne obitá doskami. Celá stavba bola akoby opretá o obydlie rómskeho kováča. Pultová strecha sa zvažovala k vchodovej časti. Takmer polovicu dielne zaberali kováčske mechy, ktoré ústili do murovaného vyvýšeného ohniska. Neďaleko bola nákova. V Kunešove, Bartošovej Lehôtke a Ihráči pracovali kováči postajačky. V Starej Kremničke a Žiari pracovali kováči ešte v medzivojnovom období archaickým spôsobom: Ohnisko bolo umiestnené priamo na zemi a do zeme

bola zarazená aj nákova. Kováč pri práci čupel, zatiaľ čo jeho spolupracovník, ktorý „dupľoval“ ťažkým kladivom, oproti nemu kľáčal. Kováči pracovali väčšinou v noci a pri práci im pomáhali ďalší členovia rodiny: pri ťahaní mecha alebo pri samotnom kovaní i vlastné ženy. V ohnisku spaľovali drevené uhlie, ktoré si sami vopred vypálili. Zhotovovali rôzne druhy kincov, medzi nimi tiež koľajnicové, kramle, reťaze, podkovy na kone i na voly, avšak kone sami nepodkúvali. Podkovy predávali „bielym“ kováčom. Rómsky kováči bývali často zároveň aj príležitostnými hudobníkmi: Takýmto bol aj Karol Štefan z Kunešova, Dunkovci zo St. Kremničky a Štefanovci z Bartošovej Lehôtky. Niektorí muži pletli košíky, z brezového prútia viazali metly (Ján Goral z Ihráča), ženy v Ihráči zhotovovali na primitívnych krosienkach tkanice, chodili k sedliakom vymazávať hlinené dlážky a zvnútra chlebové pece. Kováčske výrobky, košíky, metly a tkanice chodili rómske ženy predávať po okolí. Najčastejšie ich vymieňali za potraviny alebo obnosené šatstvo či iné potrebné predmety do domácnosti. Vo vymedzenom čase smeli ponúkať svoje výrobky aj na trhu v Kremnici.

Počas druhej svetovej vojny boli Rómovia na Slovensku - podobne ako v ďalších krajinách Európy - vystavení rasovej diskriminácii: Nesmeli cestovať verejnými dopravnými prostriedkami, mali zakázaný vstup do verejných priestorov a parkov, do miest a obcí smeli vstúpiť len do vyhradených priestorov a parkov a len vo vyhradených dňoch a hodinách. Rómovia z okolia Kremnice smeli do mesta vstupovať len v stredu a v piatok (vtedy sa konali trhy) od šiestej do desiatej hodiny predpoludním, inak boli vystavení bitiu policajťami a gardistami, niektorých aj uväznili v mestskom väzení v radnici. Po obsa-

dení Slovenska nemeckou okupačnou armádou v septembri 1944 sa na viacerých miestach uskutočnili masové popravy rómskeho obyvateľstva. K tragickým udalostiam došlo aj v oblasti Kremnice: 20. októbra 1944 boli pri Jasstrabej zastrelení 4 Rómovia (3 z Jasstrabej a jeden z Ihráča).

Banická oblasť Kremnice bola od prvej polovice 14. stor. osídlená nemeckým obyvateľstvom. Aj keď v nasledujúcich storočiach došlo k prirodzenému etnickému premiešavaniu populácie, v niektorých obciach malo nemecké etnikum dominantné postavenie. Takouto bola aj obec Kunešov. Keď začiatkom roku 1945 nemecké obyvateľstvo pred blížiacim sa frontom evakovalo, obec sa takmer vyludnila. Túto skutočnosť využil hneď po prechode frontu novovzniknutý orgán štátnej správy (Okresný národný výbor v Kremnici), ktorý vydal nariadenie zlikvidovať všetky rómske osady v oblasti okresu a ich obyvateľov presídliť do obce Kunešov. Tam im prideliť opustené domy a pôdu. Do Kunešova boli presídlení Rómovia z obcí Ihráč (Goralovci, Bartošovci a Dunkovci), Bartošova Lehôtka (Goralovci, Štefanovci, Dunkovci a rodina Suchých), Stará Kremnička (Goralovci), Lutila (Štefanovci a Šarköziovci), Žiar nad Hronom (Šarköziovci) a Slaská (Štefanovci).

Nepremyslené a unáhlené rozhodnutie nemohlo viesť k uspokojivému výsledku: Okolo 350 Rómov sa tak ocitlo v drsných klimatických podmienkach jednej z najvyššie položených obcí okresu (Kunešov sa nachádza vo výške 796 m nad morom, kým lokality, z ktorých sem boli Rómovia presídlení, majú nadmorskú výšku 265 - 525 m, čo je rozdiel o 271 - 531 m). Rómovia v histórii nevlastnili pôdu a neboli teda schopní na nej sami hospodáriť. Dodnes sa s úsmevom spomína údajné vtedajšie

vyjadrenie Rómov, že v „Kunešove je stará čierna zem, ktorá nerodí“. Spôsob života Rómov bol navyše závislý na majoritnom obyvateľstve, na vzájomnej koexistencii. V Kunešove, kde sa zrazu stali sami majoritou, boli bezradní.

Napriek tomu, že úrady menovali do funkcie starostu (predsedu MNV) rómskeho hudobníka Kolomana Šarköziho zo Žiaru, ktorý si údajne počínal veľmi rázne, neviedol ďalší vývoj k spoločenskej konsolidácii. Práve naopak: Jednotlivé rodiny začali Kunešov opúšťať a vracáť sa do svojich pôvodných obcí. K takémuto počínaniu prispievali aj postupné návraty evakuovaného nemeckého obyvateľstva, ktoré Rómov z obsadených obydľí vytlačalo. 30. augusta 1945 vydal Okresný úrad (ONV) nariadenie predstavenstvám všetkých obcí v okrese. V liste sa dôvodí, že *„cigáni boli kolonizovaní do Kunešova preto, aby bolo zamedzené zaháľáčstvu, krádežiam, žobrote a podobne. ONV v Kremnici pridelil týmto rodinám riadne ubytovanie, pridelil im pôdu, aby žili zo svojej vlastnej práce, a nie aby sedeli na krku a obtiaž nášeho statočného pracujúceho roľníctva na dedine“*. Okresný úrad upozorňuje, že *„je neprípustné, aby bolo týmto cigánom umožnené vrátiť sa do obcí, pretože sa im nechce pracovať“*. Niektoré rodiny v Kunešove sa zamestnali prácou v lese, niektoré rozbíjaním kamenia pri budovaní cesty na Krahule.

Vysoká koncentrácia rómskeho obyvateľstva v Kunešove spôsobila aj zhoršenie hygienických pomerov. Okresný zdravotný referent poslal 19. decembra 1946 žiadosť na Povereníctvo zdravotníctva, v ktorej požaduje odvšivenie rómskych obyvateľov Kunešova, „žijúcich v zlých sociálnych a hygienických pomeroch. Je nebezpečie, že v dôsledku tejto zavšívavenosti by u nich mohla vypuknúť epidémia škvrni-

tého týfu..." Žiadosti bolo vyhovené a v dňoch 6.- 9. januára 1947 uskutočnil okresný zdravotník zo Zvolena dezinfekciu rómskej kolónie v Kunešove práškom DDT. V tomto čase mnohé rodiny začali Kunešov opúšťať. Dodnes Rómovia argumentujú tým, že pridelené domy nepovažovali za svoje a že do Kunešova boli presídlení proti svojej vôli. Toto tvrdenie presvedčivo ilustruje počínanie rodiny Jozefa Gorala z Ihráča, ktorá opustila Kunešov, a nakoľko sa nemohla vrátiť do svojej obce, počas jedného roka sa túlala po lesoch, až sa jej - podobne ako mnohým ďalším - podarilo usadiť v Jastrabej. Tu si v časti Pod skalou postavili z kameňa nové domčeky. V Kunešove napokon ostali prevažne rodiny Štefanovcov, ktorí tam žili už pred vojnou.

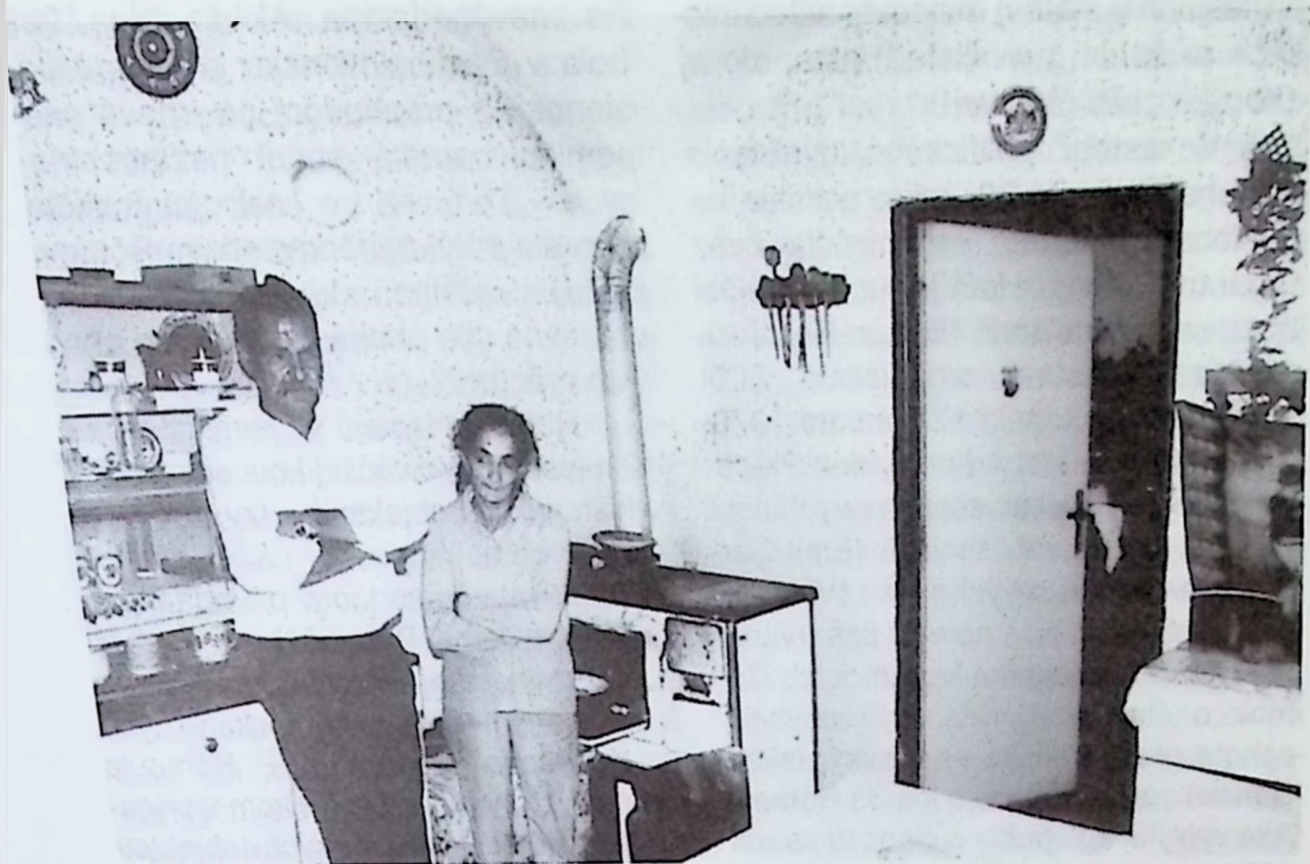
V 60. rokoch sa štátna politika riešenia tzv. cigánskej otázky sústredila na likvidáciu rómskych osád, ktoré boli

považované za príčinu zaostalosti a spoločenskej neintegrovateľnosti rómskeho obyvateľstva. Štát odkupoval od Rómov ich primitívne obydlia a ponúkal lepšie bytové možnosti.

V Kremnici, kde po skončení druhej svetovej vojny bola uskutočnená „veľkoplošná konfiškácia majetku nemeckého obyvateľstva“, bola v tom čase ešte jedna tretina domov voľných, neobývaných. Okresný úrad ich preto ponúkol rómskym rodinám z okolia. Okolo roku 1962 sa začali v Kremnici usadzovať prvé rómske rodiny. Zakupovali si domy na Kollárovej a Malinovského v centre mesta. Uvedené objekty neboli vtedy posudzované z historicko-pamiatkárskoho hľadiska, ale ako staršie objekty s neštandardným vybavením, a preto boli pre Rómov finančne výhodné. Rómski muži našli zamestnanie v Štátnom majetku v Kremnici, v Uhoľných skladoch, v robotníckych

Kremnica - stredoveké banícke mesto. V popredí domy nemeckých remeselníkov, do ktorých sa po druhej svetovej vojne nasťahovali Rómovia.
Arne B. Mann, 1993

Kremnica:
 Romská rodina v barokovom, tzv. Amóniovskom dome.
 Arne B. Mann, 1993

Kremnica:
 Pani Helena Bartošová vo svojom byte.
 Arne B. Mann, 1993

profesiách v štátnej mincovni, v technických službách pri očiste mesta, ale aj ako závozníci či šoféri.

V období politického uvoľnenia v druhej polovici 60. rokov vznikla na Slovensku kultúrna organizácia Zväz Cigánov-Rómov. Hoci jej ustanovujúci zjazd sa konal v apríli 1969, zakladajúca schôdza miestnej organizácie ZCR v Kremnici sa konala 17. januára 1970. Predsedom sa stal Adam Berko. Pracovali v nej tri komisie: sociálno-výchovná (Valéria Goralová), školská (Emil Šarközi) a kultúrno-výchovná (Vladimír Joška). Organizácia po celý čas trvania zápasila s nezaujmom kremnických Rómov o členstvo, pretože tu chýbala ochota platiť členské príspevky, takže členskú základňu tvorilo iba 33 Rómov. Ako vyplýva zo správy o činnosti za rok 1971, miestna organizácia bola bezmocná pri zhoršujúcej sa školskej dochádzke rómskych detí, najmä ich slabej znalosti slovenského jazyka. Autor správy upozorňuje, že „s deťmi je potrebné hovoriť viac po slovensky“. Deti v škole veľmi zle prospievali. V roku 1970 sa u nich vyskytovali vši a svrab. Skôr než sa miestna organizácia ZCR mohla skonsolidovať a začať cieľavedomejšie pracovať, bol Zväz Cigánov-Rómov v roku 1973 celoštátne zrušený.

Pri sčítaní ľudu v roku 1991 žilo v Kremnici 7154 obyvateľov. Počet Rómov sa odhadoval na 180, čo predstavuje 2,5% obyvateľstva (celoslovenský podiel je asi 4,8%). Pritom možnosť prihlásiť sa k rómskej národnosti využilo len 32 občanov, čo je 17,7% (v celoslovenskom meradle sa k Rómom prihlásilo 31% predpokladaného počtu). Príčinu tohto javu môžeme hľadať v nerozvinutosti etnického povedomia a nízkej vnútroetnickej integrácii. Nemanifestovanie etnického pôvodu je motivované tiež obavou z možného následného spoločenského

ho znevýhodnenia. Ak do roku 1989 bola v Československu pracovná povinnosť, s prechodom na trhovú ekonomiku narastá počet nezamestnaných. Ten sa v celoslovenskom meradle dotýka predovšetkým Rómov, pretože väčšinou ako nekvalifikovaná pracovná sila prichádzajú medzi prvými o prácu.

Rómovia bývajú v Kremnici asi na 12 miestach. Vo väčšej koncentrácii žijú v historických objektoch - tzv. Amonovskom dome na ul. J. Horvátha č. 862/9 a v susednom pôvodne garbiarskom dome Bohunčáka a Štubňu na Kutnohorskej ulici. Ak platilo, že k prideleným domom vidieckeho typu v Kunešove nenadobudli Rómovia vlastný vzťah, neplatí to celkom v prípade pridelených historických objektov mestského typu. Bývanie v týchto domoch síce často zaostáva za štandardom miestneho majoritného obyvateľstva, avšak v porovnaní s jednopriestorovými obydliami v bývalých rómskych osadách predstavuje výrazný kvalitatívny posun. Spoločným priestorom v dome (chodby, schodisko, dvor) nevenujú Rómovia potrebnú pozornosť, v jednotlivých bytoch sa však snažia udržiavať poriadok. Zariadenie tvorí jednak starší nábytok, ktorý získali lacnejšie alebo darom od majoritného obyvateľstva, nájdu sa však aj interiéry, v ktorých modernejší nábytok i výzdoba sledujú dekoratívno-reprezentatívny cieľ, na čo sú majitelia primerane hrdí. V niektorých interiéroch (na Langsfeldovej ul. „3 domy“), prevláda vkusné účelové zariadenie. Rómsky charakter možno poznať v dekoratívnosti - veľkých a pestrých vzoroch maľoviek, množstve dekoratívnych predmetov na stenách i v presklených sekretároch.

Základom rómskeho spoločenstva vždy bývala rodina. Najstaršie rodiny, ktoré sa podarilo rekonštruovať - matky

narodené v rokoch 1886-1930 - mávali v priemere 8,1 detí (maximálne 11 detí). V generácii matiek narodených v r. 1931 - 1950 pripadalo na jednu matku priemerne 4,9 dieťaťa a v generácii matiek 1951-1960 tento priemer poklesol na 4,5 dieťaťa. Tento pokles počtu živonarodených detí v rodine možno vysvetliť ako dôsledok neustáleho rastu životnej úrovne, orientácie na plánované rodičovstvo a zvyšovania starostlivosti o dieťa.

Doposiaľ získaný materiál nedovoľuje vyčíslieť vývoj detskej úmrtnosti, možno však oprávnené predpokladať, že v porovnaní s obdobím prelomu 19. a 20. storočia, kedy úmrtnosť detí do 3. roku ich života predstavovala 18,6% všetkých pôrodov, výrazne poklesla. Potešiteľná je skutočnosť, že mladé mamičky v posledných desaťročiach rodia svoje prvé dieťa ako plnoleté (18-ročné a staršie). Kým v rokoch 1951-1967 sme zaznamenali 10 pôrodov 16-ročných prvorodičiek, od roku 1967 sa pôrod takejto mladej mamičky v Kremnici nevyskytol. Javom, ktorého vysvetlenie môžeme hľadať v tradícii rómskej rodiny, je skutočnosť, že mladí ľudia dodnes uzatvárajú manželstvo často až po narodení 1 - 2 detí. (Prvotným poslaním manželstva je totiž založenie rodiny. Ak sa partnerom po istom čase spolužitia nenarodilo dieťa, mohli sa rozísť.)

Novým, netradičným momentom v rómskej rodine je rozvod. Zatiaľ ide o jav zriedkavý: Z 33 manželstiev uzavretých po roku 1977 sa iba 3 rozviedli (čo je 9,1 %). Pozoruhodným javom v Kremnici sú zmiešané rómsko-nerómske manželstvá. Od roku 1966 tu bolo uzavretých 14 takýchto sobášov (čo je 28 %). Takýto vysoký podiel interetnických manželstiev v iných častiach Slovenska nie je známy.

Náboženským vyznaním sa väčšina Rómov v Kremnici - podobne ako na

celom Slovensku - hlási k rímskym katolíkom. Väčšinou však nepatria k dôsledným kresťanom (nerešpektujú obdobie pôstu, nezúčastňujú sa obradov v kostole a pod.), vyžadujú však prítomnosť kňaza a liturgický úkon pri krste dieťaťa a pri pochovávaní. V ich viere môžeme okrem kresťanstva nájsť aj prvky, ktorých korene siahajú pravdepodobne do indickej pravlasti, ako i obyčajové úkony - praktiky ľudovej viery, ktoré prevzali od majoritného obyvateľstva a ktoré prispôbili svojim vlastným predstavám. Ak porovnáme celú oblasť duchovnej kultúry Rómov so situáciou na východnom Slovensku, konštatujeme, že Rómovia v oblasti Kremnice od mnohých tradičných prejavov upustili. Niektoré z nich síce dodržiavajú, avšak nepoznajú ich pôvodný význam.

Obyčaje sa viažu predovšetkým k medzníkom ľudského života: k narodeniu, svadbe a úmrtiu. Dodnes mnohé rómske mamičky v období tehotenstva dodržiavajú zákaz pozeráť sa na nepekné veci, na telesne postihnutých ľudí a na cudzokrajné zvieratá (napr. v televízii), aby sa ich dieťa nenarodilo s nejakou telesnou vadou. Do krstu hrozí novorodencovi vymenenie strigou. Aby dieťa pred nečistou silou ochránili, nesmú sa od neho vzdialiť a celú noc musí v miestnosti svietiť svetlo. Pred urieknutím dieťaťko ochraňuje červená stužka alebo červené korálky priviazané na ručičku. Ak dieťa v noci nespí a plače, zisťujú, či nie je urieknuté: Pomôže kúpeľ, do ktorého pridávajú rastlinu čistec (Stachys), prípadne vyrábajú **jagalo paňi** (uhlíkovú vodu), ktorou dieťa umyjú..

Ak sa dvaja mladí ľudia mali radi, rodičia usporiadali obrad **mangavipen** (pytačky): Rodina mládenca navštívila rodinu budúcej nevesty, krstný otec ženícha v úlohe obradníka nevestu vypýtal

od jej rodičov. Po ich súhlase a sľube mladých, že budú dobre spolunažívať, sa títo pred svedkami pobozkali. Od tejto chvíle boli rómskym spoločenstvom považovaní za manželov. Cirkevný alebo občiansky sobáš usporiadali až po tom, keď sa im narodili aspoň jedno dve deti. Manželské obrúčky si na túto príležitosť vypožičali od iných. U Rómov v Kremnici je dodnes zaužívaný zvyk prisahy manželskej vernosti, ktorej sa podrobuje manželka v prípade, že ju jej muž upodozrieva z nevery.

Najviac archaických zvykov možno nájsť pri úmrtí človeka. Rómovia v Kremnici a okolí - rovnako ako na ostatnom Slovensku - vkladajú do truhly zosnulého jeho osobné veci, medzi ktoré patria i cigarety, hodinky, drobné mince, klobúk, kabelka, ale i fľaštička s alkoholom, husle alebo modliaca knižka. Od chvíle úmrtia až do pohrebu rodinní príslušníci i ostatní Rómovia pri mŕtvom bdejú - vartujú, pričom sa po celú noc rozprávajú rôzne príhody zo života zosnulého i staré rómske a slovenské rozprávky. V súčasnosti, keď mŕtveho hneď odvezú do domu smútku, vartovanie v niektorých prípadoch dodržiavajú pri sviečkach a fotografii zosnulého, v iných prípadoch idú spať, nechávajú však celú noc rozsvietené svetlo.

Po pohrebe sa koná hostina, kde je vyhradené jedlo i nápoj aj pre neobehého - nikto sa ho nedotkne. Asi tri dni po pohrebe dáva zosnulý príbuzným nejaké znamenie (napr. sa im zjaví vo sne), ktorým vyjadrí spokojnosť s pohrebom. Ak pýta niečo, čo mu zabudli dať do truhly (napr. zapalovač), na druhý deň mu ho zanesú na cintorín a zahrabú do hliny na hrobe.

Rómovia v Kremnici nepredstavujú sociálne homogénnu skupinu obyvateľstva. Diferenciácia, ktorú si možno vysvetliť rozdielnym sociálnym prostre-

dím, z ktorého jednotlivé rodiny do Kremnice prišli (ide o vyše 40 lokalít), sa prejavuje v kultúre bývania, obliekaní a správaní na verejnosti, v starostlivosti o vlastné deti a ich vzdelávanie, ale tiež vo vzájomných kontaktoch jednotlivých rómskych rodín. Stýkajú sa predovšetkým rodiny približne rovnakej sociálnej úrovne, zatiaľ čo ich kontakty s rodinami sociálne slabšími sú obmedzenejšie (nemožno však hovoriť o otvorenom nepriateľstve).

Napriek tomu, že ani v Kremnici nie sú Rómovia ako celok vnímaní majoritnou spoločnosťou pozitívne, viacerým rodinám sa podarilo prekonať bariéry medzietnickej dištancie. Spôsobom svojho života sa tak priblížili majoritnému obyvateľstvu, že sa zaradili do spoločenskej štruktúry mesta a nie sú považovaní za cudzí element (hoci pri dôverných rozhovoroch zistíme, že medzietnické predsudky a bariéry nie sú ani voči týmto ľuďom úplne prekonané).

Dynamiku vývoja rómskej populácie v Kremnici môžeme pochopiť na príklade vzťahu k rómskemu jazyku. Ako sme už v materiáli uviedli, bývalý Zväz Cigánov-Rómov sa v rokoch 1970-1973 zaoberal problémami zlej školskej dochádzky rómskych detí a ich nedostatočnou jazykovou pripravenosťou. V rodinách sa vtedy totiž hovorilo prevažne po rómsky.

Dnes je situácia opačná: rodičia sa s deťmi rozprávajú prevažne po slovensky, takže tieto prestávajú hovoriť po rómsky. V niektorých tzv. integrovaných rodinách sa môžeme stretnúť s extrémnym názorom, že znalosť rómskeho jazyka nie je pre nich vôbec potrebná. Jedna rómska respondentka sa dokonca vyjadrila: „Rómsky jazyk vôbec neuznávam, najradšej by som ho vymazala“. V takýchto prípadoch máme doklad toho, že proces vyrovnávania sa s majorit-

ným obyvateľstvom sa niekedy uskutocňuje formou vedomého dištančovania od svojho etnického pôvodu a kultúry.

Zostáva veriť, že detský rómsky folklórny súbor a budúca činnosť róm-

ských záujmových krúžkov (napr. literárneho) poskytnú možnosti rovnocenného zaradenia do majoritnej spoločnosti, zároveň však i uvedomovania si a rozvíjania pozitívnych hodnôt vlastnej kultúry.

ZUSAMMENFASSUNG

Roma in Kremnica

Die seit rund sechshundert Jahren verzeichneten und seit dem 18. Jhd. ansässigen Roma in der Slowakei leben unter primitivsten Bedingungen in Kolonien am Rande der Ortschaften. In Kremnica selbst wohnte, bedingt durch frühere Aufenthaltsverbote für Roma, nur die Familie der Hauskapelle des Hotels Central, die anderen Familien - hauptsächlich Schmiede - lebten in Kolonien in der Umgebung.

In den kleinen Hütten befanden sich Liegen, ein Schrank, ein Herd und ein kleines Fenster. Im noch kleineren Anbau war die Schmiede mit teils gemauertem, teils auf dem Boden befindlichen Ofen mit Amboß. Die ganze Familie half mit. Musizieren brachte noch Nebeneinkünfte ein. Eine weitere Berufsgruppe stellten Korbflechter dar.

Nach amtlicher Diskriminierung im zweiten Weltkrieg (partiell Eintrittsverbot nach Kremnica u.ä.) kam es in Folge deutscher Besatzung auch zu Hinrichtungen. In den Häusern in Kunešov, die von den Deutschen vor der vorrückenden Front geräumt wurden, wurden sofort Roma aus den sogleich aufgelösten Hüttenkolonien angesiedelt. Anpassungsschwierigkeiten mit der höheren Lage und der neue Umgang mit eigenen Grundstücken sowie das Zurückkommen eines Teils der Deutschen verleiteten zur Rückkehr, die nicht erlaubt wurde, dann aber doch erfolgte. In

den sechziger Jahren wurden in Kremnica verlassene Häuser zum Bewohnen freigegeben, in denen nun Roma wohnten und in der Nähe arbeiteten. Entstandene Kulturorganisationen stießen auf Desinteresse. Schätzungen gehen von einem Romaanteil in Kremnica von 25% aus. Die nach dem Umbruch von 1989 steigende Arbeitslosigkeit betrifft vor allem Roma.

Die von Roma bewohnten Wohnungen sind schlicht aber ordentlich eingerichtet, gemeinsame Einrichtungen werden nicht gepflegt. Die Geburtenrate nimmt stetig auf nunmehr 4,5 Kinder je Mutter ab, die Kindersterblichkeit sinkt, das Alter der Erstgeburt steigt, erste Scheidungen treten auf. Spezifisch sind interethnische Heiraten.

Es herrscht ein römisch-katholisches Glaubensbekenntnis ohne aktive Teilnahme am religiösen Leben mit Elementen volkstümlichen Glaubens vor. Die werdende Mutter darf zum Schutz der Frucht nichts Unschönes ansehen, der „Mangavipen“ („Verhör“ zwischen den Eltern des Brautpaares) wird eingehalten, die offizielle Hochzeit wird oft erst nach der Geburt von Kindern durchgeführt. Die Frau muß den Treueschwur ablegen, falls ihr der Mann mißtraut. Die Totenwacht wird abgehalten, und dem Toten werden, auf Wunsch auch nach dem Tod, Grabbeigaben erbracht.

Vor allem Angehörige gleicher Familien und Schichten verkehren untereinander, aber auch mit Nicht-Roma. In der Familie wird heute häufig slowakisch gesprochen, vereinzelt Romanes abgelehnt.

Článek Arne B. Manna doplňujeme dvěma memoráty přímých svědků přesídlování romského a německého obyvatelstva na konci válečných a na začátku poválečných let.

*foto Hedevig Schjold:
Starší bratr L. Goralu ukazuje fotografii zastřelené matky*

Ladislav GORAL

SAR AMEN THODE TE BEŠEL KUNEŠOVU

Amen o Goralovci bešahas Ihračiste, mek o Dunkovci, aver Roma odoj na has. Ihračiste has inke: o papus pal e daj, o papus pal o dad, duj phrala le papuskre, o bača, lengere čhave, la dakre phrala, le dadeskre phrala. Miri baba ehas andal o Dunkovci a la babakri baba pal e daj ehas phen ko Štefanovci Jastrabatar. Oda džanav sto percent, e men dav tele te lel, hoj ňisave Bartošovci, ňisave aver fameliji odoj na bešenas.

O Roma bešenas odoj až pal o gav. Pales imar džalas o drom andro veš. Odoj imar pales na has nič. O Roma odoj bešenas, so man pametnav. Sa odoj ulile, the miro papus, the miro dad. O dad ulil'as andro ezeros eňašel the ochto, e daj tiš. Imar o papus odoj bešelas angl'oda.

Le papus has murimen kher, barendar. Vičinenas les Upruno, bo bešenas upre. Le papuskero phral, o Tono, bešelas telal, ta les vičinenas Teluno. Mre avre papus, la dakre dades, so bešelas maškaral, vičinenas Maškaruno. Ale odoj has rovina, ta na has tele - upre, ale sar avahas le gavestar, ta oda has upre a kola aver Roma bešenas tele. Pales amen ehas tiš ajso sar kaštuno kher. Odoj kerlas o dad chart'iko buti. No a o phral miro, o phureder, leske marlas dujtoneske. A me uš'avas upre te phurdel. Cikno čhavoro somas,

štar pandž berš, imar phurdavas. Somas dujto čhavo. O čhaja kajsi buti na kernas.

The o Goralovci the o Dunkovci has charti. Andal o Dunkovci has jekh lavutaris. Ale khere gilavenas a bašavnas savore, sar Roma.

Pal o mariben o dad has pervo Rom, so gejl'as te bešel Kremnicu. Angl'o mariben has odoj akorat o Jonašovci. Odoj kerlas o dad chartiko majstros. Paš e mincovna has ajso sar dielna, a odoj has amaro kher, andro 57. berš.

Angl'oda o šmikni, o kovinci, sa sa has khere. O charti phirenas te labarel o angara andro veš. Kernas hrańica, makhenas palal čik, akana podlabarenas. Oda kašt na labolas avka, ale ačholas ča andre. Klejinlas a olestar ačhelas angar. Pales čik odkernas, murdarenas a čhivenas upre pańi. Pal o gadže lenas purano trast. Kernas petala, lanci, lafovci - ajse bare karfa pro prašci, pre strecha -, normalne karfa pro petala, cikne žabki, skobi the kramfi. O lanci kerlas lačhes o dad. Petalunenas le gren; phirenas o gadže le grenca k'amende. Kerenas vaš o chaben, vaš o jaro vaj o balevas, krumpfi, sojekh aver, ale ča vaš o chaben. Topanki denas o gadže. Sar džalas o dad andre karčma, ta pijelas hjaba. Akor na has gadžikane charti, ča sa romane. O Roma has pre kada majstri.

Akor na has ajsi diskriminacija sar akana hin, lebo na has baro gav. Sako pes prindžarelas. Mek džanenas, ko so tavel. Man hin kirvo gadžo, so man ehas te bolel. O Roma kamenas gadžikane kirven. O gadže džanas te bolel, lebo has vareso sar „kreštansko povinnost“. Denas perńica, sar baruvahas avri, cinenas amenge topanki, varesave boganči.

Tel o mariben amenge na has mištes. Amen o čhave ańi andre škola na phirahas, bo darahas te džal avri. 20. 10. 1944 livinde pandže Romen lhračistar: mire papus, le dadeskere dades, leskere čhas, avka sar mange le bačis, pales livinde leskere sinovcos the mire duje bačen pal e daj, ta pandž murša. Ale oda na has Jastrabate, ale Bartošova Lehotkate. Odoj bešenas o Goralovci, o Štefanovci, o Dunkovci, o Suchý has Kolpachate. Bartošova Lehotkate mek akana hin pomńikos, lebo odoj peske chande e jama avri, odoj len murdarde.

The mira da livinde. Oda has avka: O dad has partizanos a vareko pre leste phukačas, hoj hino khere. Avle vaš leske o Němci, ov prekal e blaka denašt'as avri. Livinenas pal leste, ale na chudle les. Jon has dujđžene andro veša - oda ehas andro 44. - sar ehas o povstańie. Avla peskere kameratoha khere te dikhel pre romńi, u and'a lake khosno. Vakerenas, hoj oda khosno čord'as varesava Němkatar phuratar. Pr'aver d'ives tosarla avle ke daj o Němci, so denašenas, a phende: „Kaj tuke o rom?“ „Me na džanav.“ „Sar oda, hoj hin tute khosno, oda němcko khosno? No, av amenca.“ No, ile la da. Has la cikno čhavoro, berš the jepaš leske has, ta e baba phenel mra pheńakehas nekphureder, has lake dešefta berš - : „Le le čhavores“. Ta trindžene: mri phen, o čhavoro the e baba gejl'e pal late andre bertena, hoj la o Němci mukena avri. Savoren phandle andre a livinde savoredženen. Ta celkom livinde eńadženen andal e famelija.

Jalna the Trnava Hora, oda hin duj gavora, maškaral hin o Hronos. Pal o mariben odarig le Romen sa sťehinde avri. Jekhvar avla varesavo gadžo andal o viboris a phend'a le Romenge: „Mušinena te džal het.“ Avla varesavo rozkazis pal o okresis, kaj o Roma bešenas. Ta o predsedas pal o gava avelas

a phenlas: „Amen našti keras nič, kadaj hin ajso rozkazis, mušinen tumen te s'ehinel Kunešovu, odoj tumen dena kher, dena tumen ma'la. Slubinde savoro, so čačo na has. O Roma hinke daranas, lebo oda has mind'ar pal o mariben, ta daranas, te na inke vareso pes ačhel, bo akurat o Benderovci pal o veša phirnas. Čeporo amen mek the daravenas avri. O Roma na kamenas te bešel avre Romenca, b'oda hin famelija famelijaha. A pales, so Rom, ta aver zviki. Ale musaj. Akor džanenas, hoj aver pomoca len nane. Phare jileha pes s'ehinenas andre kola khera pal o Němci. Sar amen s'ehind'am avri, ta aňi duj kurke na likerđa, sa ola amare kaštune khera dručkendar, sa labarde. A kola murimen, ta sa zburinde, sa zrovňinde. Na ačhil'a odoj nič.

Ko avľas sigeder Kunešovu, ta oda peske kidelas avri feder kher, bareder kher. Andro khera nič na has, odoj has ča phus, ča bordelis, bo sar o Němci denašenas, ta so šaj, hordinde het ojarig. The o gadže hordinenas le verdanenca brani, pluhi, sa. A so mek has goreder, hoj odoj na has khatar paňi te lel, lebo sa o chaňiga has zakerde. Andro sako chaňig has jekh mulo: či has Rusos, či has Němcos, . . . Phirahas paňeske andro veš. Hordinahas pro dumo andre kaštune vedra. Odoj has bari bari bida.

Čačo hin, hoj amen dine ma'la. Ale so olestar, te ňigda ňigda pro ma'la o Roma na kernas. Na džanenas, sar te sejinel, na džanenas, sar pre ma'la te kerel. Oda hin kavka: Sal doktoris a dža, bašav! A pales ola roli, so chudenas, oda has sa bar. Odoj pes hazdel e phuv, odoj čik, odoj bara. Has odoj paru Roma, so pes chudle kalestar, ale ča duj, trin. Aver Roma phirenas te kerel Kremňicu andre baňa. Pal o mariben buti has dost. Koda has rozbombardimen, koda has rozmardo, ta phirnas te budinel o khera, pro železnici kernas, sojekh aver. . . O džuvľa phirnas andro gava te pomožinel, te služinel, te pasinel le gurumňen, sojekh aver, ale ňigda pro ma'li na kernas.

Avka o Roma pes kamenas te dochudel pale andro kher abo andro gav, alebo aspoň paše, paš oda, kaj dživnas penda šovvardeš berš, možno the buter. Oda hin kavka: Ispidena tut varekhaj, kaj na sal sikhado, kaj našti keres tiro, ňikas na prindžares. Ta vaš oda pes o Roma cirdenas pale, kaj te aven aspoň paše.

Kunešovate ačhile čeporo. Angl' oda odoj bešenas ča o Štefanovci, vaj duj fameliji, a jon odoj ačhile. Kola aver savore odgejle, sa, sa, sa, dojekh. Bešenas odoj pandž šov berš. Denašenas pale, budinenas peske neve khera. Na kamenas te ačhel Kunešovate, aňi te len vareko primardahas karfeha. . . A pales: Kunešovate has bareder šil: Oda hin ajso gav upre, igen učes: vaj duj šel the penda metri učeder. A o Roma igen šil narado. . . Jon kamen tatoes.

O Štefanovci a o Dunkovci tiš famelija: Ta jon gejle Trnavku, kodoj bešenas vaj berš a pales budinde kher Jastrabate. Odoj bešelas jekh romňi, e phuri Jastrabsko, ta tel o Bar, sar phenenas, tel e Skalka, odoj peske budinde o kher miro dad, o Gabalas, leskero phral, o Karolís, the mire bača. O Dunkovci, so ačhile, pales sa gejle Levu. Jastrabate bešenas vaj štar abo pandž berš. Pales o dad cindas o kher Kremňicate a odoj pes cirdenas the leskere duj phrala.

DIE UMSIEDLUNG UNSERER FAMILIE NACH KUNEŠOV

Wir, die Goral-Sippe, lebten in Ihráč, wie auch die Dunka-Sippe. Andere Roma-familien gab es dort nicht. In Ihráč wohnten mein Großvater väterlicherseits, mein Großvater mütterlicherseits, zwei Brüder meines Großvaters mit ihren Kindern, die Brüder meiner Mutter und die meines Vaters. Meine Mutter stammte aus der Sippe der Dunka, und die Tante einer Tante mütterlicherseits war eine Štefan aus Jas-trabá. Eines weiß ich gewiß, meinen Kopf halte ich dafür hin: Bei uns wohnten weder Angehörige der Bartoš-Sippe noch andere Roma.

Die Roma wohnten dort jenseits des Dorfes, wo schon dahinter der Weg in den Wald führte. Roma wohnten dort schon soweit ich mich zurückerinnern kann. Alle sind dort geboren, sowohl mein Großvater, als auch mein Vater. Mein Vater sowie auch meine Mutter kamen 1908 zur Welt, und schon damals lebte mein Großvater dort.

Meinem Großvater gehörte ein Steinhaus. Alle sagten Upruno zu ihm, weil er oben (rom. *upre*) wohnte. Sein Bruder Tono, der unten (rom. *tele*) wohnte, erhielt den Namen Teluno. Meinen Großvater mütterlicherseits riefen sie, da er in der Mitte (rom. *maškara*) wohnte, Maškaruno. Aber dort war alles eben, es gab kein Oben und Unten, ihre Namen rühren noch aus dem Dorf her, woher sie kamen, dort hatten die einen oben, die anderen unten gewohnt. Später hatten wir eine Art Holzhaus, wo mein Vater als Schmied tätig war. Mein ältester Bruder assistierte ihm, indem er im Gegentakt hämmerte. Ich als zweitältester und die anderen Brüder halfen schon als vier- bis fünfjährige kleine Kinder mit zu blasen.

Beide Sippen, Goral und Dunka, ernährten sich vom Schmiedehandwerk. Unter den Dunka-Leuten gab es noch einen Musiker. Sonst wurde nur privat musiziert, wie bei allen Roma. Nach dem Krieg war mein Vater der erste, der nach Kremnica umzog. Vor dem Krieg wohnten dort nur Leute von der Jonaš-Sippe. Mein Vater wurde dann Schmiedemeister und arbeitete um 1957 herum in der Nähe der Münzpräge, wo auch unser Haus stand.

Die Schmiedestube, der Amboß, und alles, was sonst noch dazugehört, stand vorher schon dort. Die Holzkohle wurde im Wald produziert. Das Holz wurde dazu aufgeschichtet und mit Schlamm bedeckt. Das Holz brannte selbst nicht, sondern wurde nur innen erhitzt. Es glühte durch und verwandelte sich in Holzkohle. Der Schlamm wurde abgeklopft, das Feuer erstickt und mit Wasser gelöscht. Als Rohmaterial diente Altmetall, das man von den Gadsche bekam. Daraus wurden Hufeisen, Ketten, starke Nägel für Häuserdächer, normale Nägel zum Beschlagen von Tieren, Hippen, Haken und Bauklammern angefertigt. Mein Vater stellte die besten Ketten her. Er und die anderen Roma beschlugen die Pferde, die die Gadsche zu ihnen brachten. Für ihre Arbeit erhielten sie Nahrungsmittel, wie z. B. Mehl, Speck, Kartoffeln usw., aber sonst nichts. Mitunter bekamen wir Schuhe, oder aber mein Vater mußte in der Gaststätte nicht bezahlen. Damals gab es unter den Gadsche keine Schmiede, nur unter den Roma. Die waren darin Meister.

Damals fand auch noch keine Diskriminierung statt, wie man sie heute oft sieht, denn das Dorf war nicht groß. Alle kannten einander, jeder wußte, was der andere im Kochtopf hatte. Mein Taufpate war Gadsche. Als Paten waren die sehr beliebt. Sie schlugen eine Bitte oft nicht ab, weil es doch etwas wie eine Pflicht der Christen ist. Sie schenkten uns Bettdecken, und als wir größer wurden, auch Stoffschuhe und ähnliches.

Im Krieg ging es allen miserabel. Aus Angst, das Haus zu verlassen, gingen wir Kinder nicht einmal zur Schule. Am 20. 10. 1944 wurden fünf Roma aus Ihráč erschossen: Mein Großvater väterlicherseits, sein Sohn, also mein Onkel, sodann dessen Vetter und zwei Onkel mütterlicherseits. Dies geschah in Bartošova Lehôtka, wo zu der Zeit Angehörige der Sippen Goral, Štefan und Dunka wohnten. Die Sippe der Suchý wohnte dagegen in Kolpachy. In Bartošova Lehôtka steht heute noch ein Denkmal an der Stelle, wo die Roma ermordet wurden und vorher ihr eigenes Grab ausheben mußten.

Meine Mutter wurde ebenfalls erschossen, und das geschah folgendermaßen: Mein Vater war bei den Widerstandskämpfern, und jemand hat den Deutschen verraten, daß er gerade zuhause ist. Sie tauchten plötzlich bei ihm auf, er entwischte aber durch das Fenster. Sie schossen nach ihm, trafen ihn jedoch nicht. In dieser Zeit, 1944, als der slowakische Volksaufstand tobte, hielt er sich mit einem Freund zusammen im Wald auf. Nach einer gewissen Zeit kamen sie nach Hause, um nach seiner Frau zu sehen. Sie brachten ein Halstuch mit, das sie einer alten Deutschen gestohlen hatten. Tags darauf kamen die Deutschen zurück, die geflohen waren, und fragten meine Mutter: „Wo ist dein Mann?“ „Ich weiß nicht.“ „Woher hast du denn das Halstuch, dieses deutsche Halstuch? . . . Komm mit!“ Damit nahmen sie meine Mutter mit sich. Meine Großmutter, die sich damals um ihr eineinhalbjähriges Kind kümmerte, sagte zu meiner derzeit siebzehnjährigen Schwester, sie solle mit dem Kleinen mitkommen. Alle drei gingen zusammen in das Gefängnis, um die Freilassung meiner Mutter zu erwirken, wurden aber stattdessen selbst eingesperrt und wie diese auch erschossen. Insgesamt wurden in meiner Sippe demnach neun Menschen erschossen.

Aus den Ortschaften Jalná und Trnavá Hora wurden nach dem Krieg alle Roma ausgesiedelt. Eines Tages kam ein Gemeinderatsmitglied zu uns und verkündete: „Ihr müßt von hier weg.“ Dies geschah aufgrund einer Anordnung an alle Landkreise, in denen Roma wohnten. Die Bürgermeister der Ortschaften äußerten sich, sie könnten nichts machen, es handle sich um eine Anordnung, alle müßten nach Kunešov umziehen, dort würden sie Häuser vorfinden, Felder, er versprach vieles, was sich dann nicht erfüllte. Die Roma hatten große Furcht, damit ihnen so direkt nach dem Krieg nichts zustoße, denn gerade in dieser Zeit streifte die Bender-Bande durch die Wälder. Zum Teil wurden wir auch einfach hinausgegrault.

Roma wohnen nicht gern mit anderen Roma-Sippen zusammen. Eine Sippe gehört einfach zusammen, jede hat ihre eigenen Gewohnheiten. Dennoch blieb ihnen nichts anderes übrig: Sie wußten genau, daß sie keine andere Wahl hatten. Schweren Herzens zogen sie so in die Häuser der Deutschen in Kunešov ein. Keine zwei Wochen, nachdem wir ausgezogen waren, waren all unsere Bretterhäuser abgebrannt, die gemauerten Häuser abgerissen, zertrümmert worden. Nichts blieb von ihnen übrig.

Der, der als erster nach Kunešov kam, der konnte sich das beste bzw. größte Haus aussuchen. Die Häuser waren ganz leer, nur Stroh und Unrat lagen auf dem Boden, denn die Deutschen hatten, als sie abgezogen waren, mitgenommen, was nur ging. Auch die Gadsche hatten wagenweise Türen, Pflüge und auch sonst alles mögliche wegge-

schleppt. Am schlimmsten war jedoch, daß man nirgends Wasser holen konnte. Sämtliche Brunnen in der Umgebung waren unbrauchbar, in jedem steckte ein Toter: Hier ein Russe, dort ein Deutscher, . . . Wir mußten das Wasser in hölzernen Gefäßen aus dem Wald holen. Das war ein fürchterliches Elend in diesen Tagen.

Die Felder haben wir tatsächlich bekommen. Nur wußten wir nicht, was wir damit machen sollten, wo doch Roma noch niemals auf Feldern gearbeitet hatten. Sie wußten nicht, wie man sät, sie hatten vom Arbeitsablauf auf dem Feld keine Ahnung. Es ist, als ob man zu einem Doktor sagt: „Los, spiel uns auf!“ Zudem waren die Felder, die wir vorfanden, voller Steine. Der Boden warf sich auf, alles war dreckig und steinig. Nur sehr wenige Roma, ungefähr zwei oder drei, ließen sich darauf ein und blieben dort.

Alle anderen arbeiteten im Bergbau in Kremnica. Nach dem Krieg gab es dort genug Arbeit. Alles war zerbombt, zerstört, daher halfen sie beim Neuaufbau der Häuser, der Eisenbahnen usw. Die Frauen halfen in den Dörfern, arbeiteten als Dienstmädchen, hüteten die Rinder und ähnliches, aber auf die Felder ging keiner.

Später wollten die Roma aber in ihr altes Haus oder Dorf zurückzugelangen, oder zumindestens in die Nähe, dorthin, wo sie fünfzig, sechzig Jahre oder gar länger gelebt hatten. Es verhält sich so: Jemand kommt, steckt einen irgendwohin, wo er sich nicht auskennt, wo er nicht das machen kann, was er kann, wo er niemanden kennt. Deswegen zogen die Roma möglichst nah dorthin zurück, woher sie gekommen waren.

In Kunešov blieben sie nur kurz. Vorher hatten dort nur ca. zwei Familien der Štefan-Sippe gewohnt. Sämtliche andere haben es wieder verlassen, jeder, ohne Ausnahme. Fünf, sechs Jahre haben sie dort gewohnt, um dann schnell wieder wegzuziehen und sich neue Häuser zu bauen. In Kunešov wollte keiner bleiben, auch wenn man ihn dort festnageln sollte. Und außerdem war es in Kunešov bitter kalt. Es liegt sehr hoch oben, ungefähr 250 m höher als gewohnt. Die Roma mögen die Kälte überhaupt nicht, sie haben es gern warm.

Die Sippen Štefan und Dunka sind ebenfalls miteinander verschwägert: Sie gingen nach Trnávka, wohnten dort ca. ein Jahr, und errichteten sich dann ein Haus in Jastrabá. Eine Romafrau namens alte Jastraberin wohnte dort, wozu man später „unter dem Felsen“, „Unter dem Stein“ sagte. Darunter baute mein Vater Gabalas unter Mithilfe seines Bruders Karolís und meiner Onkel sein Haus. Während die von der Sippe Dunka, die geblieben waren, alle nach Levice zurückkehrten, wohnten sie in Jastrabá um die vier bis fünf Jahre und kauften sich dann in Kremnica ein Haus. Später ließen sich dort dann auch seine zwei Brüder nieder.

Zaznamenal a přeložil Peter Wagner

RESUMÉ

Jak nás vystěhovali do Kunešova

Ladislav Goral, rodák z Ihráče žijící od roku 1957 v Praze, je dnes členem sekretariátu Rady pro národnosti při Úřadu vlády ČR.

Ve svém memorátu vypravuje o přesídlení své rodiny do Kunešova u Kremnice po druhé světové válce.

Své líčení zasazuje do širšího rámce a uvádí údaje o svých předcích, kraji a obci, z níž pocházejí. Vypravuje o životě Romů v této oblasti před

druhou světovou válkou a během ní. Goralův otec byl kovářem v obci Ihráč, za války byl partyzánem. Matku, jakož i osm dalších členů jeho rodiny zastřelili v roce 1944 Němci. Po válce byli na rozkaz úřadů Romové z různých obcí, jako Ihráč, Jastrabá, Bartošova Lehôtka, Jalná, Trnavá Hora apod., vystěhováni do Kunešova. Zde sice dostali domy a polnosti po uprchlých Němcích, ale z různých příčin jim zdejší život nevyhovoval (neuměli sedlačit, nebyli zvyklí na drsnější klima výše položené obce, nevyhovovalo jim sousedství s Romy z jiných obcí apod.) Proto vesměs z Kunešova zase odcházeli.

ROZHOVOR S PANÍ STENZLOVOU, RODAČKOU Z KUNEŠOVA

Po cestě na konferenci „Local history and minorities“ (viz. anotace) jsme projížděli oblastí Žiaru nad Hronom, a proto jsme se rozhodli odbočit do nedalekého Kunešova, abychom zaznamenali vzpomínky místních pamětníků na konec válečných a začátek poválečných let a na přesuny německého a romského obyvatelstva. Většina Kunešovanů byla na poli na sklizni brambor. Z Romů se nám nepodařilo zastihnout nikoho, ale několik zajímavých informací jsme získali od dvou „švábských“ rodaček.

První stavení před obcí vypadá jako čerstvě renovovaný zámeček. Právě zde bydlí romští starosousedlíci - Kunešované Kakarovi. Karol Štefan z jejich příbuzenstva byl jako partyzán za války zastřelen i s manželkou. Na návsi stojí pomníček se jmény partyzánů a odbojářů, které zastřelili fašisté. V jiných obcích se říká: „které zastřelili Němci“. Kunešov byl čistě německá vesnice, mnoho zdejších Němců se aktivně postavilo na odpor proti „Němcům“ říšským, a proto zdejší Švábové, jak si sami říkají, na znamení, že se s říšskými neztotožňovali, o nich nehovoří jako o Němcích, nýbrž jako o fašistech. Na pomníčku obětí fašizmu jsou samá německá jména: Patsch, Gaisbacher, Schneider, Wollner, Schwarz, Neuschl, Grobmus. Romské příjmení jsme tu nenašli, ačkoli je možné, že některé z německých patřilo zastřelenému romskému partyzánovi, který mezi sousedy byl znám pod přezdívkou Karol Štefan. Tuto informaci je třeba dodatečně ověřit.

Za paní Stenzlovou nás posílala paní (narozená v roce 1947), s níž jsme se dali do řeči před pomníkem. Sama zná válku pouze z vyprávění otce, „švábského“ partyzána. Lépe řečeno mnoho o ní neví, protože otec na ty časy nerad vzpomínal a říkával jen: „len aby ste vy tu hrôzu nemuseli zažiť“. Rodný jazyk oné paní je „švábština“ a slovenština. „Keby som s vami rozprávala po našom, tak by ste tomu nerozumeli.“ Ona naopak málo rozumí spisovné němčině, protože se jí neučila ve škole. Po válce byla německá škola zrušena a zdejší Švábové spisovnou němčinu, tolik odlišnou od jejich dialektu, nepociťují jako „svou“ řeč. Bližší je jim slovenština.

Uvedeme rozhovor s paní Stenzlovou jen v nepatrné redakční úpravě, tak, jak jsme jej zaznamenali na magnetofon. Otázky kladli Matěj Šarközi, Milena Hübschmannová a Ilona Ferková. Budeme je označovat otazníky (???). Odpovědi paní Stenzlové jsou vyznačeny iniciálou S, vstupy jejího manžela Jána iniciálou J.

???

Na pomníčku obětí jsme viděli německá jména.

S

Áno, áno, Nemci tu boli partizáni. Aj jej otec, čo ste s ňou hovorili, bol partizán. Tam sú tí zastrelení, čo išli proti tým fašistom. My sme Nemci, ale neboli sme fašisti. Tuná boli väčšinou robotníci, robili v bani v Handlovej. Aj môj otec tam robil.

???

Bydleli tu s vami pred válkou i Cikáni? Romové?

S

Áno, áno, tu boli, čo sa tu narodili a ešte sú tu. Žili s nami, vedeli perfektne nemecky! A boli aj zastrelení - niektorí. Ako partizáni. Teraz tu býva z tých starých Gejza Kakara. On je ročník 1925, ja som 1929. Koľko ráz on povie, ten Gejza: „Ja som Kunešovčan!“ Ale teraz ich nenájdete doma, oni všetci vyberajú zemiaky, lebo tak dostanú lacnejšie na zimu. My sme ich mali radi! Dobre sme s nimi vychádzali.

???

Byli medzi nimi muzikanti?

S

Aj kováči, aj muzikanti. Ten Karol, čo ho zastrelili, bol muzikant. Ten chodil s mládeňcami našimi - ja som bola dievča, tak sa pamätám - chodili kukať na zábavu, však Jano? *(obrací se k manželovi)*.

J

Aj kukať chodili, on aj v kapele hral.

S

Aj tancoval. Toho Karola práve zastrelili aj s manželkou. Ja som nebola doma, ja som bola v Rakúsku v štyridsiatom štvrtom.

???

Slyšeli jsme od té mladší paní, která nás za vámi poslala, že tam Hitler stěhoval Němce z některých vesnic ze Slovenska, aby zachránil rasu.

S

Ale nie! To nie je pravda. My sme tam chodili za prácou. Ja som sa vrátila v januári roku 1945, lebo otec zomrel v tej Handlovej. On dostal infarkt. V bani robil. On mal už aj dom v Handlovej, ale keď zomrel, tak sme sa z Rakúska vrátili do Kunešova. Ale len čo sme sa vrátili z Rakúska, tak sme museli evakuovať. Najprv polovica a potom druhá polovica *(obce)*. Celá dedina odišla. My sme boli pri tých prvých, čo sme išli do Rakúska, a tí druhí išli - niekde v Čechách boli, okolo Kaplitz!

???

Kaplice, u Českého Krumlova?

S

Áno, áno, Kaplitz - Kaplice.

???

Kdo nařídil evakuaci?

S

Nemci. To bol návrh Nemcov. Naša dedina bola vypálená. V sobotu pred Veľkou nocou, to nám povedali ľudia zo susedných dedín.

???

A kdo vám podpálil obec?

S

Nemci!

???

Němci Němcům?

S

Fašisti Nemcom. Viete prečo? Oni takto zadržovali frontu. Chceli, že by tí Rusi nič nenašli. Preto nás evakovali do Rakúska. *(pozn. zde možná došlo k poněkud zkreslené informaci naší první, mladší, respondentky, která tuto*

evakuaci - o níz se dozveděla z doslechu - označila jako Hitlerovu snahu zachránit německou rasu).

???

Ale ten dům, kde bydlíte, není nově postavený?

S

Ale kde! To sme kúpili konfiškát (po vystěhovaných Němcích). Lebo nám náš dom tiež zhorel. My sme bývali hore. Po vojne sme sa vrátili a potom sme išli do služby, my dievčence. Nás bolo päť sestier, ja som bola najstaršia. A jedného brata sme mali. Robili sme v Pliešovciach za Zvolenom, tam sme slúžili v rodinách. Ale potom čistili kraj od Nemcov, tak nás zobrali z tej služby do tábora, do Novák.

(Pozn. V Nováciach byl tábor, kam byli za války soustřeďováni Židé, vyjimečně i Romové).

Z toho tábora v Novákoch bol odsun. Potom ale už bolo na jeseň, zima prišla, a tak bolo povedané: „Vy pôjdete na jar“. Akože tá druhá polovina. Ale my sme nechceli ísť, lebo otec tu bol pochovaný, aj naša rodina sa ešte nevrátila (z Rakouska). Tak sme ušli z toho tábora. Ale my sme verejne ušli, my sme povedali: „My ešte ideme domov (do Kunešova), lebo naši ešte neni sú doma“. A bol tam taký rozumný človek a ten povedal: „Len aby vás nechytli, keby vás chytli, tak vás aj tak došikujú sem späť“. No ale podarilo sa nám, naši už boli doma, a na jar už odsun zastavili. Zostali sme doma v Kunešove.

???

A někdo z Kunešovčanů byl tedy odsunut.

S

Boli, boli. Aj môj muž má súrodencov v Nemecku.

???

Slyšeli jsme, že do Kunešova byli nastěhovaní Romové z okolních vesnic, které byly vypálené?

S

Boli, boli. Ale to už neboli naši Cigáni. To neboli naši Romovia. To boli cudzí. Aj richtár bol Cigán. Ale oni sa neznášali. To nebolo dobre. Oni ich dali sem nasilu, či čo ja viem. Ja som tu nebola, keď ich sťahovali. Oni tu aj nechceli bývať. Chceli tam, kde boli zvyknutí, ako my sme chceli tiež domov, kde sme boli zvyknutí. No a potom sa pomaličky odsťahovali a zostali tu len tí naši. My sme s nimi dobre vychádzali. Oni aj kováči boli, motyky robili. A keď nemali robotu, chodili po pýtaniu, ale gádzovia im dávali. Lebo keď mali robotu, tak robili. Aj hrali. Ten Karol, čo ho zastrelili.

???

Kde tu bydlí teď?

S

V tom zámočku, na kraji dediny. Taký biely, pekný. Kakarovci. Oni si ho dali do poriadku. Ale aj na dolnom konci bývajú, ale tí už neni sú takí. Tí už sú z tých cudzích.

???

A kam se z Kunešova odstěhovali? A kdy to bylo?

S

Kam sa odsťahovali, to vám neviem povedať, do Žiaru, do Kremnice, hádam. A bolo to v štyridsiatom šiestom roku, hádam.

Informace paní Stenzlové dotvářejí mozaiku událostí, které se v této oblasti odehrávaly na konci války a těsně po ní. V podstatě potvrzují oficiální prameny a informace, které získal autor článku "Rómovia v Kremnici", Arne B.Mann. Zajímavá je autentická výpověď o harmonických vztazích "švábských" Němců a "jejich" Romů-Kunešovanů, o postoji zdejších Němců k "říšským" fašistům, o neúspěchu manipulativního sestěhování různých "cizích" romských rodů, o neuvážené protiněmecké politice, která nerozlišovala mezi Němci a fašisty. Doufáme, že se nám podaří získat informace od kunešovských Romů, aby byl obraz situace ještě plstičtější. Budou uveřejněny v některém z dalších čísel.

ZUSAMMENFASSUNG

Gespräch mit der aus Kunešov stammenden Frau Stenzl

Beim Besuch in Kunešov gelang es, mit Bewohnern zu sprechen, die vor dem Krieg zur deutschsprachigen Bevölkerung gehörten. Sie bezeichnen sich einerseits als Schwaben, andererseits stellen sie sich in Opposition zu den deutschen „Faschisten“, sie fielen sogar als Parti-

sanenkämpfer. Mit den Roma kamen sie damals gut aus. Frau Stenzl, die Hauptgewährsperson, führt die Evakuierung nach Österreich und die Vernichtung des Dorfes auf das strategische Aufhalten der heranrückenden russischen Front zurück. Vor der Rückkehr waren „fremde“ Roma aus umliegenden Gemeinden angesiedelt worden, die dann selbst wieder gem wegzogen. Die „eigenen“ Roma blieben und ernährten sich dann durch ehrliche Arbeit und Betteln.

FOTOREPORTÁŽ ANNY ERIKSSONOVÉ

Ann Eriksonová, přední švédská fotografka a novinářka, se od roku 1975 přátelí s komunitou stockholmských Romů - Lovárů, Kalderašů, finských Kalů i starousedlíků, zvaných „tataři“ (kteří ovšem toto apelativum neradi slyší a nazývají se prostě Romové). Reprezentanti těchto skupin se scházejí zejména při politických, kulturních nebo vzdělávacích aktivitách, které mj. pomáhá organizovat i Ann Erikssonová. Spolu s Karine Mannerfeltovou vydala knížku fotoreportáží *Zigenarliv* (Život Romů), Stockholm 1991. Fotografie doprovázejí stručné životní příběhy Anniných romských přítelkyň. Přísné zvyky kalderašů totiž nepřipouštějí, aby se mladá žena přátelila s muži, a proto má v knížce místo - kromě několika chlapců - pouze jeden starší Rom.

Ann Erikssonová fotografuje také v komunitách různých emigrantů. Za příbuznými Kurdů jela do Turecka, kde fotografovala a psala reportáže pro švédský tisk. Další fotoreportérské cesty ji vedly do Afriky, za Romy do Maďarska a do České republiky. Fotoreportáž o Romech, s nimiž se setkala v Praze, publikovala v časopise *Ny i Sverige*, 4/1994 (str. 24-27). Kromě záběrů z pohostinné hudební besedy u Jána a Magdy Slepčíkových a z romského vysílání na rozhlasové stanici Regina, uveřejnila i smutnou fotografii M. Bílé, romské dívky z Jablonce nad Nisou, která utrpěla těžké popáleniny, když skinheadi podpálili jejich byt.

Ann Erikssonová měla četné výstavy ve Švédsku a na jaře 1994 vysílala švédská televize zajímavý desetiminutový film o její fotografické tvorbě, doprovázený romskou tradiční hudbou.

Mikael haj Angelina DEMETRI, Ann ERIKSSON

ROM ÁNDO ŠVÉDO

1. Le anglune hrama, kaj sikavén, ke sas Roma ándo Švedo, si hramomé 1511. 2. Kadalá manúš - phenénas le gažé léngé Tatárro. 3. Haj hramonde telé, ke le Tatárro avelé pe svinto Mikaelos des ándo fóro. 4. Haj von phenén, te von avelé ánda them Egiptia, o fóro da len 20 teljária. 5. Nas lúngo vrjámja pála go-do, 1637 liné pe le gažé te hamim pé kaj le Rom haj kaj le Tatárro. 6. Kerdé hrama, te šúden le Romen avri ánda them. 7. Le muršen te amblavén haj le Romnaj(en) haj šavorre(n) te tradén avri ánda them. 8. But žené našletár ándo Finlandia. 9. Von train kothé vi ades. 10. Dáratar katár le gažé liné von péske but gažikané anavá. 11. Kadalá Rom, kaj našletár ándo Finlandia, mothón le Rom léngé Filándéšori.

12. Le Rom, kaj train ándo Švédo, phenén lénge Švedoke Rom. 13. Von avelé ánda Rusija, Úngriko haj Polska - von avelé posno 1800. 14. Le Rom ánda Rusija sas kelderáš. 15. Haj le Rom ánda Úngriko sas lovarja. 16. Le Rom, kaj tradénas ánde but thema, liné opre but vórbi ánda godola thema. 17. But vórbi si ánda Rusija, Ruminija haj Úngriko.

18. 1930 berš trainas le Rom ánde ceri, phirenas fóro fórostar. 19. Hano-nas, gilabénas haj bikinenas grast. 20. 1950 anklesta lénge maj trodnó te train pe le butja le romané. 21. Sa le Rom cirde pe ánde le baré fórori haj trainas ánde bar e romani. 22. E bar e romani sas ceri haj vagónori, vúni sas le prosti khera, kaj von asarde kórkóro. 23. 1960 liné le Rom te vatšim pe. 24. Kátši kerdé, ta o fóro astárda te den le Romen khera haj tode le ánde škála. 25. Ades train sa le Rom ándo Švédo ánde le khera.

26. Le Rom ándo Finlandia, kána dikhle o mištimós ándo Švédo, mutsisaj-le vi von kháte, ke ándo Finlandia nas le lašó traió. 27. Ke von trainas rigatár, haj nas len mištó, ánda godo anklisté léngo diváno kaver fiálo. 28. Haj vi lénge módori kaver khatar le kaver Rom. 29. Von si ánda vitsa Kalé haj but vórbi si le ánda Finlandia. 30. But ánda lénge ternimáta naštin te den doma léngo romano diváno.

31. Ánda Švédo si vi Roma, kaj avelé 1960 ánda Spania haj Fransoso. 32. 1980-1990 avelé Rom vi ánda lolé thema ándo Švédo. 33. Le gažé gindin, te si páša 10 000 Rom ándo Švédo, ánda sa le thema.

POZNÁMKA REDAKCE: V oddíle RECENZE - ANOTACE najde zájemce recenze publikací týkajících se kalderašského dialektu.

Mikael a Angelina DEMETROVI, Ann ERIKSSONOVÁ

ROMOVÉ VE ŠVÉDSKU

1. První záznamy, které ukazují, že Romové byli ve Švédsku, jsou napsány (v roce) 1511. 2. Ti lidé - gádžové jim říkali „tataři“. 3. A zapsali, že „tataři“ přišli na den svatého Michaela do města. 4. A oni říkali, že (oni) přišli ze země Egypta, město jim dalo 20 tolarů. 5. Zanedlouho potom (nebyla dlouhá doba po tom), (v roce) 1637 začali gádžové Romy a „tataři“ pronásledovat (zneklidňovat). 6. Udělali zákon, aby vyhnali Romy ze země. 7. Aby muže oběsili a ženy a děti vyhnali (vyhostili) ze země. 8. Mnozí uprchli do Finska. 9. Žijí tam i dnes. 10. Ze strachu před gádži přejali mnoho gádžovských jmen. 11. Ti Romové, kteří utekli do Finska, těm říkají Romové „finlandešori“.

12. Romové, kteří žijí ve Švédsku, těm se říká švédští Romové. 13. Oni přišli z Ruska, Maďarska a Polska - přišli koncem 19. století. 14. Romové z Ruska byli *kalderaši* (kotláři). 15. A Romové z Maďarska byli *lovári* (koňští handlíři). 16. Romové tím, že žili v mnoha zemích, přejali mnoho slov z těch zemí. 17. Mnoho slov mají z Ruska, Rumunska a Maďarska.

18. (V letech) 1930 žili Romové ve stanech, putovali od města k městu. 19. Cínovali, zpívali a prodávali koně. 20. (V letech) 1950 jim přišlo mnohem obtížnější

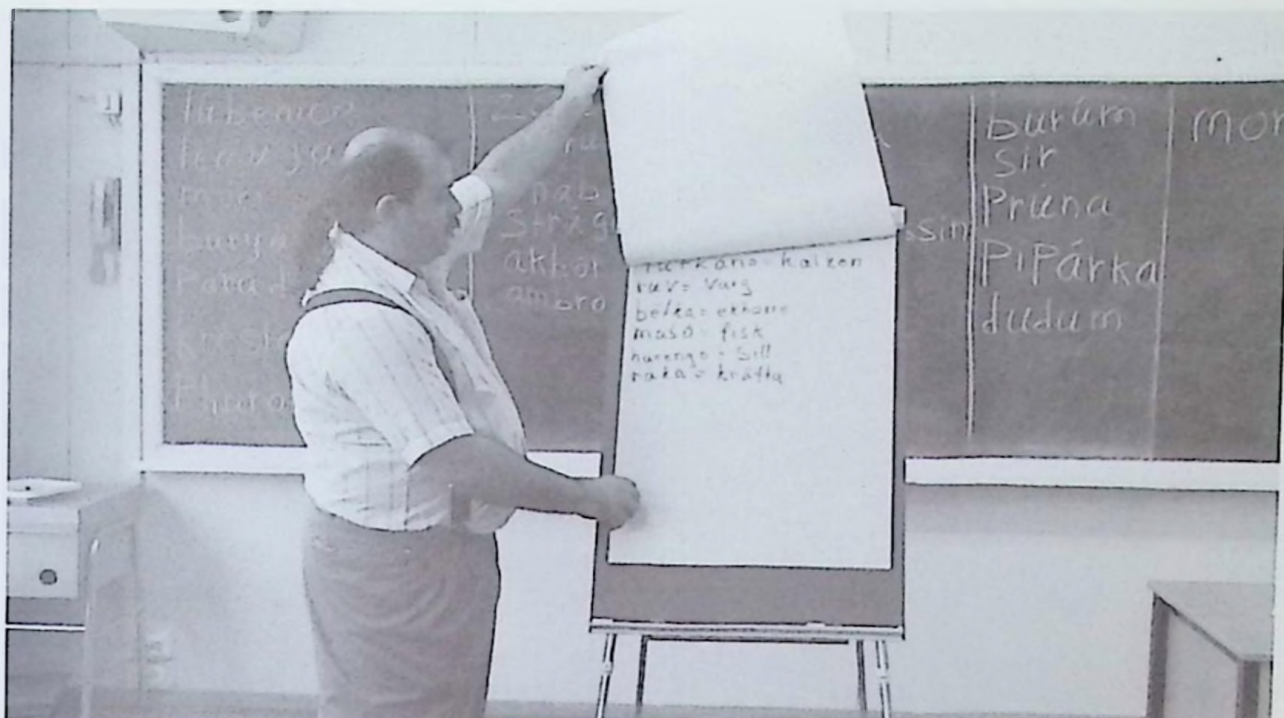
živit se romskými řemesly. 21. Všichni Romové se stáhli do velkých měst a žili v romských koloniích. 22. Romská kolonie (to) byly stany a vagóny, někteří měli prosté domky, které si sami postavili. 23. (V letech) 1960 si začali Romové stěžovat. 24. Tak dlouho naléhali, až (nakonec) stát začal Romům dávat domy (byty) a dali je do školy. 25. Dnes žijí všichni Romové ve Švédsku v domech.

26. Romové ve Finsku, když viděli dobré poměry ve Švédsku, stěhovali se i oni sem, protože ve Finsku neměli dobrý život. 27. Protože žili stranou (od ostatních Romů) a neměli se dobře, vyvinula se jejich řeč jiným způsobem. 28. I jejich zvyky (způsoby) jsou jiné než u jiných Romů. 29. Jsou z rodu *Kále* a mnoho slov mají z finštiny. 30. Mnozí z jejich mládeže nedovedou mluvit jejich romskou řečí.

31. Ve Švédsku jsou i Romové, kteří přišli (v letech) 1960 ze Španělska a Francie. 32. (V letech) 1980-1990 přišli Romové i z „rudých“ zemí do Švédska. 33. Gádžové se domnívají, že ve Švédsku je asi 10 000 Romů ze všech zemí.

POZNÁMKA REDAKCE:

Některým čtenářům s lingvistickým zaměřením vyhovují spíše doslovné překlady příspěvků v různých romských dialektech, protože jim umožňují lépe se orientovat v jejich zvlátnostech. Naopak čtenáři, které zajímá hlavně obsah článků, dávají přednost překladu literárnímu. Nemůžeme bohužel vyhovět oběma najednou, a proto jsme tentokrát Kalderašské texty přeložili víceméně doslovně.

Mikael Demetri trall ándo Švédó. Vo si Rom kalderáš. Vo sltjarél le romané šavorre de 17 berš ánde škála te dên doma romanés. Bufárija romane naj but, si jek vaj duj bufárija. Ta mosaj lénge te hramon pe le hertija tele, so sltjon.

Mikael Demetri žije ve Švédsku. Je to Rom kalderaš. Už sedmnáct let učí ve škole romské děti romštinu. Romských slabikářů není mnoho - jeden nebo dva. Proto jim musí to, co se učí, psát na tabuli.

Sávorre romane šavorre ándo Švédó si le duj časóri ándo kurko te sltjón romanes. O fóro da lén go-di právo 1970. Ande le trin fórori baré - Stockholm, Göteborg haj Malmö - si Rom, kaj sltjarén.

Všechny romské děti ve Švédsku se (ve škole) učí dvě hodiny týdně romštinu. Stát jim to umožňuje od roku 1970. Ve třech velkých městech - Stockholmu, Göteborgu a Malmö - učí Romové.

Angelina Demetri sltjarél ánde šib e romani. Lake si drágo vi te žanén le šavorre le modori le romane haj vi sar trainás le Rom le phuré. Voj sltjarél le vórbi phurikané, kaj si kaj le ceri haj le grast. Angelina Demetri vyučuje romský jazyk. Záleží jí na tom, aby se děti naučily i romským zvykům a věděly také, jak žili staří Romové. Učí je starým slovům, co je stan, co je kůň.

Kaj Angelina si trin šavorra kaj si barjardé ánde romanla (romipen). Von si sltjarde de cinorré, so si márimé haj naj. Márimé si, kána peraves jek fúrka pe phuv - atúnči musaj te šudés e fúrka. Ke kon xal (chal) la fúrkasa, ankei márimé. Angelina má tři děti, které vychovává v romské tradici. Odmalička jsou vychovávány v tom, aby věděly, co je „marimé“. „Marimé“ je, když padne vidlička na zem - v tom případě musíme tu vidličku vyhodit. Ten, kdo tou vidličkou jí, se stává „marimé“ (nečistý).

Sa le Rom ándo Švédó Inkerén o módó, so si márlmé haj naj. Kana thos gadá, naštlis te hamls le muršane gadá haj le žuvljané gadá ánde Jek than.

Všichni Romové ve Švédsku přísně dodržují zákon „marimé“. Je nepřipustné prát společně mužské prádlo s prádlem ženským.

Monika si šej romani ánda le švedoke Rom. E Angelina Demetri sitjardá la te khelel ánde škála khelemáski, kaj tode ópre. Ánde škála khelemáski žan šavorre, kaj si vi cinorré haj baré. Le šavorre khelen ánde škáli haj pe le baré teatri khátár godí le gaženge. Le sálja romane, kaj si pe lénde, sovde lénde dejá kórkóro.

Monika je švédská Romka. Angelina Demetri ji naučila tancovat v taneční škole, kterou založila. Do taneční školy chodí jak malé, tak i velké děti. Děti vystupují ve školách i ve velkých divadlech pro gádže. Romské kroje, které mají na sobě, jim šily jejich maminky.

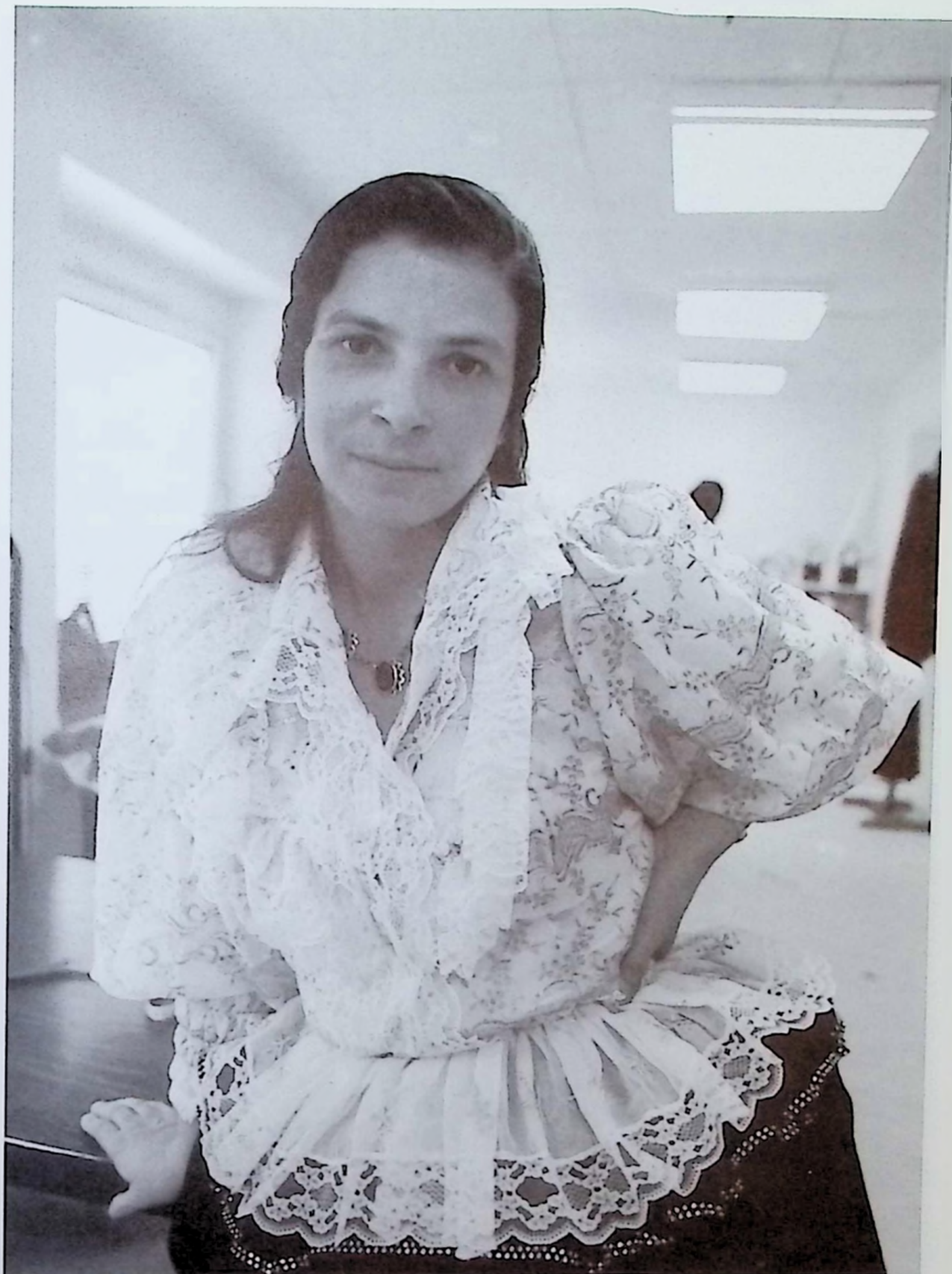

Nadja Taikon haj láke duj šeja Angelina haj Ramona si ánda vitsa keiderarisko. Von phirén ánde cóxa (cócha), gadá haj díkló romanó. O díkló píravas ánde le bal, te síkavés te san ansurímé. Naj slobódó te píren ánde le kálci vaj ánde skúrci cóxi.

Nadja Taikon a její dvě dcery Angelina a Ramona jsou z kalderašského rodu. Nosí „cochy“ (dlouhé, široké sukně), halenky a romský šátek. Šátek na vlasech nosí proto, aby daly najevo, že jsou vdané. Nesmí chodit v kalhotách nebo v krátkých sukních.

Elisabeth Akerlund si ánda le Rom kalé. Voj si húladi ánde lénge cóxi haj gadá, kaj si kaj le Rom kalé. E cóxa si lóngó, kaló, anda thuló póstávo haj kinteril 8 kilo. O gad si parná ánda cillija.
Elisabeth Akerlund je z rodu Kalé. Má na sobě sukni a halenku, jaké nosí Kalé. Sukně je dlouhá, černá, ze silné látky a váží 8 kilo. Halenka je bílá, krajková.

O módó si kaj le Rom kalé. Kána les le coxl pe tote, naj slóbódo te les le téle. Mosaj te plравésle sa o traló. Le cóxl kerén botlvar te darán le gažé léndar. Haj naštin te len butl.

Kalé majl zvyk, že jakmile začneš nosit „cochy“, musíš je nosit už pořád. Musíš je nosit celý život. Gádžové se těch jejich sukní bojí. A Romky nemůžou (kvůli nim) dostat práci.

Esko Kent si ánda le Rom kalé. Lénde si o módó te našen le temé. Naj lénde abjáva. Le šavorre musaj te áven beršekó žipón sikavén lé le phurengé.

Esko Kent je z rodu Kalé. Ti mají zvyk unášet nevěstu. Nedělají svatby. Dítě smějí ukázat starým, teprve když mu je alespoň rok.

Adam BARTOSZ

NÁSILNÉ USAZOVÁNÍ ROMŮ V POLSKU

V etnografickém muzeu v polském Tarnově, které má mimo jiné i stálou expozici věnovanou dějinám a kultuře Romů a které je již několik let vědeckým pracovištěm pro romistické výzkumy, zejména v oblasti romské historie, se konala v červnu konference o násilném usazování Romů v Polsku.

K prvnímu pokusu trvale usadit Romy došlo v Polsku v roce 1952. Předsednictvo vlády tehdy vydalo nařízení pod názvem „*Ve věci pomoci cikánským občanům při přechodu na usedlý způsob života*.“ Byl to program velmi radikální. Ukládal všem vládním rezortům a státním orgánům povinnost postarat se o Romy. Program provázela rozsáhlá propaganda a osvětová činnost. Byla vydána řada letáků, brožur, oběžníků apod. Romové však v té době byli většinou negramotní a úřední písemnosti u nich vzbuzovaly spíše strach, podezření a odpor. Osvěta se míjela účinkem.

Poněkud pozitivnější efekt měl dlouhodobý plán tzv. *produktivizace Cikánů*, tj. jejich pracovního zapojení. Příležitosti získat práci však využili zejména Romové usedlí, kteří se začali stěhovat do měst, kde dostali práci, byt i lepší možnost vzdělání. Kočovní Romové však kočovali nadále, nařízení z roku 1952 se jich téměř nedotklo.

Jelikož tento první usídlovací program naprosto selhal, sešla se dne 4. února 1964 na ministerstvu vnitřní zvláštní komise, která nařídila registraci všech Romů.

Zjistilo se, že více než 8000 osob kočuje, z toho 1300 splňovalo podmínky pro výkon vojenské služby, 1529 dospělých mužů nemělo občanský průkaz nebo mělo doklady neplatné, 234 občanů bylo úředně zapsáno pod jiným jménem a 297 osob nebylo nikde hlášeno. V důsledku těchto šetření vydaly polské úřady Romům 1135 průkazů totožnosti a 271 dočasných evidenčních potvrzení.

Když se registrace skončila, byly na národních výborech ustaveny komise, ve kterých zasedal vedoucí oddělení pro vnitřní záležitosti, krajský náčelník milice (policie), krajský prokurátor a další. Před komise byly předvolány romské rodiny a členové komise jim sdělili, že se postaru žít nedá a že tedy i Cikáni budou muset změnit zastaralý způsob života. Vajdové byli upozorněni, že vydá-li se jejich tábor na obvyklou jarní pouť, hrozí jim rozsáhlá škála represí.

Příslušníci policie obdrželi tajné směrnice, jak uplatňovat vůči Romům s maximální přísností stávající všeobecně platné zákony, na základě nichž byli postižitelní. Tvrdě potrestáni měli být například ti, kteří se do 24 hodin nepřihlásí v novém místě pobytu, dále ti, kteří u sebe nemají osobní doklady, povolení jezdit s koňským potahem či nocovat ve voze, kteří přetěžují vozy apod. Dále mohli být Romové stíháni pro ničení vozovek přejížděním příkopů, pro ponechávání dětí bez dozoru a z toho vyplývajícího nebezpečí způsobení požáru atd. Nejcitelnější byl

postih za *nelegální shromažďování*, které se mělo trestat jako *nepovolená manifestace, pokus o rozvracení lidově demokratického zřízení* či jiný podobný politický přečin. (Vzhledem k početnosti členů romské rodiny, mohly policejní orgány jako *nelegální shromažďování* kvalifikovat každou běžnou romskou příbuzenskou sešlost u příležitostí, jako křtiny, svatba, pohřeb, nebo jen běžná návštěva.)

Výčet záminek umožňujících postih byl nevyčerpatelný. Každé romské rodině bylo v podstatě možno uložit hned několik pokut najednou.

Kromě toho začala policie systematicky pátrat po cikánských táborech. V roce 1970 se na cestu vydalo už jen 205 rodin, tj. pouze 1069 osob oproti zaregistrovaným 8000 v roce 1964. V roce 1976 se pak na jarní pouť rozhodlo vyjet jen 85 rodin, tj. 453 osob. Počet nezlomných kočovníků se rok od roku nadále snižoval. Postupně se zkracovalo rovněž období jejich putování - někdy jen na několik týdnů. Některý rok se však přesto na cestách objevuje víc táborů než v letech předcházejících - Romové zřejmě nepřestávají věřit, že se policie přece jen jednou unaví a nechá je konečně žít tak, jak chtějí.

Policie však byla neúnavná. Vyslídila každý tábor a na Romy se začaly valit neúnosné pokuty, třeba za to, že si rozdělali oheň v blízkosti lesa, že se nepřihlásili na policii atd. Romové tedy začali cestovat vlaky. Dojeli do známých míst a potom putovali s celým svým majetkem pěšky. Hledali tábořiště, odkud by se mohli pouštět alespoň na několikadenní toulky po vesnicích, kde věštili, obchodovali a poskytovali jiné pro Romy charakteristické služby. Ani tak se však nevyhnuli pronásledování. Policie totiž pátrala i po pěších skupinách. Zadržení byli pod policejním dohledem dopraveni na vlak a posláni za

hranice okresu. Jeden okres se jich tedy tímto způsobem zbavil, v druhém začalo pronásledování kočovných Romů znovu. Na místních odděleních pro vnitřní záležitosti při okresních a krajských úřadech se množila hlášení o tom, kolik kočovných cikánů bylo zadrženo a jaké sankce proti nim byly uplatněny.

V roce 1983 zaregistrovala policie už jenom 34 kočujících rodin, což představovalo 388 osob. Z jiných dokumentů však vyplývá, že v té době změnilo bydliště nebo vycestovalo za hranice 750 romských rodin, což přetrvávající kočování jasně potvrzuje.

V době *stanného práva v letech 1981-2* nastává renesance kočování, resp. táboření. Úřady se totiž zaměřily spíše na pronásledování disidentů, hledání ilegálních tiskovin, letáků a vysílaček, takže politicky neškodným Romům věnovaly jen malou pozornost. Jakmile se ohlásilo jaro, bylo vidět u velkých měst cikánské tábory. Romové žijící ve městech se vydávali na pouť s celým svým majetkem a turistickými stany. Ti chudší cestovali vlakem, ale přibývalo rodin cestujících vlastními auty s přívěsy.

Na počátku 80. let, kdy ještě existovala přísná kontrola školní docházky a za absence hrozila pokuta, objevovaly se děti na tábořištích pouze o prázdninách. Na začátku září se vracely s dědečkem nebo babičkou do měst do školy.

V posledních letech se však školní absence již tolik netrestá, a proto děti zůstávají mnohdy s rodiči v táborech po celé léto, dokud je zima nevyžene zpět do města. Zkušenosti je už naučily hlásit se u starosty obcí, se svým okolím vycházejí obvykle dobře, není tedy důvod pro zákaz kočování.

Jelikož zanikla oddělení pro vnitřní záležitosti, která měla mj. na starosti kontrolu pohybu obyvatelstva a sledování romských aktivit, neexistují dnes statistiky o migraci. Kočování tedy for-

málně ustalo, ve skutečnosti však pokračuje ve změně podobě. Mnoha rodin se násilné usazování organizované právě před 30 lety citelně, někdy až tragicky dotklo, jiné naopak využily této příležitosti a usadily se, tak jak se postupně usazovaly po celá staletí. Někdy se usadily pouze na pár let, jindy na dobu dvou tří generací, jindy nastalo. Pro některé Romy tedy **romano drom** (romské putování) definitivně skončilo, pro jiné trvá dál.

Na konferenci v Tarnově odezněly celkem čtyři referáty.

Ředitel tarnovského muzea Adam Bartosz vycházel ve svém příspěvku z administrativních nařízení a policejních pramenů. Zdůraznil, že násilné usazování nebylo podloženo žádným oficiálním dokumentem zakazujícím kočování. Usazování se provádělo pouze represivně formou sankcí za překročení všeobecně závazných předpisů. Romové však nabyli přesvědčení, že existuje jakési nařízení o zákazu kočování, které je stále v platnosti a které je třeba zrušit. Proto romští představitelé několikrát formulovali požadavek zrušení zákazu, který vlastně nikdy neexistoval. Autor dále upozornil na to, že se v poslední době obrozuje letní táboření Romů v Polsku a že zde přibývá i skupin romských imigrantů z Rumunska, kteří se od autochtonních polských Romů kulturně odlišují a mají i živější tradici kočování.

Další referát přednesl přední polský romista Lech Mróz. Poukázal na to,

jak zhoubný vliv mělo násilné usazování na romskou kulturu. Romové, kteří byli donuceni se usadit, zpřetrhali často své rodinné svazky, museli se vzdát tradičních profesí a ocitli se v cizím kulturním prostředí, které je ne vždy přijímalo s porozuměním a ochotou ke komunikaci. Zejména u starších lidí docházelo často k psychickému zhroucení, což potvrzuje i zvýšený počet romských pacientů v psychiatrických léčebnách.

Arne Mann z Národopisného ústavu SAV v Bratislavě hovořil o drastických metodách usazování Romů v Československu, kde docházelo k případům ničení romských vozů, zabíjení nebo zabavování koní apod. Na Slovensku však představovali kočovní Romové jen nevelké procento romské populace, protože většina Romů byla již dlouhou dobu usedlá.

Andrzej Czajkowski popsal situaci Romů v Litvě, kde byli Romové násilně usazováni v předměstských čtvrtích. Ocitly se tu v těsném sousedství rodiny z různých subetnických skupin a takovéto nucené soužití vedlo k častým konfliktům, které pokračují dodnes.

U příležitosti konference byla v tarnovském muzeu uspořádána výstava obrazů a pohlednic s romskou tematikou „Umělecký portrét Roma“. Kulturní vystoupení zajistily romské umělecké soubory **Romathan** z Košic, **Kale bala** z Czarne Góry a **Kale jakha** z Krakova.

Přeložila Eva Magalová

SUMMARY

Forced settlement of Roms in Poland

A report from a conference held in the Ethnography Museum in Tarnov, Poland, in June 1994. The conference focused on the forced settlement of Roms in Central Europe. Arne Mann spoke about the drastic method used in former Czechoslovakia, Andrzej Czajkowski about the forced settlement in Lithuania into suburban towns. The

largest part of Bartosz's article summarizes the contributions devoted to Poland (Adam Bartosz, Lech Mróz). The first attempt to settle the Roms permanently was in 1952. Its legal basis was the government's decree „Concerning the help to Gypsy citizens during their transgression to a settled way of life“, which gives the governmental bodies and state organs the task to help the Roms. Another measure taken was the „productivization of Gypsies“ plan, by which the implementation of Roms into the work process was under-

took. After this program for the settlement down of Gypsies was a complete failure, a special commission at the Ministry of Inner Affairs ordered the registration of all Gypsies in 1964. Special departments at national committees were set up after the registration was completed. Members of the departments was the leading official of the local department of inner affairs, the local police head and the regional public prosecutor. Gypsy families were informed about the ban on nomadic life and threatened with repression. The police tried to prevent nomadic life by repressive measures, including the registration of Gypsy camps. There was, however, never any legal basis for the prohibition on nomadic life. Repression could punish only other acts - for instance political wrong-

doings (illegal meetings, unpermitted demonstrations, attempts to overthrow the democratic public order), but also smaller transgressions such as making fire near the woods, not fulfilling registration duties etc. The number of people leading a nomadic way of life decreased, i.e. the Gypsies were settling down indeed. Nevertheless, Gypsies still lead nomadic lives. The local departments for internal affairs controlling and registering the migration of inhabitants no longer exist, so that there are no statistics on the matter. The contribution describing the situation in Poland stressed the disastrous influence of the prohibition of migration on Gypsy culture, family and mental health of individuals.

Foto: Ján Cifra

Podobný pokus o násilné usazovanie Romů proběhl v Československu poprvé začátkem roku 1959. Provedl se na základě zákona č. 74 sb. z roku 1958, jehož znění zde uvádíme ve slovenské verzi, kterou se nám podařilo získat díky PhDr. Arne B. Mannovi z Národopisného ústavu SAV v Bratislavě a PhDr. Anně Jurové ze Spoločenskovedného ústavu SAV v Košicích.

ZÁKON č.74/1958 O TRVALOM USÍDLENÍ KOČUJÍCICH OSÔB zo 17. októbra 1958

Národné zhromaždenie Československej republiky sa uznieslo na tomto zákone:

pomoc na trvalé usídlenie, potresce sa pre trestný čin odňatím slobody na 6 miesacov až 3 roky.

§ 1

Národné výbory poskytujú osobám, ktoré vedú kočovný spôsob života, všestrannú pomoc, aby mohli prejsť k usadlému spôsobu života; najmä sú povinné týmto osobám pomáhať pri obstarávaní vhodného zamestnania a ubytovania a pôsobiť výchovnými prostriedkami sústavne na to, aby sa stali riadnymi pracujúcimi občanmi.

§ 4

Minister vnútra vydá v dohode so zúčastnenými úradmi predpisy na vykonanie tohto zákona, v ktorých môže najmä určiť, akým spôsobom sa budú vykonávať dodatočné zápisy do matrik, akým spôsobom sa bude zabezpečovať evidencia a zisťovať totožnosť osôb, ktoré viedli kočovný spôsob života.

§ 2

Kočovný spôsob života vedie ten, kto sa v skupinách alebo jednotlivo túla z miesta na miesto a vyhýba sa statočnej práci alebo sa živí nekalým spôsobom života, a to i vtedy, ak je v niektorej obci hlásený na trvalý pobyt.

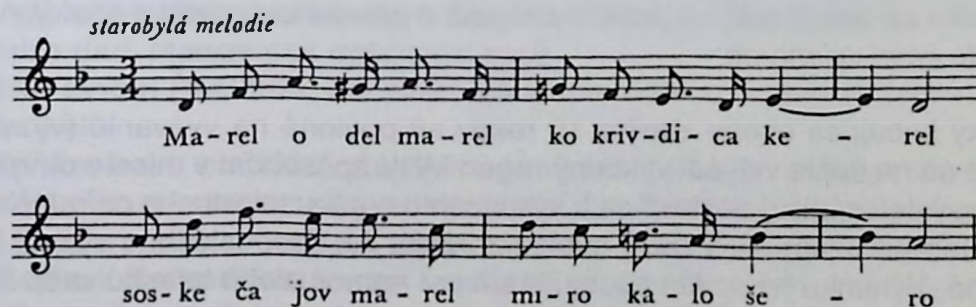
§ 5

Tento zákon nadobúda účinnosť dňom vyhlásenia s výnimkou ustanovenia § 3, ktoré nadobúda účinnosť 1. marcom 1959; vykonajú ho ministri vnútra a spravodlivosti v dohode so zúčastnenými členmi vlády.

§ 3

Kto zotrúva pri kočovnom spôsobe života, napriek tomu, že sa mu poskytla

Novotný v.r.
Fierlibger v.r.
Široký v.r.
Barák v.r.
Dr. Škoda v.r.

Notový záznam: Ján Cífra

Pro vykonání uvedeného zákona vydal Úřad pověřenictva vnitra SMĚRNICE, které byly určeny odborům pro vnitřní věci, odborům pracovních sil, zdravotnictví a sociálního zabezpečení národních výborů všech stupňů. V těchto směrnících v oddíle A. Všeobecných ustanovení se uvádí mj. i definice „kočujících“ a „polokočujících osob“ s vysvětlením pojmů s tím souvisejících:

Pojem „**túlanie**“ sa nevzťahuje len na najtypickejšie prípady, kedy sa na stále menenie pobytu používajú vozy s konským poťahom, ale aj ostatné, v súčasnej dobe ďaleko rozšírenejšie spôsoby, najmä preprava vlakom, autami, traktormi, prípadne i pešo.

Ďalšie dva znaky vymedzujúce kočovný spôsob života, t.j. vyhýbanie sa poctivej práci alebo obživa nekalým spôsobom, nemusia byť splnené súčasne.

Pojem „**vyhýbanie sa poctivej práci**“ treba vykladať tak, že ide o akékoľvek konanie, ktorého cieľom je zaopatriť si prostriedky k obžive bez akéhokoľvek pričinenia, teda bez práce (sú prípady, kedy určité osoby, najmä muži, využívajú svojho postavenia v rodine a donucujú ostatných rodinných príslušníkov, aby im zaobstarávali prostriedky k obžive), alebo takou prácou, ktorá odporuje právnym alebo morálnym názorom našej spoločnosti. Za týchto podmienok nebude možné pokladať za poctivú prácu prípady, kedy kočujúce alebo polokočujúce osoby vykonávajú neoprávnený predaj rôznych vecí, konajú príležitostné práce bez toho, aby boli v riadnom pracovnom pomere.

Pojem „**živí sa nekalým spôsobom**“ zahrnuje v sebe najtypickejšie a nepochybné prípady zaobstarávania si prostriedkov k obžive páchaním trestných činov a priestupkov ako sú prostitúcia, kupliarstvo, hazardné hry, hádanie z ruky, vykonávanie nedovolennej činnosti alebo vykonávanie živnosti bez riadneho oprávnenia (napr. brusiči, dáždnikári, kotláři, drotári a pod.).

V druhej časti se pojednává o usídlení kočujících osob a o jejich zařazení do pracovního procesu. Doporučují se zejména taková zaměstnání, kde může „kladně působit“ pracovní kolektiv, a naopak se nedoporučují práce, jejichž charakter by podporoval další fluktuaci a umožňoval by „nekontrolovatelný způsob života“, jako např. sběr surovin, dálková doprava apod.

Otázka ubytování měla být řešena ve spolupráci s podniky, v nichž měly být tyto osoby zaměstnány. Zároveň se však uvádí, že „do získání přiměřeného ubytování mohou rodiny kočujících osob bydlet prozatím ve svých vozech (pokud jsou tyto vhodné - po odebrání koní či traktorů)“.

Třetí část je pak věnována vlastnímu soupisu kočujících osob, který mají provést výkonné orgány místních národních výborů ve spolupráci s orgány Veřejné bezpečnosti a za účasti stálých „komisí pro péči o převýchovu cikánského obyvatelstva“. Z této části vyjímáme:

Všetky kočující osoby staršie 15 rokov sú povinné na vyzvanie (výzvu na dostavenie sa na súpis vyhlási výkonný orgán MNV spôsobom v mieste obvyklým, a to až v prvý deň súpisu) dostaviť sa k výkonnému orgánu miestneho národného výboru, na ktorého území sa v čase súpisu zdržujú. Ak neuposlúchnu výzvu, budú predvedené. Výnimku tvoria len osoby, ktoré pre nemoc alebo telesnú vadu nie sú schopné dostaviť sa na súpis. S týmito vykoná sa súpis na mieste, kde sa zdržujú.

Výkonný orgán oboznámi kočující osoby s obsahom zákona a vysvetlí im, že vykonávané opatrenia smerujú k zlepšeniu ich životnej úrovne. Súčasne im vysvetlí význam ustanovenia § 5 zákona, ktoré nebráni, aby boli trestne postihnutí podľa platných predpisov vo všetkých prípadoch, ak sa dopustia trestnej činnosti.

Dodatky k týmto pokynům vydal i Odbor pro vnitřní věci rady ÚNV hl.m. Prahy, jako výměr č.j. 040- 59 ze dne 17.1.1959, který časově upřesňoval celou akci. Podle něj měl být soupis proveden na celém území státu v době od 3. - 6. února 1959.

Podklady pro jeho vyhodnocení měly být dodány již k 10.únoru 1959.

Foto: Ján Cífra

Následuje několik autentických vzpomínek přímých účastníků akce „Soupis“, kteří byli jejím mechanickým prováděním postiženi i na dobu několika let. Mnohé sliby o „vykonávání opatření směřujících ke zlepšení jejich životní úrovně“ (citace ze 3. části Směrnic) nejenže vyšly naplano, nýbrž v mnoha případech i zásadním způsobem poškodily evidovanou osobu.

Ruda DZURKO

SAR MAN ILE ANDRO SUPISIS

Oda sas andro februaris penda the eñato berš.

Ta me avľom pal e Slovensko. Sas man dovolenka, ta geľľom pre Slovensko la peřšona romňaha, la Pisekaňaha. Joj odoj ačhiľa paš e daj paš o dad u me džavas korkoro, bo amen sas love ča pre jekh listkos. Džavas anglal, hoj lake bičhavava love pro richlikos. Kheral, Ďečinatar. Amen bešahas paš miro dad. Mange sas deščochto berš.

No, avľom Ďečinate, me džav tele pal e mařina - chudle man o phandle: „Občanka!“

Diňom len e občanka. Kajča me keravas buťi andre Kablovka Ďečinate. The prihlašimen somas: sa razitki, sa sas vporjadku andre občanka.

„Pojďte s náma, budeme dávat cikánům nový byty, tak musíte s náma.“

Geľľom. Paťandĩľom lenge. Le dades na sas baro kher, samas butdžene. Me bešavas la romňaha pro pados, kher mange kampelas.

Dikhav, pre štacija všadzík ačhenas o phandle. O phandle všadzík esas! Ligende man pro narodno viboris. Odoj pherdo Roma. Kola phure Roma, kola phure Romňija rovenas: „Dena amen andro koncentrakos!“

Me asavas lendar! Mek sa goreder rovenas: „Tu sal ĭimalo, tu sal dilino, tu na predžidilal oda, so amen! Avka amen kidenas paš o Tisas! So palis le muršenca kernas? Keci ačhile murdarde!“

Palis amen ligende andre kajsi miestnost'a, odoj amen fotografinenas, merinenas, andre tinta amenge thovkernas o anguš'a a cala vasta - obtiski. Me na džanavas, s' oda hin. Me na daravas: andre buti phirav, kheriben man hin ... Ta so mange šaj keren?

Avlom khere, o dad phenel: „Ile tut o phandle? Imar tuha namištes ela!“

Oda ehas sombat. Avlom andre buti pondzelkone, o vratňikos mange phenel: „Dzurko, nesmiš do fabriky.“

Me phenav: „Proč?“

„Tady je zákaz, že tě tam nesmím pustit.“

„Jakto?“

„Počkej, já zavolám mistra.“

Vičinda le majstros, o majstros phenel: „Rudo, já tě nesmím zaměstnat.“

„A proč?“

„Tady je zákaz od policie.“

„A proč já?“

„No to nejenom ty, ale cikáni.“

Ta me gejlom ko phandle, phenav: „Tak vy mě budete živit?“

„Vy se budete živit sám a každý tři dny sem budete chodit a ukážete nám, kde berete peníze!“

Me lenge phenom, hoj man čhide avri andal e fabrika, on phende: „To nás nezajímá,“... a kaj sako trin dīves te phirav odoj.

Keci Romen akor phandkerde 'pro příživnictví'! Kampelas lenge pre buti, kaj hjaba buti te keren.

Me džavas palis trolejbusiha khere, bo bešahas Binoste, Děčín 9, a odoj akurat chudle le Vlachen. Me imar ča dikhlom, sar o verdana labonas. And al o trolejbusis dikhlom a o gadže, o Čechi, asanas.

Palis phiravas andro veš, čhingeravas kašta, andro gono lidžavas Děčina-te. So man esas prindžargutne manuša, lenas mandar, denas man papiris, hoj man dine vaše biš, trianda koruni. O angara čhivkeravas andre pinca - sas jevend. Šadzík mange mušinavas te lel papiris, hoj man potinde vaše, hoj na kerav 'příživnický způsob života'. Sako trito dīves mušinavas te phirel ko phandle, sikhavavas kola papirici, hoj mange zakerav love. Keci Romen akor phandkerde! Ko na phirlas kodoj, ko phandle, ta les phandle andre. Oda sas lengeri taktika, kaj so nekbuter Romen te phandkeren andre.

Me somas ternochar, me na daravas. O phure Roma daranas, hoj pale avla oda, so on predživenas andro mariben.

Palis, tel o trin čhon, mange avla telegramos andal e Kablovka, hoj man len pale andre buti. Sar imar o phandle dikhle, hoj man našti phanden andre, ta dine prikazis, kaj man šaj len pale. Mukde mange telegramos, 'že můžu nastoupit do práce'.

Oda mek bisterdom te phenel, hoj sar amen ile pro narodno viboris, ta sakoneske thode 'S' andre občanka, hoj sam andro 'soupis'. Kas esas koda 'S'

andre občanka, ta našti gejl'a te bešel avrether - aňi kana peske cind'a peske-ro vlastno kher. Na ile les avrether andre buti. Nič.

Palis andro šovvardeš the ochtoto berš kamavas te kerel avrether. Imar sa mange sas kisno, imar majindom te nastupinel, vičinda man o řiditelis, iľa miri občanka: „Jó, pane Dzurko, já vás nesmím zaměstnat!“

A me phenav: „Proč?“

„Vy jste v soupisu!“

„Ale řikaj, že už to neplatí.“

„To platí furt.“

Až sar avlom te bešel Skalice, andro 69, ta mange vimazinde, bo man odoj prindžarenas.

V Praze 12.8.1994, zaznamenala MH

JAK MĚ VZALI DO SOUPISU

Bylo to v únoru v devětapadesátém.

Vracel jsem se ze Slovenska. Měl jsem dovolenou, tak jsem jel na Slovensko se svou první ženou Pisekaňou. Ona tam zůstala u rodičů a já jel zpátky sám, protože jsme měli peníze jen na jeden lístek. Jel jsem tedy napřed s tím, že jí pošlu peníze na rychlík. Z domova, z Děčína. Bydleli jsme tehdy u mého otce. Bylo mi osmnáct let.

No, přijel jsem do Děčína, vystupuju z vlaku - chytli mě policajti: „Občanku!“

Dal jsem jim občanku. Jenže já jsem dělal v Kablovce v Děčíně. Byl jsem přihlášený, v občance jsem měl razítko, všechno bylo v pořádku.

„Pojďte s náma, budeme dávat cikánům nový byty, tak musíte s náma.“

Šel jsem. Věřil jsem jim. Tatínek neměl velký dům, bylo nás hodně. Já jsem bydlel s ženou na půdě, byt jsem potřeboval.

Koukám, na nádraží stáli všude policajti. Policajti všude! Dovedli mě na národní výbor. Tam spousta Romů. Ti staří Romové a Romky plakali: „Dají nás do koncentráku!“

Já jsem se jim smál! Nato plakali ještě víc: „Ty jsi usmrkánek, ty jsi ještě hloupý, tys neprožil to, co my! Takhle nás sbírali za Tisa! A co pak dělali s chlapama? Kolik jich tam zůstalo povražděných!“

Pak nás zavedli do jedné místnosti a tam nás fotografovali, měřili, do inkoustu nám strkali prsty a celé ruce - otisky. Já jsem nevěděl, co to je. Nebál jsem se: do práce chodím, stálé bydliště mám... Tak co mi můžou udělat?

Přišel jsem domů, tatínek povídá: „Sebrali tě policajti? Tak to už s tebou bude špatný!“

Bylo to v sobotu. V pondělí jsem přišel do práce a vrátný mi povídá: „Dzurko, nesmíš do fabriky.“

Povídám: „Proč?“

„Tady je zákaz, že tě tam nesmím pustit.“

„Jakto?“

„Počkej, já zavolám mistra.“

Zavolal mistra, mistr povídá: „Rudo, já tě nesmím zaměstnat.“

„A proč?“

„Tady je zákaz od policie.“

„A proč já?“

„No to nejenom ty, ale cikáni.“

Šel jsem na policii a povídám: „Tak vy mě budete živit?“

„Vy se budete živit sám a každý tři dny sem budete chodit a ukážete nám, kde berete peníze.“

Řekl jsem jim, že mě vyhodili z továrny a oni řekli: „To nás nezajímá,“ ...a abych tam každé tři dny chodil.

Kolik Romů tehdy pozavírali 'pro příživnictví'! Potřebovali je na práci, aby jim zadarmo pracovali.

Jel jsem potom trolejbusem domů, protože jsme bydleli v Bínově, Děčín 9, a tam právě chytli Vluchy. Už jsem jen viděl, jak jim hoří vozy. Viděl jsem to z trolejbusu a gádžové, Češi, se smáli.

Potom jsem chodil do lesa, sekal dříví a v pytli je nosil do Děčína. Známí, které jsem tam měl, si ho ode mne brali a dávali mi potvrzení, že mi za ně dali dvacet nebo třicet korun. Potom jsem skládal uhlí do sklepů - bylo to v zimě. A všude jsem si musel brát potvrzení, že mi za to zaplatili, že neprovozují 'příživnický způsob života'. Každý třetí den jsem musel chodit na policii a ukazovat potvrzení, že si vydělávám. Kolik Romů tehdy pozavírali! Kdo nechodil na policii, toho zavřeli. Byla to jejich taktika, aby pozavírali co nejvíc Romů.

Já jsem byl mladý, já se nebál. Staří Romové se báli, aby se zase nevrátilo to, co prožili za války.

Pak mi asi za tři měsíce přišel telegram z Kablovky, že mě berou zpátky do práce. Když policajti viděli, že mě nemůžou zavřít, vydali příkaz, že mě můžou vzít zpátky (do továrny). Poslali mi telegram, že 'můžu nastoupit do práce'.

Ještě jsem zapomněl říct, že když nás vzali na národní výbor, napsali každému do občanky 'S', jako že jsme v soupisu. Kdo měl v občance 'S', nesměl se přestěhovat - ani když si koupil vlastní dům. Nevzali ho jinde do práce. Nic.

V šedesátém osmém roce jsem chtěl jít dělat jinam. Už jsem měl všechno vyřízené, už jsem měl nastupovat, když si mě zavolal ředitel, vzal mi občanku: „Jó, pane Dzurko, já vás nesmím zaměstnat.“

A já povídám: „Proč?“

„Vy jste v soupisu!“

„Ale to prý už neplatí.“

„To platí pořád.“

Vymazali mi to, teprve když jsem se v 69. přestěhoval do Skalice, a to jen proto, že mě tam znali.

Přeložila MH

SUMMARY

How they registred me

Ruda Dzurko recounts how, in 1959, he was caught up in the state's efforts to register all Roma citizens and place them under harsh and arbitrary restrictions. He was 18 years old at the time, living in Děčín. As he stepped off a train, a policeman ordered him to the local administration.

Many Roma were gathered there. The older ones were crying, fearing a repeat of the deportations they had survived during the second World War. Dzurko wasn't afraid, since he had a job and all his papers were in order. The Gypsies were all registered, finger printed, and an „S“ (for „Registered“) was put into their identity cards.

When he turned up for work at his factory, he was told he no longer had a job. Dzurko went to inquire at the police and was simply told that from

then on he had to report every three days and prove he was surviving honestly.

Dzurko says all this was done to provide an excuse to lock up Roma for parasitism, and then use them as prison laborers. He did odd jobs: chopping wood, shoveling coal, etc, always making sure to

get a receipt when he was paid to show to the police. Seeing they had no excuse to arrest him, the authorities allowed Dzurko to get his factory job back three month later. But as late as 1968 he was refused permission to seek work elsewhere on the basis of the „S“ in his identity card.

Jan ČERVEŇÁK

SAR ODA SAS...

Sas mange dešupandž berš, sar bešahas le dadeha the la daha Rožumberkoste. Odoj miro dad kerlas phari buči: kopalinelas o jarki a mek phirelas andre stajňa te karminel le gurumnen. Me akor mek phiravas andre škola. Amari famelija dživelas mištes. O gadže amen rado dikhenas. Na pametinau, hoj bi pes e daj abo vareko aver le gadženca dokerđahas. Jekhvarestar amenge avla le šingunendar lil, hoj pre dothodo dīves avena pal amende pro statkos, kaj kamen amenca vareso te del duma. Kaj pre oda dīves te na džas ņikhaj, kaj te užaras len. Sar oda dīves avla, ta amen calo famelija vičinde pro statkos andre kancelarija.

Thode amen te bešel, palis amen jekh pal avreste vičinenas andre. Cindārenas amenge o angušta andre varesavi farba a kerenas amenge otiski pro papiris. ņiko amenge na achaldā, soske oda amenca keren. Ile amendar o „občanské průkazy“ a pisinde andre varesavo datumos. Me imar na pametinau, savo, u lava: „Byl vzat do cikánského soupisu“.

Miro dad palis avla pre oda, so koda savoro znameñinel, ta palis phirelas pal o uradi, až amara famelijake mušinde te pisinel andre „občanské průkazy“: „Byl vyňat z cikánského soupisu“.

Akana te pre oda mišlinav, ta mange avel pre godi, savi diskriminacija o komunisti le Romenca kerenas. Akor man na sas kajsi godi sar akana. Mange avel andre godi pal o but berša, so pes darekana kerelas a so akana pes kerel. Dareso, so imar jekhvar predžidiľam. Dikhas o baro rasizmus, dikhas, so amare Romenca keren le občanstvoha a sar amare manuša pes namištes dochuden andro buča. Mange hin igen pharo, hoj amare Roma mek akorestar na dochudne ņisavo čačipen. Kana avla amaro čačipen?

JAK TO BYLO...

Bylo mi patnáct roků, když jsme bydleli spolu s rodiči v Rožumberku nad Vltavou. Můj otec tam těžce pracoval: kopal stoky a ještě k tomu chodil krmit krávy do chléva. Já jsem tehdy ještě chodil do školy. Gádžové nás měli rádi. Nepamatuji se, že by se matka nebo někdo jiný s gádži pohádal.

Jednou jsme dostali od policie přípis, že za námi v určitý den přijdou na statek že s námi potřebují o něčem mluvit. Abychom ten den nikam nechodili a abychom na ně čekali. Když ten den nastal, tak nás celou rodinu pozvali na statek do kanceláře. Posadili nás a pak nás jednoho po druhém volali dovnitř. Namáčeli

nám prsty do jakési barvy a dělali nám otisky na papír. Nikdo nám nevysvětlil, proč to s námi provádějí. Vzali si od nás občanské průkazy a vyznačili do nich nějaké datum, už si nepamatuju, jaké, a zapsali: „Byl vzat do cikánského soupisu“.

Můj otec pak na to přišel, co to všechno znamená. Začal pak chodit po úřadech, až naší rodině museli zaznamenat do občanského průkazu: „Byl vyňat z cikánského soupisu“.

Když teď tak o tom přemýšlím, napadá mne, jak byli Romové za komunistů diskriminováni. Tehdy jsem neměl rozum jako teď a po mnoha letech mi dochází, co se nám kdysi dalo. To, co se nám děje dnes, mi připomíná, co už jsme jednou zažili. Vidíme veliký rasismus, vidíme, co se našim Romům provádí s občanstvím a jak se naši lidé obtížně dostávají do zaměstnání. Je mi líto, že se naši Romové dosud nedobrali žádné spravedlnosti. Kdy už se té spravedlnosti konečně dočkáme?

Přeložila AŽ

Tony LAGRIN

JAK MĚ VZALI DO DOMOVA

Mě vzali do domova v roce 1963. Máma nejdřív seděla v Želiezovcích dvakrát po třech letech. Šla nakoupit látky, záclony, které pak prodávala po vesnicích. Zkrátka podomní obchod. Záleží, jak se to nazve. Oni tomu říkali šmelina...

Pak ještě seděla kvůli jménu. To bylo tak: Moje máma se narodila v Rostocku v Německu, a tak byla zkrátka Němka. Když se vrátila z koncentráku, vzala si tátu. Ten byl sice také Sinto, jenže se narodil v Praze, a tak byl Čech. Bydleli jsme v Karlových Varech, pak v Liberci a naši viděli, jak Němce odsouvají pryč, a za živého boha nechtěli do Německa. Měli z Německa hrůzu. A tak můj strejda dal mámě jiné jméno. Znal nějakou ženskou, co zůstala v lágru. Jmenovala se Laubingerová, byla z Liberce, ale zůstala v lágru. A tak si máma vzala její jméno, byla z ní Češka a zůstala tu. Ona by tu byla zůstala i tak, protože měla za sebou koncentrák, měla číslo, ale tehdy to naši nevěděli, byli hloupí, měli strach, říkali: „Jé, Němec-ko! Tam je Hitler! Ten nás zase sežere!“

No ale v 60. letech se začaly hranice trochu uvolňovat, pár Romů přijelo z Německa a máma se dozvěděla, že celá její rodina žije! No samozřejmě chtěla tu svou rodinu po tolika letech vidět, jenže jako Češka Laubingerová tehdy jen tak vycestovat nemohla, a tak při posledním trestu nahlásila, že to není její pravé jméno - a dostala za to své jméno nášup.

Soudili ji v Čadci, v Ilavě byla ve vazbě, protože jsme tenkrát bydleli v Ružomberku, a pak ji zavřeli do basy ve Všehrdech u Chomutova. No a jak ji zavřeli, mě chtěli dát do domova. Nakonec se jim to také povedlo. Dali mi ústavní výchovu. Nebo ochrannou? Už ani nevím. Ono to bylo jedno.

Přišel pro mě policajt, povídá: „No, Tóno, poďme, ideme do Liptovského Mikuláša na súd.“

Bylo mi patnáct roků. Nechtělo se mi tam. Bylo léto, krásně - a já zůstal sám ve voze... V 63. roce jsme ještě bydleli ve voze, ale jezdit jsme nesměli. Slibované byty nám nedali, a tak jsme v těch horách - na Liptově v Ružomberku - museli být i v zimě, v mrazech. A to byly mrazy, až pukaly stromy!

V roce 1959 byla z maringotek olašských Romů odmontována kola a bylo jim slíbeno, že dostanou byty. V Kyjích u Prahy žili ještě v roce 1978 tak, jak ukazují archivní fotografie na předchozí a této straně.

Naši kluci, co četli noviny, Rudé právo, tam jednou viděli vyfotografované francouzské Cikány, jak stojí ve vozech v moderních kempinzích, a pod tím nápis: „Chudí lidé ve Francii, Cikáni, nemají přístřeší, nemají kde bydlet.“

A my mrzli v těch vozech! A tak kluci to hned vystřihli a napsali do Bratislavy - tehdy tam byl nějaký předseda Sviták, nebo jak se jmenoval... A hned za nimi přišli policajti a vyslýchali je, málem je zbili!

No tak jak jsem tak byl v té maringotce, hned vedle začínala taková hora bez stromů, les až nahoře, tak já - davaj do hory! A policajt si držel čepici, pouzdro s pistolí a utíká za mnou. Jenže já byl jako zajíc, mladý kluk, ne? Jen jsem měl strach, aby nestřílel. Ale jakmile jsem byl v těch lesích, byl jsem v bezpečí. Utekli jsem mu. Sedl jsem na rychlík a jel za tátou do Brna... A tam mě nakonec chytli.

Zaznamenala EŽ

foto: archiv

Jediní, kdo si v plné míře uvědomili postavení Romů ve společnosti v době totalitního režimu, byli Chartisté. Svůj postoj vyjádřili v dokumentu „O postavení Cikánů-Romů v Československu“ z 13. prosince 1978, z něhož citujeme:

Tak zvaná „řešení cikánské otázky“ se převážně omezují na represivní opatření, která mají často ráz celostátních kampaní, o nichž se většinová populace vůbec nedoví. Prvním takovým celostátním opatřením byl „soupis kočovných a polokočovných osob“. Byla to razie provede-

ná na základě zákona č. 74 z roku 1958 po celém území Československa ve dnech 3. až 6. února 1959.

Do „soupisu kočovných a polokočovných osob“ museli být zapsáni i Romové, kteří měli trvalé bydliště i zaměstnání, pokud údajně posílali manželku či

družku žebrot nebo se prostituovat; důkazy o žebrotě či prostituci však směrnicí nepožadovaly. Mnozí Romové, kteří měli trvalé bydliště i zaměstnání a kočovný způsob života vůbec neznali, se dostali do „soupisu“ prostě proto, že v době mezi 3. a 6. únorem náhodou jeli někam vlakem a na nádraží byli zadrženi a označeni za „osoby kočovné“. Při „soupisu“ jim byl ihned na místě „nabídnut“ byt a byli vyzváni, aby nastoupili do práce „na určeném pracovišti podle plánu pracovního zařazení“. Vše probíhalo jednorázově a zřejmě mělo odpovídat § 3 zákona č. 74/1958 o poskytnutí pomoci k trvalému usídlení. Pokud Rom zadržený při zmíněné razii v „nabídnutém bytě“ a na „určeném pra-

covišti“ nezůstal - byť i z toho důvodu, že už někde bydlel a tam byl i zaměstnán a při provádění „soupisu“ na to nebyl brán zřetel - pak se provinil fluktuací, a touto fluktuací navíc „maskoval kočování“. Jestliže chtěl dát výpověď ze zaměstnání, byl na něm mnohde ještě řadu let po „soupisu“ požadován souhlas národního výboru a zpravidla jej nedostal. Jestliže se chtěl odstěhovat třeba i k blízkým příbuzným do sousedního okresu, byl podmínkou souhlas dvou národních výborů, a to v místě, odkud se chtěl odstěhovat, a v místě, kam se chtěl přistěhovat. A zpravidla takový souhlas nedostal ani v případě, kdy zcela zřejmou motivací takové „migration“ byla těžká nemoc nebo invalidita.

Christo KJUČUKOV

ŘEČ ROMSKÝCH DĚTÍ V BULHARSKU (lokální sonda)

1. Základní informace o romské populaci v Bulharsku

Počet Romů žijících v Bulharsku se pohybuje kolem 800 000. Tento odhad odpovídá i statistice, kterou uvádí *Stern* v čísle 41/1992.

Romská populace v Bulharsku se dělí podle náboženského vyznání na křesťanskou a muslimskou.

Křesťanští Romové jsou roztroušeni po celé zemi, zatímco Romové muslimského vyznání se soustřeďují v oblastech obývaných Turky v severovýchodní a jižní části Bulharska.

Romové obou skupin jsou dvojjazyční nebo vícejazyční. Mnozí z nich mluví několika romskými dialekty, a kromě toho i dvěma nebo více neromskými jazyky (bulharsky, turecky, rumunsky atd.).

Romové muslimského vyznání, kteří mluví obvykle i turecky, jsou nazýváni *turečtí* nebo *chorachanští Romové* a jejich nářečí se označuje jako *chorachanské*. Křesťanští Romové, kteří zpravidla mluví i bulharsky, jsou obvykle nazýváni *bulharští Romové*.

Další romská nářečí rozšířena v zemi jsou *erlijské* (*arlijské*), *vlašské* (*olašské*), *drandarské* (*drindarské*), *kalderašské* (*kalderarské*).

2. Jazyková situace ve zkoumaných oblastech

Můj výzkum se týká romského nářečí *chorachanského* (ve vesnicích Gradinarovo a Snežina u města Provadia v se-

verovýchodním Bulharsku) a *erlijského* (v periferní oblasti města Rakitovo). V prvních dvou vesnicích žije bulharské a romské obyvatelstvo. V okolních vesnicích žije i obyvatelstvo turecké. Romové muslimského vyznání zde mluví i lokálním tureckým nářečím.

Dlouhodobé kontakty turečtiny a romštiny vedly k tomu, že je zdejší romské nářečí přesyceno množstvím slov a frází přejatých z turečtiny.

Rakitovo je obydleno Bulhary, muslimy mluvícími bulharsky a Valachy (mluvícími dialektem rumunštiny). Důsledkem kontaktu s bulharštinou je, že se v místní *erlijštině* vyskytují převážně bulharské slovní výpůjčky.

3. Cíl výzkumu

Cílem mého bádání bylo odhalit proces vlivů mezi romskými nářečími a jinými jazyky v Bulharsku. Výzkum jsem prováděl u pěti až šestiletých romských dětí. Sledovali jsme jejich řeč v situacích, kdy mluví svou mateřštinou.

4. Metoda

Ústní projevy pětilekých dětí byly zaznamenávány ve školkách a dětí šestiletých v prvních třídách.

S dětmi jsme rozmlouvali na témata: moje rodina, škola, domácí zvířata, nebo měly děti převyprávět pohádky, které slyšely. Dotazované děti neovládaly dobře bulharštinu, a byly zařazeny do třídy, kde se bulharština vyučovala jako druhý jazyk.

5. Výsledky

Ukázalo se, že v projevu dětí existují ustálené struktury (celé fráze) přejaté z bulharštiny nebo turečtiny, a to podle toho, která populace převažuje ve vesnici.

Příklady v chorachanském nářečí:

1. *Kač jašinda sijan?*

(Místo: *Kozome brešengo sijan?*)

„Kolik je ti let?“

Fráze *kač jašinda* je turecká, zatímco *sijan* je slovo romské.

2. *O papus gitmiš balikonge.*

(Místo: *O papus gelas mačenge.*)

„Dědeček šel na ryby.“

V tomto případě je první část věty romská; *gitmiš balikonge* je převzato z turečtiny, přičemž druhé substantivum *balik* (ryba) má koncovku romskou *-onge*.

3. *Mo agas ekta mi abla*

(Místo: *Mo phral thaj mi phen*)

„Můj bratr a má sestra“

Slova *aga* a *abla* jsou turecká; *aga* má však romskou koncovku *-s*, která je znakem přejatých substantiv.

Příklady v erlijském nářečí:

1. *Njakoj vremes učtela.*

(Místo: *Si les časo kana učtela.*)

„Tou dobou vstává.“

(„Je doba, kdy vstává.“)

První část věty je bulharská, slovo *vremes* končí na *-s*, tedy znakem přejatých substantiv.

2. *Ame učinesa ko vtoro etaži.*

(Místo: *Ame sik'ovas ko dujto etaži.*)

„My se učíme na druhém poschodí.“

Ve větě jsou bulharská slova *učinesa* a *vtoro etaži*.

Přejaté lexémy jsou v první řadě bulharská nebo turecká podstatná jména a slovesa.

Důvody pro tuto náhradu romských slov tureckými a bulharskými jsou následující:

1. bulharštiny a turečtiny jsou prestižnější než romština;
2. i v romštině existují stylistické varianty: obvykle jsou prestižnější ta nářečí, která obsahují turecká a bulharská slova.

6. Závěr

V první fázi výzkumu o vlivu turečtiny a bulharštiny na romská nářečí jsme zjistili, že dochází k procesu „kreolizace“. Objevuje se nestandardizovaná forma jakéhosi „mezijazyka“. Tento proces se zvláště zřetelně projevuje v dětské řeči (viz. dodatky).

DODATEK A

(Ústní projev dítěte mluvícího *chorachanským* nářečím. Záznam byl pořízen v říjnu 1991 ve vesnici Gradinarovo u města Provadia).

Ek djados ek baba sijaslem. O djados gitmišlem balikonge. Astardaslem baro balikos. Pendaslem o balikos: „Muk man papu! So mangesa, kan dav tuke.“ Odva mukaslem les an paeste. Odva dišajadarslem po šoro: „So mangesa?“ „Me mangava ek nevo kher.“

Byli jednou dědeček a babička. Dědeček šel na ryby. Chytil velikou rybu. Ryba řekla: „Pusť mne, dědečku! Dám ti, co si budeš přát.“ On ji pustil zpět do vody. Ryba vystrčila hlavu: „Co si přeješ?“ „Přeji si nový dům.“

DODATEK B

(Ústní projev dítěte mluvícího *erlijským* nářečím. Zaznamenáno v říjnu 1992 ve městě Rakitovo u Pazardžika).

Amari čilište si bari. Avri si barakes, ama o dvoros si baro. Andre si ... staja. Amari ... amaro učilište si staje, mases, učinasa. O dugarka sitola amen, keras o bukvari, sled tova po

matematika, sled tova po pisanie hem po matematika.

Naše škola je velká. Venku jsou budovy, ale dvůr je také velký. Uvnitř je

pokoj... Náš ... naše škola má místnosti, stoly, učíme se. Učitelka nás učí, my „děláme slabikář“, potom matematiku, potom psaní a matematiku.

REFERENCE:

Kjučukov, Ch.: Učeben b'lgaro-romski rečnik, UNICEF, Sofia, 1993.

Z angličtiny přeložil S. Kostič

Xristo KJUČUKOV

MO ŽIVOTO

Me sem Xoraxano rom (Vlaxo) andar i Bulgaria thaj me bijandilem ando jekmilja enjašel šovardeš thaj dujto berš ando dešoenjato dives o čhon juli, ando foro Provardia andi Bulgaria. Ame sam trin čhave - jek phen thaj duj phrala. Me sem maj-baro.

Mo dad thaj mi dej sas čore manuša. Terne brešendar mo dad sas nasvalo, thaj terno mula - saranda ehta brešengo. Mi daj barjarda amen. Voj kerlas buki andi jek fabrika, no akana si khere thaj lel pensija.

Mo papu thaj mi mami kernas site thaj biknenas pe gavende site e gadženge. But Roma sas čore. Akana but Roma maškar lende si barvale. Si len bare khera, but love.

Mo papu thaj mi mami penenas, kaj amare xoraxane roma but berša palpale kernas buki e gadženge. Džanas te randen lenge phuva, e romnja džanas te thoven gada pe gadžikane kherende, te makhen lenge khera.

E xoraxane Roma vorbisaren but interesantno - paš romanes, paš xoraxanes. O Gilliat-Smith ramosardas artikula pi lenge čhib but berša palpale, no pala lestar konik inkerdas buki pi xoraxani romani čhib andi Bulgaria.

E xoraxane Roma si trine kulturake Roma - xoraxani kultura, romani kultura thaj gadžikani kultura. Cikne gavende von bešen maškar Xoraxaja thaj inden duma romanes. E terne bistarde thaj indžanen i romani čhib. Von živinen sar Xoraxaja.

Ciknjardan mangavas te ovav sikjavno, te sikavav e čhavoren andi škola. Kana barilem gelem andi armija thaj duj berš semas soldato. Pala lestar gelem ando pedagogičesko instituto thaj othe kerdem duj berš studija. No kana gelem andi škola, dine man jek klaso romane čhavore, kaj indžanenas gadžikanes thaj me trebuj te sikavav len gadžikani čhib. Mange sas but pharo, sostar me indžanavas, sar te sikavav len. Me dem man gogi thaj pendem, ki našti ovel adaja buki gadjal - me trebuj te džav ando universiteto te kerav studija. Odotar gelem ando universiteto andi Sofia, pala lestar gelem ando Stokholmo thaj othe kerdem jek berš studija, thaj akhana sem ando Amsterdamo thaj ramosarav doktorato. Kana keravas buki andi škola e romane čhavorensa, mange sas but interesantno te akjarav, sar e romane čhavore den duma romanes, sar sikljovent i romani čhib thaj sar sikljovent i gadžikani čhib, save psiholo-

gijake procesja si len e čhavoren ando gogi thaj sostar našti den duma lačes i gadžikani čhib. Adava si jek problemo, kaj si but interesantno mange.

Me sem prandime - si man romni. Voj si romani čhaj thaj kerel buki andi bolnica e cikne čhavorensa. Si man buki andi Bulgaria. Kana ramosarav mo doktorato, džav palpale andi Bulgaria thaj kerav buki odote pe amare romane čhavore thaj pi amari romani čhib.

MŮJ ŽIVOT

Jsem turecký (olašský) Rom z Bulharska a narodil jsem se tisícího devítistého šedesátého druhého roku, devatenáctého dne měsíce července, ve městě Provadia v Bulharsku. Jsme tři sourozenci - jedna sestra a dva bratři. Já jsem nejstarší.

Otec a matka byli chudí lidé. Otec byl od mládí nemocný a zemřel mladý - sedmačtyřicetiletý. Vychovávala nás maminka. Pracovala v továrně, ale teď je doma a žije z důchodu.

Dědeček a babička se živili výrobou sít, která prodávali „gádžům“ po vesnicích. Tehdy bylo mnoho chudých Romů. Dnes je mezi nimi mnoho bohatých lidí. Mají velké domy, mnoho peněz.

Dědeček a babička říkali, že dříve mnozí Romové pracovali pro „gádže“. Chodili jim okopávat pole, ženy chodily prát prádlo do „gádžovských“ domácností a omítat domy.

Jazyk tureckých Romů je velmi zajímavý, je to napůl romština, napůl turečtina. Ještě před mnoha lety o něm psal články Gilliat-Smith. Po něm se tureckou romštinou v Bulharsku nikdo nezabýval.

Turečtí Romové mají smíšenou kulturu: tureckou, romskou a „gádžovskou“ (křesťanskou). V malých vesnicích bydlí mezi Turky a nemluví romsky. Romský jazyk už neznají. Zapomněli ho v mládí. Žijí jako Turci.

Odmalička jsem toužil po tom, abych se stal učitelem, pracoval ve škole a učil děti. Když jsem vyrostl, šel jsem na vojnu a dva roky jsem sloužil jako voják. Potom jsem šel na pedagogický ústav, kde jsem studoval dva roky. Když jsem pak nastoupil do školy, svěřili mi třídu romských dětí, které neuměly „gádžovsky“. Bylo to pro mne těžké, protože jsem nevěděl, jak je mám učit. Uvědomil jsem si, že tuto práci nelze takto dělat, a tak jsem si řekl, že musím jít studovat. Odtamtud jsem šel tedy na univerzitu v Sofii a potom do Stockholmu. Tam jsem studoval jeden rok a teď jsem v Amsterdamu, kde píši doktorskou práci.

Když jsem pracoval ve škole s romskými dětmi, bylo pro mne velmi zajímavé sledovat, jak romské děti mluví romsky, jak se učí romštině a jak „gádžovštině“, co se děje v jejich hlavách, že neumí dobře „gádžovsky“. Tento problém mě velmi zaujal.

Jsem ženatý - mám manželku. Je to romská dívka, pracuje v nemocnici s malými dětmi. Mám v Bulharsku zajištěnou práci. Až dokončím doktorát, vrátím se zpět do Bulharska a budu tam pracovat pro naše romské děti a pro náš romský jazyk.

Z romštiny přeložil S. Kostić

Zprava: Otec autora Slavij Kjučkov (zemřel ve věku 48 let), jeho tchýně, autorova babička z matčiny strany, paní Fatme Tosnova, její bratr, autorův strýc, pan Husein Elimanov a autorův dědeček z matčiny strany Husein Tosnov. (V sedmdesátých letech, kdy bulharští muslimové byli nuceni změnit jména, musel například autorův dědeček přijmout jméno Christo Todorov.)

ROMANI PARAMISI

(Xoraxano dialekto andar i Bulgaria)

Akana ašun man, dav duma tuke ado baro masali.

Sas ek phure da, ek čhavo. O čhavo barila thaj evlendi. I bori inmangel e da. Penel: „Ke da mundaresa, me tusa kan jašarwm, te na mundaresa, naj kan jašarwm“.

Oda da pe dijake hič kwjamajw: „Sar kan činav mer da, te mundarav ta da, tusa te jašarwn?“

Odoja da penel: „Kan mundareh ke da, tusa gadjal ka jašarwm.“

Kwvalaer o toer, lel pe da, ingjalel la ka voš. I dej penel: „Kaj ingjare man, čožum?“

„Ingjarav tut kaš te kidah.“

„Na ingjar man kaj voš, čožum, me but navsali sem.“

Ingjalel pe da kav voš činel pe dako šoro eke čotukote opre. Lel o šoro tali pi khakh, ingjarel pe romnjake te sikhael pe, da kaj mundardas. Sar aeltar khere, malael po baro naj e phurnehko eke kaštehte. Ratvarda po naj. Odo šoro, kana dikla o naj, kaj maladas, e jakhendar bašladw avsja te aen.

„Čožum, po najoru ratvardan, sar kerdan, javrum?“

I dej kwjamadw o naj, kaj malada, a odova kwjdu thaj pe dako šoro činda, indukaja o ogi. Ozoman bešla, bašladw te roel.

Sonja Kjučukova
53 beršengi
andar o foro Provadia

Komentář

Chorachanské nářečí, jak nám ho prezentuje autor v této povídce, se vyznačuje některými morfologickými a fonologickými zvláštnostmi. Jsou to především:

- 1) Výskyt neaspirované hlásky místo aspirované: *činav* < *činav*, *dikla* < *dikhla*, *penel* < *phenel*.
* Autor však někdy též aspirované hlásky užívá, např.: *phurnehko*, *khakh*, *sikhael* atd., není tedy jasné, jestli jde o autorovu nedbalost anebo o poziční ztrátu aspirace. Malý rozsah textu nás to neopravňuje zodpovědně posoudit.
- 2) Synkopické změny, tj. zánik hlásky uvnitř slova, nejčastěji souhlásky [v]: *toer* < *tover*, *aen* < *aven*, *roel* < *rovel*, *sikhael* < *sikhavel*, *malael* < *malavel*.
* U obou jevů (1 a 2) může jít o idiolektizmy, jevy vyskytující se pouze u autora.
- 3) Užití tureckých výpůjček v původních gramatických tvarech, např:
a) tur. pres.: *jašarwm*, *kwjamajw*,
b) tur. preteritum: *evlendi*, *kujdw*, *kujamadw*, *bašladw*
c) tur. poses. tvary substantiv: *čožum*, *javrum*
d) tur. < per. privativní předpona *in-* (ne-) i u pův. romských sloves: *inmangel*, *indukaja*.
- 4) Existence tureckého „zadního i“, které Kjučukov přepisuje grafémem -w: *kwjamajw*, *bašladw*, *jašarwm*, *kujdw*.
- 5) V slovní zásobě je mnoho tureckých výpůjček:
bašladinel - začít, < tur. *başlamak*
čožum - mé dítě < tur. *çocuk* s osobní poses. příponou 1. os. sg. -m.
evlenmek tur. - oženit se, založit domácnost < tur. *ev* - dům
hič - nic, nikdy, vůbec ne < tur. *hiç*
kwjamajw - ublížit, být nelítostný, zabít < tur. *kıymak*
čutokute, rom. lok. - na pařezu < tur. *kütük* - kmen, pařez
masali - pohádka, příběh, vyprávění < tur. *masal*
ozoman - doba, čas; adv. v té době, tehdy < tur. *zaman* (o - rom. člen)
jašarwm - žiji tur. 1. sg. pres. < tur. *yaşamak*
javrum - mé dítě < tur. *yavru* - mládě, dítě
- 6) Ve shodě s mezinárodní transkripcí romštiny užívá Kjučukov namísto *ch* v transkripci slovenské romštiny grafému *x*.

Přepis a komentář S. Kostić

Překlad do východoslovenské romštiny:

ROMAŇI PARAMISI

Akana šun man, phenava tuke kodi jekh paramisi.

Jekha phura da sas čhavo. O čhavo barila the ila romňa. E bori narado dik-helas la da. Phenel: „Te murdareha tira da, dživava tuha, te la na murdareha, na dživava tuha.“

Jov peskera dake na kamelas dukh te kerel: „Sar šaj čhinav mira da, sar la šaj murdarav, (vašoda) kaj tuha te dživav?“

(J)oj phenel: „Te murdareha tira da, ta tuha dživava.“

(J)ov lel o tover, lel la da, lidžal la andro veš. E daj phenel: „Kaj man lidžas, mro čho?“

„Lidžav tut, kaj te kidas kašta.“

„Ma lidža man andro veš, mro čho, bari nasvali som.“

Il'a peskera da andro veš, čhind'a peskera dake o šero pro klatos. Lel o šero tel e khak, anel les te sikhavel peskera romňake, kaj te dikhel, hoj la da murdard'a. Kana avla khere, lemaďa (le bare angušteha paš o pindro andro kašt. Ratval'ard'a peske o angušt. Kana o šero dikhl'a o angušt, so demaďa, perenas o apsa andal o jakha.

„Mro čho, tu ratval'ard'al o angušt, sar pes kada tuke ačhiľa, mro čhavoro?“

E daj sajinelas o angušt, so (o čhavo) demaďa, u (j)ov čhind'a peskera dake o šero u na dukhalas les o jilo. Akor bešľa u chudňa te rovel.

Přeložila M. Hübschmannová a E. Cina

Překlad do češtiny:

ROMSKÁ POHÁDKA

(chorachanský dialekt z Bulharska)

Ted' mě poslouchej, povím ti tento závažný příběh.

Jedna stará matka měla syna. Chlapec rostl a oženil se. Snacha neměla matku ráda. Povídá: „Jestliže zabiješ matku, budu s tebou žít, jestliže nezabiješ, nebudu (s tebou) žít.“

On své matce nechtěl ublížit: „Jak mohu podřezat svou matku, zabít matku, abych s tebou žil?“

Ona povídá: „Když zabiješ svou matku, tak s tebou budu žít.“

Vezme sekeru, vezme svou matku, vede ji do lesa. Matka povídá: „Kam mě vedeš, synáčku?“

„Vedu tě, abychom nasbírali dříví.“

„Nevod' mě do lesa, synáčku, jsem velice nemocná.“

Odvedl matku do lesa, usekl na pařezu své matce hlavu. Vezme hlavu pod paždí, nese ji své ženě ukázat, že matku zabil. Když přišel domů, narazil palcem u nohy o poleno. Z palce mu začala téct krev. Ta hlava, když viděla prst, do kterého se uhodil, začaly (jí) z očí téci slzy:

„Synáčku, zranil sis prst do krve, jak sis to udělal, mé dítě?“

Matka litovala prst, do kterého se uhodil, a on své matce usekl hlavu a nebylo mu to líto (nebolela ho duše). Tehdy si sedl a začal plakat.

Sonja Kjučukova, 53 let

Autorova matka, která vyprávěla pohádku "ROMANI PARAMISI". Paní Kjučukova má na sobě svatební šaty své tchýně, které nosí při svátečních příležitostech.

O GODEVWR PHURI

(Erlj dialekto andar o foro Rakitovo)

Ulo so ulo ek phuri hem ek phuro. On sa hanas pws i sa našti te razbw-rinwn pws, kova si po godevwr. Evkar pala halw pws i o phuro mardes o phure. Za tw ikalwl pwskw o phuri, phanles o udar i o phuro ačilo tw sovwl avre. Sar li na molindes pes lakw tw mwkwł lws andrw! Ama o phuri nakamles. Holenwlo o phuro, lwl o tover i paravdes o khwroro. Cwka so o duj žwnw ačilw avre. O phuri runi, runi, pala phwnles o phurwskw:

„Šun, phureja! Hajdw tw dikhes, kova si po godevwr. Kovato si po godevwr, ov kovwl šoro. Ovwla li?“

„Ovwla, phurijw!“ dines lafi o phuro. „Štom si cwka, astar kwr tukw ek khwroro korkori, li mw kw kwrav mangw. Kaskoro ačola po lačo, lwsoro lafi kw šunjol atka.“

Sarto phwnlw, cwka kwrđw. O phuri kwrdes khwroro kaštendar a o phuro lonestar. Lačws, ama ek divws zadines brišim. O phurwskoro khwroro stopisajlo a o phurekoro ačilo sasto. Cwka o phuro ačilo avre i dik(h)les, na dikhles, golo pala paš ko phuri tw rovwl pws:

„Mwk man andrw phurie!“

„Ha andrw hwra, ha avre hwra!“ pwnles holesa o phuri.

„Mwk man paš tutw, phurie!“

„Ha andrw hwra, ha avre hwra!“

„Šun phurie!“ astardes la lačipnasa o phuro. „Ot avdivws nanwce ni dava tut holi, ni marava tut po but.“

Ačilw tw hap pws i zaživinlw baxtalws.

Jasen Nunev
57 beršengo
andar o foro Rakitovo

Komentář

Pokud jde o rysy vzniklé z jazykového kontaktu, vyznačuje se erlijské nářečí tím, že:

1. turecké výpůjčky jsou znatelně méně časté než v dialektu chorachanském, přesto se však vyskytují:
hem < tur. *hem* - a, i, také
laf < tur. *laf* - slovo
2. poměrně časté jsou výpůjčky z bulharštiny:
za tw < bulh. *za to* - proto, kvůli tomu
štom < bulh. *štom* - čímž, pročez, protože
cwka < bulh. *t'ká* - tak, takto
po < bulh. kompar. částice *po* - více (při stupňování adj.)
3. v některých frázích dochází k míšení slov různého původu, např.: *štom si cwka* - „pročez je takto...“ (bulh. *štom* + rom. *si* + *cwka* < bulh. *t'ka*)
4. rovněž mnohá slovesa vznikla jako výpůjčky z bulharštiny, koncovky však mají romské:

molindes 3. sg. pret. < bulh. *molja, moli-* - prosit, žádat

priznaides 3. sg. pret. < bulh. *priznavam* - uznat

razbwrinwn 3. pl. pres. < bulh. *razberem* - rozumět

stopisajlo 3. sg. pret. < bulh. *stopím* - rozpustit se

zaživinlw 3. pl. pret. < bulh. předp. *za + živim*

* sloveso *zadines* (‘událo se’, ‘začalo’) vzniklo míšením bulh. předpony *za-* (která označuje zahájení činnosti) a rom. slovesa *te del*

5. původní fonémy: bulh. polohlásku - *jer* - a často i rom. [e] autor přepisuje znakem *w* (podobně jako i tur. [i] v chorachanském dialektu): *razbwrinwn, cwka, zaživinlw atd.*

* pokud jde o oslabené rom. [e], které se výslovností blíží tureckému [i] a bulharskému *jeru*, jde pravděpodobně o kontaktní vlivy těchto jazyků: *lačws, pws, godevwr, ikalwl, pwskw, phirabwsa, tw, sovwl, lakw, mwkw, andrw, holenwlo, lwl, khwro, žwnw, phurwskw, kovwl, go devw(r), ovwla, phurijw, mangw, kwrw, baxtalws...*

6. v arlijském dialektu došlo, jak vyplývá z textu, ke splynutí členu mužského a ženského rodu.

Překlad z arlijštiny a komentář:

S. Kostić

Překlad do východoslovenské romštiny

E GOĐAVER PHURI

Kaj sas kaj na sas jekh phuri the jekh phuro. (J)on sa pen chanas u našti pen dova-ker(e)nas, ko hin gođaveder.

Jekhvar pen pale chale (dokerde, halasinde) u o phuro mard'a la phura. Vašoda les e phuri čid'a avri, phand'a o vudar u o phuro ačhi'a te sovel avri. Keci ča pes lake mangelas, kaj les te mukel andre! A'e e phuri na kamelas. O phuro chol'asalil'a, il'a o tover, phara-đa (arađa, rozmarda) o kheroro. Avka so dujdzene ačhile avri. E phuri rovlas, rovlas, palis phend'a le phureske:

„Šun phureja! Avas, dikhas, ko hin gođaveder. Koda, so ela gođaveder, ela šero, lačhes?“

„Mijel, phurije,“ diňa (lake) lav o phuro. „Te avka, ta tuke ker kheroro korkori the me mange kerava. Kaskero ačhola (ela) feder, les adaj ela lav.“

Sar phende, avke kerde. E phuri kerd'a kheroro kaštendar a o phuro lonestar. Lačhes, a'e jekh d'ives diňa brišind. Le phureskero kheroro pes rozgej'a a la phurakero ačhi'a sas-to. Avka o phuro ačhi'a avri u dikhelas, na dikhelas, pale gej'a te mangel pes ke phuri:

„Muk man andre, phurije!“

„Kaj andre, kaj avri!“ phend'a e phuri chol'aha.

„Muk man ke tute, phurije!“

„Kaj andre, kaj avri!“

„Šun phurije,“ chudňa o phuro lačhipnaha (lače laveha), „adadivesestar na dava andre tute chol'i, aňi tut buter na marava.“

Preačhile pen te chal u dživenas bachtales.

Přeložila M. Hübschmannová a E. Cina

Překlad do češtiny:

ERLIJSKÉ VYPRÁVĚNÍ O CHYTŘÉ STAŘENĚ

Žili kdysi stařec a stařena. Stále se hádali a nemohli se domluvit, kdo je chytřejší.

Jednou se zase pohádali a stařec uhodil stařenu. Proto ho stařena vyhodila, zamkla dveře a stařec zůstal spát venku. Jak se ji jen doprošoval, aby ho pustila dovnitř! Ale stařena nechtěla. Rozzlobil se stařec, vzal sekeru a zbořil domek. Tak zůstali oba venku.

Stařena plakala, plakala a pak řekla starému:

„Poslyš, staříku. Pojd', podívejme se, kdo je chytřejší. Kdo je chytřejší, bude hlavou (rodiny). Bude to tak?“

„Bude, stařenko!“ slíbil stařec. Když je to tak, postav jeden domek ty sama a já si také udělám jeden. Čí bude lepší, jeho slovo se zde bude poslouchat.

Jak řekli, tak učinili. Stařena postavila domek ze dřeva a stařec ze soli. Dobrá, ale jednoho dne začalo pršet. Stařečkův domek se rozpustil a stařenčin zůstal celý. Tak stařec opět zůstal venku a obrátil se ke stařeně s pláčem:

„Pusť mě dovnitř, stařenko!“

„Žádné dovnitř, žádné ven!“ zlobila se stařena.

„Pusť mě k sobě dovnitř!“

„Žádné dovnitř, žádné ven!“

„Poslyš, stařenko,“ začal stařec po dobrém. „Ode dneška tě nebudu rozčilovat ani tě už nebudu bít.“

Přestali se hádat a zůstali žít šťastně spolu.

RECENZE - ANOTACE

Amari šib

Redaktoři: Lambert Scherp Ažutori:

Erik Ljungberg

Mothode kakale paramica aj anekdota:

Jan Michaj, Monica Caldaras, Wladislaw Grondowski, Johan Dimitri Tikon, Stefan Lakatos

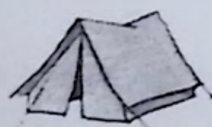
Risuimata: Tord Nygren

Skriptor AB and the National Swedish

Board of Education, Stockholm 1979,
30 str.

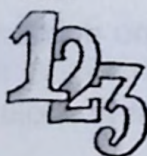
Slabikář AMARI ŠIB obsahuje tři části: 1. živou abecedu; 2. krátké příběhy a anekdoty; 3. matematické slovní úlohy. V oddíle živé abecedy jsou ilustrovány pouze ty hlásky a jejich grafické znázornění, které jsou specifické pro romštinu (kalderašský a lovarský dialekt): c, ć (sl. rom. č), kh, ph, š, ś (sl. rom

C

cera

cifri

cigla

cincari

cignida

coxa

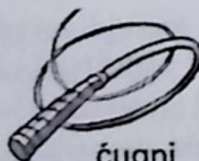
cali

patosko colo

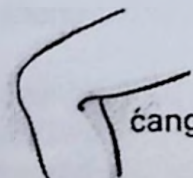
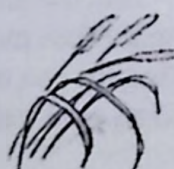
Ć

ćafa

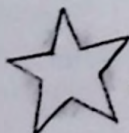

ćugni

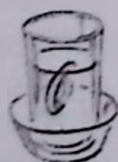
ćar

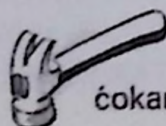
ćang

ćerhaj

ćajo

ćokano

ćaro

ćoxaji

čh), th, x (sl. rom. ch), z, ž, z (sl. rom. dž).

Autoři slabikáře počítali s několika důležitými fakty: 1. romské dialekty ve Švédsku nejsou překlenuty jedinou spisovnou normou; 2. švédští učitelé, kteří v té době museli absolvovat kurz základů romštiny, neovládají romštinu dokonale; 3. romští asistenti, kteří pomáhají ve třídách profesionálním pedagogům, znají každý pouze svůj vlastní dialekt; 4. romštiny se sice užívá jako pomocného jazyka, který má dětem dopomoci k lepšímu pochopení školního učiva (děti jsou tedy vyučovány ve vlastním dialektu), nicméně nevyučuje se jako samostatný předmět, v němž by si žáci obohacovali znalost své mateřštiny o nová slova, dialektní varianty, archaizmy a neologizmy.

Citujeme úryvek z metodické poznámky na začátku slabikáře, v níž autoři ozřejmují uživatelům slabikáře jeho koncepci: „...**Uni šaj či ačaren sako jekh vorba. Kodola manuš save skirisarde kado bufari vorbin sako pe peski šib. Kodola vorbi save či ačaren, trobuj te phenes lenge. Le sama pe soski šib von vorbin! Sako jekh trobuj te sičol ai te sičarel. Jertin te na prinžaresa čiři šib ande kado bufari. Tu šaj korkoro phenes vaj skiris sar kames te avel o kavar bufari...**“

„... Někteří možná neporozumějí každému slovu. Lidé, kteří napsali slabikář, hovoří každý svým jazykem. Slova, která (žáci) nepochopí, jim musíš vysvětlit. Všiměj si, jakým jazykem hovoří! Každý se musí učit sám i učit druhé. Promiň, nepoznáš-li v tomto slabikáři svůj vlastní dialekt. Můžeš nám říci nebo napsat, jak by sis představoval příští slabikář...“

(Jak je patrné z článku manželů Dimitriů a Ann Erikssonové, další slabikář zatím nevyšel. Výuka romštiny však ve švédských školách pokračuje.)

GJERDMAN Olof
LJUNGBERG Erik

The Language of the Swedish Coppersmith Gypsy Johan Dimitri Taikon

Grammer, Texts, Vocabulary and English Word-Index
Acta academiae Gustavi Adolphi XI, Falköping 1963, 455 str.

Johan Dimitri Taikon, romským jménem Miloš, se narodil roku 1879 ve Švédsku, kam se jeho rodiče přistěhovali z Ruska. Zemřel ve Stockholmu roku 1950. Procestoval s rodinou řadu států - Norsko, Finsko, Pobaltské země, Polsko, Francii. Většinu života prožil ve stanu a rodinu živil tradičním řemeslem - kotlářstvím. Byl negramotný, ale měl nesmírně bohatý slovník, cit pro jazyk, vrozenou inteligenci a znal nepřeberné množství pohádek, které dovedl vyprávět živým způsobem. Olof Gjerdman se s Taikonem setkal poprvé v roce 1941. Do té doby se zabýval jazykem starošvédských romských usedlíků Tatarre, jejichž řeč je víceméně romským etnolektem švédštiny. Při setkání s Taikonem uslyšel Gjerdman poprvé živou, bohatou romštinu. V té době žil Taikon na předměstí Stockholmu v cikánské kolonii, kam za ním chodil druhý z autorů slovníku - Erik Ljungberg. Taikon měl u sebe kartočku romských výrazů s jejich sanskrtským ekvivalentem a byl nesmírně hrdý na to, že romština je samostatný, starobylý jazyk. Nezáleželo mu na případném finančním zisku ze slovníku, ale spíše na tom, aby Švédové získali uctivější vztah k Romům, až se dozvedí, že romština není nějaká hantýrka kriminálníků, nýbrž „výhonek opravdové literatury“, jak nazval texty psané sanskrtem. Až do Taikonovy smrti žili a cestovali střídavě oba autoři s jeho rodinou a zapisovali jeho pohádky, historky, vyprávění i jazykové příklady.

MH

Větší podíl na živém sběru má Erik Ljungberg, který se dosud blízce přátelí s Taikonovým nejmladším synem Aljošou.

Slovník zpracovává idiolekt jediného mluvčího, autoři tedy nestáli před problémem, jak pojednat subdialektní varianty. V průběhu desetiletého soužití s Taikonem a při intenzivním sběru jazykového materiálu nabyli oba autoři dokonalé znalosti švédské varianty kalderašského dialektu romštiny. Projevuje se to v příkladech, kterými dokumentují jednotlivé významy tvořící sémantické pole romských výrazů. Příklady jsou voleny jak z běžné konverzace, tak z folklorních útvarů, do nichž lze zahrnout specifické metafory, úsloví apod. Každé heslo je opatřeno základními gramatickými charakteristikami, poté následuje překlad do švédštiny a do angličtiny. Na konci hesla je etymologická poznámka.

Slovníku předchází gramatická část (str. 3-146) a ukázky textů (str. 149-189).

Práce je zakončena anglickým rejstříkem.

MH

DEMETER R.S., DEMETER P.S.

Cygansko-russkij i Russko-cyganskij slovar' (kelderarskij dialekt)

Russkij jazyk, Moskva 1990, 336 str.

Oba autoři patří do skupiny ruských Kalderašů, slovník je tedy zpracováním jejich mateřského jazyka. Na vysoce odborném zpracování má zásluhu lingvistická aprobace P.S. Demetera, docenta pedagogických věd.

Romsko-ruská část obsahuje 5300 slov. Číslovaná hesla jsou podrobně zpracovaná, jednotlivé významy výrazů jsou dokumentovány příklady, které mají přesah do etnokulturní oblasti. Vyzařují

jemnou auru romského života, psychiky a zvyklostí.

Rusko-romská část, zpracovaná zesnulým R.S. Demetrem, je rejstřík.

Na stranách 233-281 následuje stručný kalderašsko-anglický slovník z pera dalšího romského lingvisty - Lva Čerenkova. Oproti prvním částem psaným azbukou je psán latinkou.

Nesmírně zajímavý je rejstřík typických romských jmen (**romane anava**), která jsou neromové zvyklí chápat jako přezdívky, ovšem v romské komunitě fungují jako osobní jména, jimiž se Romové při vzájemném kontaktu identifikují.

Gramatickému přehledu jsou věnovány stránky 285-312.

Součástí přílohy je i krátká ukázka kalderašské romštiny z Jižní Ameriky.

Strany 312-333 pak obsahují ilustrace tradičních předmětů hmotné kultury kalderašů (kroje, zařízení stanu, kotlářské náčiní, koňský postroj apod.)

Kniha je velmi informativní nejen po stránce jazykové, ale i po stránce etnokulturní.

POZN. REDAKCE:

Ve 2. čísle Romano džaniben byla uvedena recenze předchozí publikace obou autorů „Obrázky folklora Cygan-Kelderarej“.

MH

CALVET Georges

Dictionnaire tsigane- français - dialecte kalderash

L'Asiathèque, Paris 1993, 462 s.

Kalderašská romština je jedním z poddialektů „valašské“ romštiny (vlaxika/vlachika). Jazyk Kalderašů, neboli Kotlářů, je značně ovlivněn především rumunštinou. Samotné označení *Vlachos*, *vlachiko*, *vlachika* má původ v pojmenování románského etnika na Balkáně, které je nejbližší Rumunům.

Označení *Kalderaris* < *kalderaris* nebo *Kalderašis* < *kalderašis* (Kotlár < kotlár) je též rumunského původu (*caldera* - kotel). Kromě toho valašská romština byla dost ovlivněna slovanštinou. Velmi dobře se zachovaly i „původnější“ vrstvy.

Oproti jiným romským dialektům je příznačným rysem francouzské kalderaštiny ústup palatalizace a zánik hlásky [h]. K těmto změnám dochází díky jazykovému kontaktu s francouzštinou, ve které se, jak známo, [h] nevyslovuje a palatalizace (měkčení) neexistuje.

Calvetův slovník svou strukturou přesahuje formát praktického slovníku, ačkoliv obsahuje mnoho frazeologizmů a praktických jazykových příkladů. Způsobem zpracování představuje cenné lexikografické a etymologické dílo. Heslář slovníku obsahuje 3257 očíslovaných a velmi pečlivě zpracovaných jednotek. Každé heslo je opatřeno základními gramatickými charakteristikami: uvádí se rod, plurálový tvar substantiv a charakteristiky sloves (tranzitivní, intransitivní, zvrtné). U každého slova je označen přízvuk. Hesla obsahují vazby, příklady a jejich překlady do francouzštiny. V úvodní části autor podává tabulku výslovnosti a seznam prefixů a sufixů, které se uplatňují v derivaci. Slovník je opatřen indexem hesel (str. 407-462).

Na konci většiny hesel jsou uvedena příbuzná slova v cizích jazycích, z nichž lze vycházet při určování etymologie příslušného kalderašského slova. Tato cizí slova jsou zpracována dost přesně a jsou uvedena v původní grafice (rumunsky, srbochorvatsky, maďarsky, rusky, řecky, persky, arménsky, hindsky, v sanskrtu).

Lze dodat snad jen to, že zde chybí etymologizace, tj. argumentovaný popis přejímání a vývoje jednotlivých slov. Samotné lexikální paralely neznázorňují dostatečně vývoj slova, nýbrž pouze naznačují původ a možné přejímání. Tak

např. u slov indického původu by byly nezbytné etymony *prákrtské*, neboť tento mezičlánek je pro romštinu ve vývoji indických jazyků podstatný. Romština se nevyvíjela přímo ze sanskrtu ani nepřijímala sanskrtská slova, avšak jako jazyk archaičtější než ostatní novindické jazyky (hindština a jiné), si zachovala více rysů bližších mluveným prákrtům. Je to evidentní např. u slov:

A) *vužo* neboli *užo* (pravý, správný, čestný, přímý) má skutečně původ v sanskrtském *rdžu*, avšak etymologizace je zde nepřilíš jasná, a to ze dvou důvodů: a) chybí prákrtský stupeň vývoje: *udžu*, b) není uvedeno, že slovo obsahuje protetickou hlásku [v-].

B) *rov-* (*plakat*) - jsou uvedeny skt. a hind. ekvivalenty: *rodati* a *roná*, avšak chybí prákrtské mezičlánky: *rójai*, *róai*, *róvai*, též gudž. *rovu*.

C) *thov-* (položít, ustanovit), které je sice ze skt. *sthápajati*, ale vyvinulo se přes pkt. *thapéti* > *thámveí* > *thámvai* > *thov-*.

D) *than* (místo, bydliště) < skt. *sthána*, hind. (s)*thán*, [pkt. *thána*, *thána*, *thána*, *thánaja*] a *them* (země) < skt. *stháman* (pevné místo, pevnina), hind. *thámv* (místo, sídlo). Je třeba mít na zřeteli i skt. *sthámja* (umístěný) a hlavně substantivum *stheman* (pevnost, pevnina), kterému je romské slovo podobnější.

Ve slovníku lze najít podobných případů více.

Nedostatek tohoto druhu argumentace může vést uživatele slovníku k chybné etymologizaci. Autor někdy navrhuje etymologii, o níž lze pochybovat: Tak např. slovy *phiramno* a *phiramni* (a dokonce i *phirado* a *phiradi*) se označují milenec a milénka. Tato slova se zde dávají do souvislosti s *piramno* a *piramni*, která jsou skutečně těmi správnými výrazy pro označení milence a milénky, neboť jsou odvozena ze skt. *prí-*,

prijate - být milým. Slova *phiramno* a *phiramni* však souvisejí se slovesem *phir-* (rom. *phirav*, skt. *phirati*, pkt. *phirai*, hind. *phimá* - chodit, pohybovat se, chodit do kola). Svým významem se snad slovům *piramno*, *piramni* jen blíží, resp. mohly by být vlg. označením milenky (šlapka, běhna, coura, kromě původnějšího tulačka) a jejího mužského protějšku (sukničkář; tulák).

Pokud jde o nejasnost v přejímání, ta je doložena např. u slova *vortako* neboli *ortako*. Toto slovo je označeno jako slovo rumunského původu, ačkoliv je původu tureckého. Nemuselo být ani přejato přes rumunštinu, ale ještě předtím než romština přišla s tímto jazykem vůbec do kontaktu. Podobně tomu může být i u slov: *rečija* (kořalka) < rum. ?; *preži-* (pražit, srb. *pržiti*) < rum. ?; *dušmana*, *dušmano* (nepřítel) < rum. ?; *orezo* (rýže) < rum. ?; *lánco* (řetěz) < rum., maď. ?; *lezni* < rum. ?; *lesne* (snadno, lehce, srb. *lasno*); *odína* (oddech) < rum. *odihna*; *romatizmo* (revma)¹ < rum. ? atd.

Některá slova zůstala autorovi etymologicky neprůhledná. Nejsou tedy uvedeny paralely pro slova, která i jiným romistům zůstávají nejasná: *khánger-i*, *zar* (*dzara*), *řil*, *kórkoro*, *pinžar-/prinžar*² atd.

Pozn. Pň morfologickém a fonologickém popisu tohoto dialektu si nelze nepovšimnout jednoho jeho příznačného rysu - prothésis. Jde o protetické [v-], které se vyskytuje ve slovanských jazycích, a to pře-

devším v jazycích západoslovanských. Protetické (v-) u slov začínajících na [-o] nebo [-u] se vyskytuje nejen u slov slovanského původu³, ale i u výpůjček:

A) z *rumunštiny*: *vológo* (zmrzačený, chromý) < rum. *olog*⁴; *vulój* (olej) < rum. *ulei*; *vunža* (nehet) < rum. *unghie*; *urma* (stopa) < rum. *urma*; *vursitóri* (myt. bytost) < rum. *ursitoare*, *vursulo* (medvěd) < rum. *urs*, *ursu*, *urici-* (slovesný kořen - znechutit) < rum. *uriti*; *urito/vuruto*, *uricóso* (nechutný, hnusný) < rum. *urit*, *uricios*; *vušoro* (snadný, lehký, slabý) < rum. *ușor*; *vortako* (druh, společník) < rum. *ortac*⁵; (*v*)*orezo* (rýže) < rum. *orez*.

B) z *novorečtiny*: *vórta* (přímo, rovně) < řec. *orthá*, *orthós* (rovný, přímý, vzpřímený).

C) z *maďarštiny*: *vojága* (sklenice) < maď. *üveg*.

D) Tento jev existuje dokonce i u původních (*indických*) slov, kde je v sanskrtu a v prákrtech [u-] nebo [o-]: *vuřjáv* (letět) < skt. *uddijate*, hin. *umá*; *vuš* (ústa) < skt. *oṣṭha*, hin. *oṭh*, *hoṭh*; *vuštjav* (zvednout se, vstát) < skt. *utsthá-*, hin. *uthná*; *vužó* (pravý, správný, čestný, přímý) < pkt. *udžu*, *udždžu*, skt. *rdžu*.

Znamená to, že si kalderašská romština, případně i některé jiné romské dialekty, tento jev osvojila, nebo je podobnost se slovanským jevem pouze náhodná?

Uvedené poznámky by mohly posloužit jako podnět k ověření přesnosti etymologie uvedených slov, případně k emendaci. Calvetův slovník je v každém případě nesporným přínosem v romské lexikografii.

S. Kostić

1. V těchto případech může jít a) o tzv. prostředkované výpůjčky (což nelze s jistotou tvrdit), nebo b) o přímé výpůjčky z jazyků, v nichž je uvedené slovo původní.
2. Sloveso *pinžar-/prinžar-* (poznat) je asi deform. < **p^aridžan-* < skt. *paridžánáti*, které má stejný význam jako romské *pinžar-*.
3. Příkladem toho jsou slova: *vosja* (*osa*, *axis*), *voṭrava*, *vulica*, *vuže* atd.
4. Toto rum. slovo je původu slovanského: srb. *ulogav* < *ulog*, *ulozi* = *dna*, *kloubní hostec*.
5. Slovo *ortak* je tureckého původu a vyskytuje se ve všech balkánských jazycích.

Seznam zkratk:

gudž. - gudžaráština
pkt. - prákr
skt. - sanskr

hind. - hindština
rom. - romština
srb. - srbština

maď. - maďarština
rum. - rumunština

GJERDE Lars in cooperation
with KRISTIANSEN Knut

The Orange of Love and other Stories, The Rom- Gypsy Language in Norway

*Scandinavian University Press, The
Institute for Comparative Research in
Human Culture, Oslo 1994, 305 str.*

Autor začíná svou předmluvu větou: „V každé zemi, kde žijí Romové, se najde alespoň jeden člověk, který se snaží naučit se jejich jazyku a zapsat jej. V Norsku jsem to náhodou já.“

V roce 1972 se pokusila norská vláda o tzv. „rehabilitační program“, v rámci něhož se mělo vzdělávat asi 600 Romů žijících v Norsku. Lars Gjerde se stal jedním z jejich učitelů a brzy poznal, „jak prospěšné by bylo, kdybychom mohli Romy vyučovat prostřednictvím jejich jazyka a kultury.“ Začal se tedy učit romsky a v letech 1979-1991 sbíral pohádky a historky, z nichž vznikla tato knížka.

V Norsku žije Romů velice málo. Nejstarší z nich se zde narodil v roce 1920 a jeho rodiče přišli z Maďarska. Norští Romové patří do skupiny olašských lovců, (bývalých) koňských handlířů, a čurářů, (bývalých) výrobců sít. Jejich dialekty jsou si blízké, a protože se mezi sebou žení a vdávají, obě variety se zobecňují. Nedruží se však se švédskými kalderaši, i když v bipolární opozici vůči „gádžovskému světu“ platí rčení vyjadřující sounáležitost a užívané téměř všemi romskými skupinami na světě:

Rom sam ame - Jsme Romové. (V slovenské romštině tato věta zní **Sem Roma sam**.)

Strany 8-192 jsou věnovány romským pohádkám a historkám, které jsou často doplněny velice zajímavým záznamem rozhovoru mezi autorem, jehož romské jméno zní Jorgle, a vypravěčem.

Rozhovory ozřejmují romské zvyklosti a psychiku a velmi nenásilným způsobem vyplývají z předchozího vyprávění.

Druhou část knihy tvoří romsko-anglický slovník (str. 194-294). Je koncipován zajímavým způsobem, neboť uvádí romský výraz, gramatickou charakteristiku, anglický překlad a čísla stránek a řádek, kde se slovo vyskytlo. Z toho může zájemce vydedukovat vazby, frazeologické obraty, vedlejší a přenesené významy.

Na str. 295-305 je uvedena rozsáhlá bibliografie.

MH

LEBLON Bernard

Musiques tsiganes et flamenco

Editions L'Harmand - Etudes Tsiganes, Paris 1990, 206 str.

Kniha Bernarda Leblona, autora viacerých diel a článkov o španielskych „gitanos“ a o flamenku, sa zameriava predovšetkým na hudbu španielskych Rómov - na flamenco. Autor sleduje stopu histórie rómskej hudby od Indie až po Andalúziu. I keď nič nezvratne nesvedčí o tom, že Dómovia, Zottovia a Luriová sú skutočne predkami Rómov, je ťažké si predstaviť, že tak vynikajúci hudobníci by sa hudbou nezaoberali už v krajine svojho pôvodu.

Prvá kapitola je venovaná cigánskej hudbe strednej Európy. Stručne je uvedená história príchodu Rómov do Európy i niektoré neobjasnené historické dohady o tom, kto sú predkovia Rómov. Po tomto historickom náčrte sa autor dostáva k úspomej, ale výstižnej etnomuzikologickej analýze rómskej hudby, charakteristike hudobných nástrojov a interpretačného umenia Rómov žijúcich v Uhorsku, Rumunsku, Grécku, Turecku atď. Uvádza, že v Uhorsku pôsobi-

li „cigáni“ ako profesionálni interpreti ľudovej hudby na dvore uhorského panovníka a uhorských kniežat už v 15. a 16. storočí. Svojím umením ovplyvnili predovšetkým inštrumentálnu hudbu zvanú „verbuňk“ (verbunkoš). Sú tu spomenutí slávni cigánski hudobníci 18. storočia, ako Barna Mihály, nazývaný „Maďarský Orfeus“, Panna Cinka, Simon Banyak, János Bihári.

Čo majú spoločné uhorskí „cigánski“ hudobníci so španielskymi „gitanos“?

Obidve skupiny sa stali predmetom násilného usadzovania, museli sa vzdať vlastného jazyka a vlastného spôsobu života. Jedných sa snažili prekrstiť na „nových Maďarov“ a druhých na „nových Kastilcov“. Ako interpreti ľudovej hudby však vytvorili dva úplne rozdielne hudobné žánre - tzv. cigánsku hudbu a flamenco.

Autor ďalej rozoberá špecifiká hudby a hudobných nástrojov rumunských, tureckých a gréckych Rómov. Kapitola končí zhodnotením súčasného vývoja rómskej hudby v Československu, Rusku, kde Rómovia ako jediní na svete, ovplyvnení ruskou tradíciou, spievajú zborové spevy, vo Francúzsku atď. a konštatovaním, že Rómovia ako profesionálni hudobníci sa stali vo väčšine európskych krajín konzervátormi a šíriteľmi ľudových tradícií.

Po tomto úvode sa autor dostáva do Španielska a k flamenku, hudbe španielskych „gitanos“. Prvé skupiny Rómov prenikajú do Španielska cez Pyreneje v prvej polovici 15. storočia. I v Španielsku sú Rómovia krátko po svojom príchode prijímaní a obdivovaní ako hudobníci a tanečníci. O situácii v Španielsku po príchode Rómov a o tom, ako sú akceptovaní vrchnosťou a miestnym obyvateľstvom, pojednáva druhá kapitola knihy. Napriek niekoľkým proticigánskym opatreniam a zákonom sú „gitanos“ až takmer do začiatku 18. storočia nepostrádateľnými účastníkmi všetkých

náboženských a ľudových slávností. Postupne si vytvárajú svoj vlastný repertoár profesionálnych hudobníkov. Jedná sa vlastne o folklór španielskeho poloostrova (predovšetkým Andalúzie) „na cigánsky spôsob“.

Z hľadiska etnomuzikologického je najzaujímavejšia III. kapitola, ktorá je venovaná rozboru a histórii jednotlivých typov piesní a tancov Španielska, ako napr. villancicos, coplas, seguidillas, zarabandas, fandango, zapateado, a úlohe, ktorú v ich interpretácii zohrali „gitanos“. Tým, že už v 15. storočí sa „gitanos“ stali profesionálnymi interpretmi španielskej ľudovej hudby a vystupovali v ľudových predstaveniach, sa ich meno natolko spojovalo s touto hudbou, že v polovici 18. storočia sa už hovorilo napríklad o „seguidillas gitanas“.

Je tu spomenutá i dôležitá úloha existencie arabskej a židovskej hudby na španielskom poloostrove a ich vplyv na „domácu“ ľudovú hudbu.

Nakoniec sa autor venuje hľadaniu spoločných rysov „loki gili“, cigánskej hudby Lovárov a Kalderašov, a flamenka.

Autor knihy dospieva k názoru, že Rómovia neboli iba vynikajúcimi interpretmi „vypožičaného“ hudobného žánru, ale že sa sami podieľali na jeho utváraní tým, že mu vštepili svoju melodiku a rytmus, čím sa stal jedinečným a nezameniteľným.

EŽ

Los cyganów w kl Auschwitz-Birkenau - Das Schicksal der Sinti und Roma im kl Auschwitz-Birkenau

*Red. Jan Parcer, Oswiecim 1994,
V + 228 str.*

Stowarzyszenie Romów w Polsce
vydalo publikaci, ktorá je úvodným svaz-
kom edice Biblioteczka Cyganologii Pol-

skie. Obsahuje tři příspěvky přednesené na mezinárodní konferenci „Sinti und Roma im KL Auschwitz-Birkenau 1943-1944 vor dem Hintergrund ihres Schicksals unter der Nazi-Herrschaft“, kterou uspořádalo Państwowe Muzeum w Oswięcimiu-Brzezince ve dnech 3. - 6. prosince 1991.

Historik a pracovník muzea Alte Synagoge v Essenu **M. Zimmermann** zobrazil deportaci Sintů a Romů do Auschwitz-Birkenau z Německé říše a Rakouska, z polského Białystoku, z českých zemí, z Belgie a severní Francie, z Holandska a konečně i z okupovaného území Polska a bývalého SSSR. Přehledný příspěvek je opatřen odkazy na bohatou materiálovou bázi.

K. Smoleň, právník a dlouholetý ředitel osvětimského muzea, po obecné charakteristice Himmlerova rozkazu ze 16. prosince 1942 o nucené koncentraci všech Romů v Osvětimi popisuje strukturu cikánského tábora v Auschwitz-Birkenau, táborovou nemocnici a některé aspekty situace vězněných Romů (útěky, hromadné vraždy v plynových komorách a likvidaci tábora). K příspěvku je připojena bibliografie s několika nepřesnými údaji. Germanista a vedoucí komputrového projektu osvětimského muzea

J. Parcer a historik a vědecký pracovník göttingenského Historického ústavu Maxe Plancka **T. Grotum** ve společném příspěvku analyzovali zachovanou dokumentaci k osudu vězňů cikánského tábora v Auschwitz-Birkenau, zejména hlavní knihu táborové evidence. Výsledky analýzy shrnuli ve velmi cenných tabulkách (romské děti narozené v táboře a jejich věk ve dnech v okamžiku smrti, věk vězňů v okamžiku deportace a v okamžiku transportu do jiných táborů, případy úmrtí Romů v knize bunkru a v knize trestného komanda, romští vězňové v seznamech zemřelých).

Recenzovaná publikace přehledně shrnuje dosavadní znalosti o osudu vězňů cikánského tábora v Auschwitz-Birkenau. Musí zajímat i českého čtenáře, neboť oběťmi neznámého holokaustu se stali v hojném počtu také Romové a Sintové z našich zemí.

C. Nečas

NEČAS Ctibor

Nemůžeme zapomenout - Naši bisteras

Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci 1994, 224 str.

Autor knihy sleduje již dlouhou dobu ze zorného úhlu své profese historika osudy našich Romů v minulosti i současnosti. Největší pozornost věnuje období nacistické okupace. S touto tematikou publikoval kromě příspěvků do řady periodik i několik knih: „Nad osudem českých a slovenských Cikánů v letech 1939 - 1945“, Brno 1981, „Andrůda taboris“ (Vězňové protektorátních cikánských táborů 1942-1943), Brno 1987, společně s Dušanem Holým „Žalující píseň“ (O osudu Romů v nacistických koncentračních táborech), Ústav lidové kultury ve Strážnici 1993.

Jeho nejnovější práce se opět vrací do pohnutých válečných časů, aby nám mohla zprostředkovat autentické vzpomínky bývalých vězňů tehdejšího tábora Cikánů v Auschwitz II-Birkenau. Spolu se svými žáky se C. Nečas pustil do nelehké práce, která vyžadovala zejména šetrný a trpělivý přístup k pamětníkům rasové perzekuce. Ten, kdo přežil hrozbu bezprostřední fyzické likvidace, nejen že nerad tyto zážitky sděluje veřejně, ale nerad se jich i jen dotýká právě proto, že sám v sobě na ně nemůže zapomenout.

Vedle vzpomínek kniha zahrnuje i výklad počátků a průběh pronásledová-

ní, které vyvrcholilo v genocidu českých Romů. V samostatné kapitole je popsáno rozdělení osvětimského komplexu do jednotlivých koncentračních táborů, životní podmínky v táboře Cikánů, pracovní program vězňů i táborový aparát. Kniha je doplněna obrazovou a grafickou přílohou.

Třicet jedna vzpomínek - třicet jedna osudů Romů především z jihovýchodní Moravy i z Čech nám přiblíží to, co prožili možná naši blízcí příbuzní, možná naši předkové, nebo „jen“ soukmenovci z rodin Danielů, Holomků, Růžičků, Heráků, Serynků, Ištvanů a dalších českých a moravských Romů. Ve své většině byly tyto rodiny fyzicky zlikvidovány, a tak se tato vzpomínková práce stává bolestným, leč nutným mementem.

J. Horváthová-Holomková

ACKOVIĆ D.

Stradanja Roma u Jasenovacu

Beograd 1994, 175 str.

Jasenovac patří mezi největší koncentrační tábory druhé světové války, a to nejen počtem zavražděných (kolem 900 tisíc), ale hlavně hrůzami a metodami, kterých zde ustašovci užívali. Jasenovac, původně vesnice na levém břehu řeky Sávy, později komplex koncentračních táborů, se nacházel jihovýchodně od Záhřebu. Hlavními oběťmi genocidy byli Srbové, Romové a Židé z Chorvatska a z území, která okupovala v r. 1941 tzv. NDH (Nezavisna država Hrvatska).

Přesný počet Romů zavražděných v Jasenovaci a v „jamách“ není přesně znám a pravděpodobně ani nebude nikdy zjištěn. Podle různých údajů a svědectví odhaduje autor jejich počet na 30 až 50 tisíc. Na území NDH byla vyvraž-

děna drtivá většina Romů. Ustašovci vyvražďovali příslušníky romského etnika, avšak seznamy zavražděných se nedochovaly. Přesto však takovéto seznamy musely existovat, neboť ustašovci podle svých vzorů - Němců rozhodli, že v rámci „definitivního řešení romské otázky“ provedou sčítání Romů. Ironií osudu bylo, že ti, kteří vypravovali na smrt stovky vagónů „bezejmenných“, prováděli předtím sčítání lidu (viz. str. 7).

Dochovala se rozhodnutí úřadů a seznamy Romů vystěhovaných z chorvatských vesnic a měst po 30. květnu 1942. Tyto seznamy tvoří druhou polovinu publikace (str. 111 - 172). Vedle jména a příjmení se uvádí i stáří a často i adresa.

Vyhláška o rasové příslušnosti, (viz str. 8 - 10), která měla vstoupit v platnost 5. května 1941, obsahovala do detailů vypracovaný plán vyhlazení Romů. Deportace a vraždění Srbů, Romů a Židů však započaly ihned po vyhlášení Nezávislého státu Chorvatska 10. dubna 1941. Deportace do koncentračního tábora Jasenovac byly zahájeny kolem 20. srpna 1941 (str. 13).

Autor prezentuje jen nepatrnou část nesmírně bohatého materiálu (str. 8 - 108): různá úřední nařízení a svědectví osob, která se nějakým způsobem zachránila.

Podle některých svědectví bylo zpočátku deportováno do Jasenovace 6 až 10 vagónů Romů denně: mužů, žen i dětí. Nejdříve odváděli muže, kterým říkali, že je vedou do pracovních táborů do Německa. Když byli dopraveni do tábora v Jasenovaci, řekli jim, že dostanou srbské domy a půdu. Likvidace byly mnohdy náhlé. Brzy začaly deportace žen a dětí.

Po určité období zaměstnávali některé Romy v cihelně, na pile a v hospodářství. Většina jich však byla umístěna v táboře III C (C jako cikánský) umístě-

ném uprostřed táborového komplexu Jasenovac a ohrazeném ostnatým drátem, (str. 22.)

Jeden z bývalých vězňů tohoto tábora jej popisuje následovně: „Co to byl tábor III C? Byla to část pozemku ohrazená ostnatým drátem. Nejhorší oddělení tábora. Kolem dokola drát, nahoře nebe, dole země. Žádná střecha, žádný strop, žádná podlaha, žádné zdi. Na živé a mrtvé celé noci, dny a týdny prší a sněží. Byl to nejhrůzostrašnější tábor. V roce 1941 jsem byl hrobníkem. Z III C jsme každé ráno vynášeli kolem 40 mrtvol ztuhlých jako dřevo, protože zmrzly. Některé mrtvoly byly skrčeny. Byly to mrtvoly vyhladovělých. Počet obyvatel tábora se neměnil, protože do něj přivázeli stále nové a nové oběti“ (str. 73.)

Další svědek z Jasenovace, který přežil hrůzy tohoto pekla, prohlásil: „Podle mých osobních odhadů i podle sdělení jednoho Muslima z Bosny, který v roce 1944 pracoval jako písař v ustašovském výboru, bylo v táboře Jasenovac zavražděno celkem 50 tisíc Romů, a to hlavně v průběhu roku 1942.“

O rasistických motivech genocidy jasně svědčí výzva ustašovského tábora ze dne 19. května 1943 okresní správě v Derventě, aby byli všichni Romové posláni do sběrného tábora. Text této výzvy zní: „V souvislosti s (tajným) dopisem č. 556/43 sdělujeme, že stanovisko tábora zní, aby Cikáni z území okresu, bez ohledu na náboženství, byli odvedeni do sběrných táborů. Netýká se to však těch cikánských rodin, které mají své příslušníky ve službě ‚domobrany‘. Jinak jsou Cikáni známi svou nespolehlivostí a národní nerozhodností. Je to lid nakloněný lenošství a jednoduchému způsobu života. O tom, že většinou nejsou oddaní Státu a chorvatstvu, svědčí fakt, že je četníci (příslušníci předválečného jugosl. královského vojska) a partyzáni považují

za své lidi, na které spoléhají. Doufám, že je vám jasné, že přiblíží-li se partyzáni k Derventě, Cikáni se v bojích přidají k nepřítelům. Důvodem je jejich nízké uvědomění i fakt, že jsou, podobně jako Židé, neárijci.“ (str. 77-78.)

Dokumentace, potvrzující známou teorii o rasové inferioritě trpících národů a o nadřazenosti jejich krvežíznivých autorů, je doplněna svědeckými výpověďmi o hrůzných zločinech, vykonávaných s morbidní fantazií. Jejím projevem byla i smutná ironie, že Romové museli v táboře sloužit jako hrobníci, kati i hudebníci. V jednom svědectví se například líčí, jak Romové museli ustašovcům v táboře hrát a zpívat píseň ‚Hej Slované‘. Za ‚odměnu‘ byly hudebníkům udělovány ‚řády palice‘, ‚medaile svaté sekery‘ či ‚hvězdy nože‘.

Přestože tragédie Romů v Jasenovaci patří jistě mezi nejhrůznější, donekdávna se o ní téměř nemluvalo. Mnohé bylo zapomenuto, mnoho materiálů se dílem náhodou, dílem záměrně ztratilo. O to důležitější a cennější je ten, který Acković shromáždil v této publikaci.

S. Kostić

HÜBSCHMANNOVÁ Milena

Šaj pes dovakeras - Můžeme se domluvit

Pedagogická fakulta UP Olomouc, 1.
vydání, Olomouc 1993, 117 str.

Tato na první pohled útlá knížka má zásadní význam pro všechny, kteří se zajímají o Romy. V české a patrně i světové romistické literatuře se jedná o dílo ojedinělé, a to nejen svou pronikavou analýzou sociokulturních odlišností Romů a ne-Romů, ale především obrovským entuziasmem autorky a její vírou v možnost dorozumění mezi lidmi různých ras, národů a kultur.

Kniha je rozčleněna do deseti kapitol a opatřena úvodem, v němž autorka mimo jiné popisuje, co ji k Romům přivedlo a jak nesmírně ji studium romského jazyka a kultury, a zvláště pak osobní kontakt s jejich nositeli obohatily. V počátcích obrovské, dosud nedocené práce, kterou Hübschmannová pro zachování romského jazyka a kultury vykonala, stály dvě šťastné hvězdy - to, že se na vysoké škole zapsala na obor indologie, a dále skutečnost, že tehdy, v padesátých letech, mohla ještě zažít, a také zažila, romskou pospolitost jako celistvou a vnitřně harmonickou, fungující jednotku. Znalost indického kulturního substrátu, několika novindických jazyků a posléze i romštiny jí díky upřímné touze chápat nejenom rozumem, ale i srdcem umožnila nahlédnout do romského duchovního světa, pochopit romskou kulturu zevnitř.

Hübschmannová odkrývá čtenářům paralely mezi kulturami indickými a kulturou romskou a nalézá spojitosti, které v transformované podobě přetrvaly až do nedávné doby i na evropské půdě, např. *džadžmána systém*. Odhaluje také neurgalgické body, z kterých se odvíjí vzájemné neporozumění Romů a ne-Romů, k čemuž hojně využívá nejen ukázek z romských přísloví a rčení, ale i výpovědi Romů samotných. Pozornost věnuje mimo jiné i neverbální komunikaci, romským přezdívám a jejich funkci, bilingvismu a romskému etnolektu češtiny, jinému pojetí zdvořilosti, které se odráží i v jazyce, posunu sémantického pole v romštině a v češtině a dalším jevům, které mohou být příčinami nedorozumění a které mohou, při malé ochotě a schopnosti pochopit a tolerovat druhého, být zneužity a vést až ke genocidám, jak jsme tomu svědky v tomto století. Těžiště práce leží v oblasti jazyka, neboť jazyk a kultura každého národa jsou spojitě nádoby a bez pochopení jednoho nelze porozumět druhému, avšak autorka se ve svém

výkladu pohybuje napříč jednotlivými vědními obory. Historické, etnologické a sociologické exkurzy spolu s psychologickými postřehy a demografickými údaji začleňují sdělované poznatky do širších souvislostí a vytvářejí tak živý - třebaže útržkovitý - obraz jedné kultury. Tam, kde je dáno slovo Romům, je však patrný jistý sklon k idealizaci, snaha vyvážit obecně přijímaný negativní obraz Roma, anebo v tomto kontextu spíše Cikána, vyzdvihnout romskou kulturu a romství jako něčeho, co je jednoznačně pozitivní. Kniha je psána čtivou formou a je oživena ukázkami z romské poezie s překlady do češtiny.

ZA

Rómska tématika v literárnej a umeleckej reflexii

Mikromex, Bratislava 1992, 103 str.

Soubor předkládá odborné a teoretické texty, jejichž základ tvoří materiály z celoslovenského vědeckého semináře *Rómska tematika v literárnej a umeleckej reflexii*. V prvním oddíle této publikace stejnojmenného názvu jsou v popředí posudky příspěvků ze sborníku *Romani daj*, vydaného Pedagogickou fakultou v Nitre. Její autoři jsou spolupracovníci a členové *Katedry romské kultury*. Vedle začínajících romských spisovatelů J. Berkyho a K. Patočkové je zde zastoupená i zkušená literátka B. Vargová. Tímto počinem přispěla Pedagogická fakulta k rozvoji literárního úsilí Romů, ježmuž předcházelo studium i výchova nejenom autorského, ale i čtenářského subjektu v romské literatuře. Současně je ve sborníku věnována pozornost i samostatně publikovaným pracem se sledovanou tematikou. Jsou tu zamyšlení nad díly literátů K. Semana, D. Hivešové, I. Lackové, D. Bangy.

V druhém oddíle se k dané problematice vyjadřují mimo jiné i významní slovenští literární kritici a vědci, jako je PhDr. P. Plutko, prof. PhDr. O. Marušiak a prof. PhDr. P. Liba. Shodují se v názoru, že je nutné vyvinout výrazné úsilí při hledání a přesném vymezení romské etnické subjektivity, identity a integrity. Pokud by se romské literatuře nepodařilo objevit a výrazově definovat romský archetyp, který objektivně existuje, ztratila by, k obecné škodě, svůj historický význam a smysl.

AŽ

TONG Diane

Gypsies - A Multidisciplinary Annotated Bibliography

*Herland Publishing, Hamden CT,
416 str.*

Romové, po dlouhou dobu špatně chápaná a neviditelná etnická skupina,

se v současné době stává častým předmětem pozornosti v souvislosti s rasovým násilím ve východní Evropě a jinde. Úvod tohoto díla se zabývá mezinárodním bojem Romů za uznání a lidská práva, dokumentuje obrovský vliv, jaký vždy Romové měli na fantazii zbytku světa, a popisuje současný stav romistiky.

Tato kritická bibliografie je nepostradatelným nástrojem a cenným a originálním příspěvkem pro studium Romů. Bibliografie obsahuje reprezentativní díla z oblastí, jako antropologie, slovesná tvorba (pro dospělé i děti), folklór, dějiny, lingvistika, sociologie a ženská problematika.

Bibliografie zachycuje publikace od roku 1960 do současnosti, což je období, ve kterém Romové i neromové vytvořili největší část informačně spolehlivých knih, článků a dizertací týkajících se oboru. Příloha uvádí relevantní periodika. Bibliografie je dále opatřena věcným, jmenným a názvovým rejstříkem.

RP

KONFERENCE SEMINÁŘE

VZPOMÍNKOVÝ AKT V OSVĚTIMI

3. srpna 1994 se konal v Osvětimi-Březince slavnostní vzpomínkový akt u příležitosti 50. výročí likvidace tamějšího „cikánského tábora“, který se stal největším pohřebištem evropských Romů za 2. světové války.

Společenská závažnost této události, organizované polskými romskými organizacemi v čele s Andrzejem Mirgou, byla zdůrazněna přítomností polského předsedy vlády Janusze Pawlaka, účastí diplomatického sboru SRN a Izraele a zástupců evropských a světových romských organizací (Mezinárodní romská unie).

Premiér J. Pawlak ve svém projevu zdůraznil, že dnes je pro Romy podstatné, aby zachovali svou kulturu, která v sobě zahrnuje i vzpomínky na tragické události holocaustu 2. světové války. Zároveň apeloval na Romy, aby se snažili vyrovnat s požadavky, které na ně klade současná společnost.

Dopisy prezidentů L. Walesy a V. Havla, které se nesly v duchu humanizmu a tolerance, byly zároveň výzvou k vzájemné toleranci. Polský prezident doslova napsal: „Zde, na tomto místě zahynuli naši bratři. Tragedie Romů je velkým dramatem Polska i celé Evropy. Jsme všichni bratři, a proto nedopusťme nenávist. Všichni máme stejná práva. Polsko je zemí, která spolu se sousedními státy a celou Evropou hodlá tuto pravdu ve vztahu k Romům prosazovat.“

Český prezident opakoval i zde, tváří v tvář romské tragedii, své humanitní krédo: „Lidskost se musí bránit před vzryvem

nesnášenlivosti. Je naší povinností směřovat k jejímu překonání. Tak, aby smrt nebyla darem.“

Slova, která zazněla z úst vicemarsálka polského senátu, zní jako výraz morální odpovědnosti evropských vlád: „Romové, jste národ potřebný. Je nám zapotřebí vaší kultury, vašich talentů, vašich schopností!“

Pokud by se tato slova stala skutečností i ve sféře politické a sociální, pak by i vzpomínkový akt 3. srpna 1994 nabyl nového smyslu v strastiplné historii Romů. Možná, že se toto datum stane uznávaným památným dnem všech evropských Romů, jak to navrhoval jihoslovanský básník a představitel Romů Dragoljub Acković z Bělehradu na konferenci Helsinského občanského shromáždění „Romové v přechodném období“, která se konala 9.-11. září 1994 v Brně.

J. Balvín

MEZINÁRODNÍ SEMINÁŘ „EVROPŠTÍ ROMOVÉ V PŘECHODNÉM OBDOBÍ“ V BRNĚ

Ve dnech 9. - 11. září 1994 proběhl v Brně mezinárodní pracovní seminář „Evropští Romové v přechodném období“. Jednání sponzoroval Mezinárodní sekretariát Helsinského občanského shromáždění (HCA) za podpory Evropské unie a jejího programu PHARE. Jedním z úkolů semináře bylo získat informace o sociálním postavení Romů v jednotlivých zemích Evropy, zejména pak v zemích posttotalitních, kde jsou podmínky pro Romy v této přechodné fázi podstatně složitější.

Dalším úkolem semináře bylo zvážit možnosti, jak vyvést romské pospolitosti ze společenské izolace a jak dohlížet na dodržování lidských práv ve smyslu mezinárodních dohod. Na danou tematiku byla z řad účastníků semináře přednesena řada reprezentativních příspěvků. Rovněž byly vytvořeny pracovní skupiny, které po skončení semináře zahájí svou činnost pro Romskou sekci HCA.

Setkání bylo ukončeno slovy K. Holomka, dosavadního koordinátora této sekce: „V práci pro Romy vyhrává ten, kdo vydrží léta. Neúspěchy nesmí odradit. Buďme na ně připraveni!“

Příští seminář se bude konat v červnu 1995 v Ústí nad Labem pod záštitou Univerzity J. E. Purkyně a bude spojen s festivalem romské kultury.

J. Horváthová

MÍSTNÍ DĚJINY A MINORITY

Ve dnech 14. - 17. září 1994 se konala ve Spišské Nové Vsi (SR) pracovní konference pod názvem LOCAL HISTORY AND MINORITIES se zvláštním zaměřením na dějiny Romů ve školách. Konferenci organizovala Rada Evropy a Státní pedagogický ústav v Bratislavě - PhDr. Silvia Matúšová se spolupracovníky. Na konferenci se sešli odborníci, historici, pedagogové a politici z řad Romů i neromů z různých zemí světa. Z Romů se konference zúčastnili PhDr. František Godla, středoškolský profesor, PhDr. Alojz Pompa ze slovenského ministerstva školství, Orhan Galjuš, vedoucí redaktor mezinárodního romsko-anglického měsíčníku **Patrin** se sídlem v Prešově (SR), romská prozaička Ilona Ferková z Rokycan (ČR), politický pracovník Matěj Šarközi z Písku (ČR) a Erika Godlová, redaktorka časopisu **Patrin**. Ze zahraničních účastníků tu byli významní romisté, jako Dr. Donald Kenrick, anglický romista s historickým a lingvistickým zaměřením, Dr. Peter Heuss, historik z Německa,

Gheorghe Sarau z Bukurešti, autor rumunsko-romského slovníku a učebnice romštiny, a další odborníci ze Španělska, Holandska, Francie, Velké Británie, USA, SRN, Rakouska atd.

Tři hlavní referáty přednesli PhDr. Arne Mann z Národopisného ústavu v Bratislavě, Milena Hübschmannová, CSc., z Indologického ústavu FF UK v Praze a Dr. Claudia Mayerhoferová, historička a badatelka v oblasti experimentální pedagogiky z Vídně. Za pedagogy vystupovala zejména Dr. Mária Macejková z Košic, vedoucí Klubu slovenských učitelů vyučujících romské děti.

Velice zajímavé bylo, že jak v referátech, tak v diskusních příspěvcích se opakovalo několik myšlenek, k nimž nezávisle na sobě došli jednotliví přítomní. Dnes se tyto myšlenky mohou zdát čtenářům samozřejmé, před pěti lety však samozřejmé zdaleka nebyly. Pokusím se je tezevitě formulovat:

- Povědomí o vlastních národních (etnických) dějinách a hrdinech je důležitým prvkem identity a integrity nejen kolektivní, ale i osobnostní. Pro přiměřené sebeuvědomění každého jedince - příslušníka kterékoli etnické pospolitosti - je povědomí či informovanost o vlastních dějinách nesmírně důležité.

- Romské děti se zatím o romské historii nedozvídají ve škole nic nebo téměř nic. Tato skrytá, i když snad nezáměrná diskriminace, která je důsledkem asimilační politiky, přispívá k jejich pocitu méněcennosti, a ten se vždy kompenzuje deformacemi v chování. Na druhé straně pak posiluje pocit civilizační nadřazenosti u jejich neromských spolužáků, případně i učitelů.

- Protože učitelé nejsou zatím vůbec informováni o romských dějinách, je třeba hledat nejrozumnější formy, jak toto informační vakuum zaplnit. Někdy je přísun informací brzděn i byrokracií: na slovenském ministerstvu školství například leží od března 1994 učebnice romských dějin

zpracovaná Dr. Arne Mannem. Zatím se totiž nenašel způsob, jak ji vydat.

- Romistická (dříve ciganologická) historiografie se dosud opírala výlučně o neromské prameny. Veškeré kroniky, zákony, výnosy, vyhlášky, policejní zprávy apod. byly zásadně pořizovány neromy. Je tedy zcela zřejmé, že touto jednostranností pohledu nemůže nebýt ovlivněna i interpretace romských dějin.

Ve třech pracovních skupinách, které zasedaly po odeznění hlavních referátů, hledali účastníci konference konkrétní způsoby, jak co nejučinněji zaplňovat bílá místa romských dějin, jak je interpretovat bez etnocentrického pohledu neromů, jak nově zhodnocené poznatky zavádět do škol, jak pedagogy zainteresovat na tvůrčím dialogu s Romy (rodiči svých žáků), od nichž by se mohli dozvídat informace o důležitých událostech nedávné historie. (V České a Slovenské republice je to například období druhé světové války, poválečná migrace Romů ze Slovenska do českých zemí, soupis Cikánů z roku 1959 atd.)

MH

KONFERENCE O ROMSKÉM JAZYCE V NITŘE

Ve dnech 15. - 16. září 1994 se v Nitře konala konference s názvem **RÓMSKY JAZYK V SLOVENSKEJ REPUBLIKE**, kterou pořádala katedra romské kultury Vysoké školy pedagogické v Nitře v souvislosti se zamýšleným sestavením romsko-slovenského a slovensko-romského slovníku.

Po úvodním projevu rektora Vysoké školy pedagogické v Nitře prof. PhDr. Petra Liby, DrSc., vystoupil pracovník Ministerstva kultury SR PhDr. Augustín Lang, CSc., který vyjádřil ochotu ministerstva podpořit projekt vypracování romsko-slovenského a slovensko-romského slovníku. Dále uvedl zajímavou informaci, že na Slovensku je zaregistrováno 26 romských kulturních a zájmových organizací s celoslo-

venskou působností, avšak jen 4 z nich jsou podporovány ministerstvem kultury.

K nejdůležitějším referátům, které na konferenci odezněly, patřily: příspěvek známého slovenského lingvisty-slovakisty prof. PhDr. Jána Horeckého, DrSc., „Rómsky jazyk ako jazykový typ“, referát „Indické pramene slovnej zásoby rómskeho jazyka“ slovenské indoložky PhDr. Anny Rácové, dále pokyny PhDr. Štefana Liptáka, CSc., spoluautora slovenského dialektologického slovníku, ke sběru slovníkového materiálu v terénu a referát české etnografky PhDr. Evy Davidové „Tradice a současnost jazykového zázemí romského folkloru“.

Problematické současného užívání romštiny v literatuře a v tisku byly věnovány příspěvky prom. hist. Bartoloměje Daniela a Palise R. Žigy, šéfredaktora prešovského čtrnáctideníku **Romano nevo ľil**.

Mgr. Matej Adam a Mgr. Stanislav Cina, absolventi Vysoké školy pedagogické, citovali ze svých diplomových prací obhájených na zdejší katedře romské kultury.

Konference se zúčastnilo okolo 100 lidí. Byli mezi nimi zastoupeni jak Romové (slovenští, maďarští i olašští), tak i neromové, lingvisté, pedagogové, pracovníci a studenti Vysoké školy pedagogické v Nitře a další. Na závěr bylo přijato prohlášení, v němž se doporučuje sestavit pracovní skupinu, která by zahájila práce na sestavování slovníku, a komisi, jejímž úkolem by byla standardizace naddialektní slovenské romštiny. Prohlášení bude předáno Tiskové agentuře SR, Ministerstvu kultury SR a dalším organizacím. Bude rovněž vydán sborník obsahující všechny příspěvky, které na konferenci odezněly.

red.

DRUHÝ HOLOCAUST

Pod tímto názvem proběhla ve dnech 19.-24. září 1994 ve Vídni konference, která se zabývala osudem Romů za druhé světové války v Evropě. Pořadatelem konference byla vídeňská Evangelická akademie a ve-

doucím projektu historik Mgr. Baumgartner. Na akci se podílely i další instituce, jako Kulturní svaz rakouských Romů, Vídeňská univerzita, Spolkové ministerstvo pro vědu a výzkum, Kulturní odbor města Vídně, Rennerův institut a Strana zelených. Čestnou záštitu nad konferencí převzal spolkový kancléř Franz Vranitzky.

Na otázku, proč byla organizátorem právě Evangelická akademie, se nám dostalo odpovědi, že evangelická církev cítí naléhavou potřebu zabývat se problematikou marginalizovaných menšin, a tudíž i menšinou romskou.

Tématem konference bylo pronásledování evropských Romů a Sintů za druhé světové války, které bylo srovnatelné s pronásledováním evropských Židů. Evropští historikové se dohodli označovat je termínem „druhý holocaust“.

Na konferenci vystoupili významní historikové a badatelé, jako prof. Botz, Zimmermann, Dlugoborski, Freud, Baumgartner, Remmel, Karpati, Marušiaková, Popov, Thurner, Kenrick a další. Projevy se týkaly druhé světové války i současnosti. K nejzajímavějším patřil snad referát dr. Zimmermanna z Essenu, který hovořil o výsledcích svého výzkumu o bývalém Sovětském svazu. Promluvil zde i předseda Kulturního svazu rakouských Romů Rudolf Sarközi a pan Karel Stoika, který byl sám v koncentračním táboře v Osvětimi-Březince, kde mu zahynula celá rodina.

Součástí konference byla i návštěva památníku na místě bývalého koncentračního tábora v Lackenbachu, kde se každoročně koná vzpomínkový akt.

Zajímavé bylo vystoupení romské folklorní skupiny Samer-Band, jejíž členkou je i zpěvačka a houslistka Eva Samerová,

dcera slavného hudebníka Jána Berkyho-Mrenky z Bratislavy.

L. Široká

SEMINÁŘ KBSE VE VARŠAVĚ

Organizace v České republice, které se zabývají lidskými právy, sledovaly s očekáváním seminář KBSE (Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě) pod názvem „The Human Dimension Seminar on Roma in the CSCE Region“ (Seminář o Romech v zemích KBSE), který se konal za spolupráce KBSE a Rady Evropy ve dnech 20. - 23. září 1994 ve Varšavě.

Od této konference se očekávalo zejména zahájení formální diskuse na mezinárodní úrovni na téma „český zákon o občanství a jeho negativní dopad na romskou komunitu v České republice“, neboť už více než před rokem vyjadřovali odborníci zabývající se lidskými právy své znepokojení nad návrhem tohoto zákona a posléze nad rasistickým způsobem, jakým byl realizován, a shromáždili o něm rozsáhlé materiály¹.

Seminář ve Varšavě byl důležitý ze tří důvodů. Za prvé je výborným příkladem spolupráce KBSE a Rady Evropy při řešení otázek, kterými se zabývají obě organizace. Za druhé je tato konference na nejvyšší úrovni zároveň konferencí v dnešní době nejrozsáhlejší z hlediska projednávaných okruhů. Třetím a možná nejzávažnějším důvodem bylo samotné téma: situace Romů v signatářských zemích KBSE.

Z tohoto hlediska je podstatné, že otázky týkající se občanství (a zvláště zákon o českém občanství) patřily k tématům vyžadujícím „velkou pozornost z hlediska postavení Romů v právní a politické sféře“². Proto se seminář soustředil na dva hlavní problémy: občanství a rasově motivované útoky vůči Romům a jejich majetku.

1) Nadace Tolerance vydala na toto téma dvě zprávy: „Zprávu o realizaci zákona o českém občanství se zvláštním zřetelem na romskou komunitu“ ze dne 1. října 1993, jejímž autorem je Tom Gross, a „Zprávu o zákonu o českém občanství a jeho důsledcích pro českou romskou komunitu“ z 25. května 1994, jejíž autorkou je Ina Zoon.

Vysoký komisař pro menšiny hned na začátku vytyčil jako jeden z hlavních bodů semináře diskusi o občanství z právního hlediska. „Nové zákony o občanství by v žádném případě neměly být navrhovány a realizovány takovým způsobem, aby diskriminovaly oprávněné žadatele o občanství, nebo aby dokonce odnímalý občanství desetitisícům obyvatel (z nichž je většina Romů), kteří po dlouhou dobu nebo celý život žili v zemi.“

Během semináře byla vydána zpráva, kterou vypracoval orgán Komise bezpečnosti a spolupráce v Evropě ve Washingtonu³. Zpráva obsahuje podrobnou analýzu českého zákona o občanství. V závěru se praví: „I když Česká republika má jako nezávislý stát zákonné právo kontrolovat své hranice a budoucí imigrační vlny, tento zákon je ve svém zaměření koncipován příliš široce. **Jako takový je tento zákon porušením závazků KBSE i dalších mezinárodních závazků, a pokud Česká republika hodlá skutečně plnit své závazky v oblasti lidských práv, měl by být novelizován.**“

Po třech dnech diskusí bylo zřejmé, že mezinárodní organizace jsou si nejen vědomy diskriminačních důsledků zákona, ale také připraveny aktivně reagovat a vyvinout na českou vládu tlak, aby bylo dosaženo pozitivního řešení situace.

I přes výzvy různých řečníků odmítali zástupci české vlády během diskuse zákon komentovat. Pouze v okamžiku, kdy byli výslovně požádáni americkou delegací o oficiální stanovisko, podali jen neuspokojivé vysvětlení, které bylo pouhým popisem zásad zákona. Vedoucí americké delegace je označil za „nedostatečné a ponechávající mnoho otázek bez odpovědi.“

Seminář se tak stal významným okamžikem v činnosti Rady Evropy. Závažné informace budou nepochybně předány Právnímu výboru Českého parlamentu, který má v brzké budoucnosti znovu projednat problém zákona o občanství.

Po 22 měsících ignorování protestů jak ze strany romských představitelů, tak odborníků v oblasti lidských práv se česká vláda ocitá pod mezinárodním tlakem a brzy bude muset učinit důležité rozhodnutí. Bude se muset rozhodnout, zda hodlá pokračovat ve své rasistické politice realizované zákonem o občanství, nebo zda hodlá plnit své závazky z oblasti lidských práv a stát se skutečnou součástí civilizované Evropy.

Seminář dále vytyčil několik bodů, které se týkají postavení Romů a které budou projednávány na příštím zasedání v Budapešti.

Ina Zoon

LITERÁRNÍ SOUTĚŽ RAKOUSKÝCH ROMŮ

Na jaře 1994 vyhlásilo ROMANO CENTRO, kulturně-politická organizace Romů v Rakousku, literární soutěž, jejíž výsledky byly slavnostně vyhlášeny 15. října 1994.

Do soutěže se sešly příspěvky od dvanácti autorů: povídky, básně, životopisná vyprávění, humorky, folklorní „ohlasy“. Dialekty literátů svědčí o různorodém etnickém složení Romů žijících v Rakousku, ale i o tom, že v každé skupině se najde někdo, kdo se pokouší psát. Zastoupeny byly následující dialekty: balkánská kalderašština, burgenlandská romština (varianta naší „maďarské romštiny“), sintština, arlijský dialekt (z území bývalé Jugoslávie), choračánská romština (jazyk balkánských Romů-muslimů), dialekt Romů z oblasti Vojvodiny.

Tříčlenné porotě předsedal Lev Čerenkov, romský linguista z Moskvy, autor několika jazykovědných romistických děl, dalším členem poroty byla Fatima Zambakli-Heinschinková z rodu izmirských Sepetdzides (viz 2. číslo Romano džaniben) a Milena Hübschmannová z Univerzity Karlovy v Praze.

2) viz úvodní řeč M. van der Stoela, Vysokého komisaře KBSE pro menšiny.

3) „Lidská práva a demokratizace v České republice“, Washington DC, září 1994.

Před porotou stál velice těžký úkol: rozhodnout, komu mají být uděleny ceny. Příspěvky se lišily jednak žánrově - byly tedy svým způsobem neporovnatelné - a za druhé sdělení většiny z nich bylo tak působivé, že bylo obtížné dát tomu nebo onomu přednost. Literární nezkušenost byla vyvažována velkou upřímností citů a názorů. Ta byla většinou ve prospěch díla, neboť autoři, nezatížení literárními klišé, se vyjadřovali přirozeně, prostě, překvapivě.

Nicméně o pořadí děl muselo být rozhodnuto. Počet odměn - zlatých dukátů - **galbeno** - byl totiž omezen a odstupňován. Nakonec porota přisoudila první místo úryvku z rozsáhlejší prozaické práce **Rromano kham si dur** (Romské slunce je daleko). Kapitola zaslaná do soutěže se jmenuje **E bori n'as pačivali** (Nevěsta nebyla panna). Napsal ji ing. Miloš Jevremovič, Kalderaš původem z bývalé Jugoslávie. Autor velmi barvitě a poeticky líčí vlastní dětství, kdy s celým přibuzenstvem putoval ve voze taženém koňmi a učil se od otce kotlářskému řemeslu. Dramatická scéna, při níž vyjde najevo, že nevěsta, prodaná za vysokou cenu, není pannou, názorně ukazuje kalderašské zvyklosti, vztahy mezi jednotlivými rody, a nakonec i konflikt s „gádžovskou“ společností, která neúměrně tvrdě potrestá všechny Romy za to, že se někteří z nich prohřešili mezirodovou rvačkou.

Další ceny byly uděleny Pero Petrovičovi, původem z Vojvodiny, za soubor pohádek, I. Jovanovičovi za básně v arlijském dialektu a Josefu Horváthovi z Burgenlandu za jeho folklorní horor. Příběh, který slyšel od svého dědečka, rozvíjí mimochodem obdobné téma, jaké zpracoval k. J. Erben v baladě Svatební košile.

Při ohlašování cen přečetl předseda poroty Lev Čerenkov ukázkou z každého z oceně-

ných děl. Odměnění měli slzy v očích a sál plný romských posluchačů bouřil potleskem. Ukázalo se, že psané a čtené slovo krásné literatury si získává vstup do romské kultury a stává se nenásilně a přirozeně její novou, obohacující složkou.

Následující ukázka je ze sbírky folklorních ohlasů Pera Petroviče, které byly oceněny druhou cenou. Otiskujeme ukázkou pouze v romském originálu, protože bychom rádi zjistili, do jaké míry Romové u nás rozumějí jiným romským dialektům.

Obracíme se proto na čtenáře s žádostí

1) o překlad textu do libovolného romského dialektu mluveného na území České nebo Slovenské republiky, případně do češtiny nebo slovenštiny;

2) o komentář k obsahu i k jazyku díla.

Jelikož bychom Vaše příspěvky rádi uveřejnili v 2. čísle II. ročníku *Romano džaniben*, prosíme, abyste nám je zaslali nejpozději do konce března 1995.

Nikdo z literátů se neučil svému mateřskému jazyku ve škole, proto každý užívá takového přepisu mluvené romštiny, jaký „cít“ jako nejlepší. Je pochopitelné, že si někteří autoři nedovedou poradit se specifickými fonémy romštiny, které neexistují v ostatních evropských jazycích, a proto například u aspirovaných hlásek neoznačují přídychové h. Pro zvuk „dž“ užívá Petrovič vlastního grafému, přeškrtnutého d. Jeho rukopis nepatrně upravujeme podle našich pravopisných zvyklostí: h u aspirovaných hlásek dáváme do závorky, protože v jeho dialektu není tak výrazné, jako např. ve slovenské romštině. Grafémem é označuje zvuk, který je ekvivalentní hlásce kh nebo k v našich romských dialektech (např. éer = kher).

Pero PETROVIČ

Naklo but brš, da ma godi, sas man pandž šov brš. Čidinas pen Roma ande mungro dade-sko éer. Svako ivend. Roma sas but čore, n'as len kaš(t), n'as len khanči, so t(h)ovas pe jag, te avel lenge tato. Toska moraje te džan pe aver éera, kaj si tato, kaj p(h)abol jag sasti rjat, taj mot(h)onas paramiča. Gadala paramiča sas lundže. Jek(h) paramiči trajilas po duj trin časurja.

Man sas bach(t), kaj mungro čer sas uvek tato. Mungro dad tholas jag po soro rjat. Me bešavas ande mungre dadeski angali taj ašunavas gadala paramiči.

Skoro svako paramiča počinlas gajda: Ande jek(h) bari lumja, ande baro t(h)em prdal eſta voša, prdal eſta paja, trajilas jek(h) barvalo caro taj sas le trin rakle. Duj gođaver a trito, majterno, sas dilo. Taj bučolas pe Pero.

Sar već p(h)endem, me bešavas ande mungro dadeski angali taj ašunavas svako alav, ka(j) mot(h)onas purane Roma. Ali jek(h) rjat lijem te rovav. Roma dik(h)line pe mande taj p(h)učle ma: „Sostar roves, č(h)aveja?“

Me majdur rujem taj p(h)učlem len: „Sostar si o Pero majdilo? Sostar? Sostar?“

Sa e Roma line te asan, ali jek(h) Rom dija pe gođi taj p(h)enda kole Romeske, kaj mot(h)olas paramiči: „Ač(h), tu puraneja! Tu či džanes te mot(h)os gadaja paramiči! Ašunen, Romalen, sar džal gadaja paramiči!“ Taj dik(h)lja pe mande taj počnisarda isto paramiči: Ande jek(h) bari lumja, ande jek(h) baro t(h)em, prdal eſta voša taj eſta paja, trajilas jek(h) but barvalo caro. Taj sas le trin rakle. Duj sas gođaver a trito majterno sas Pero.

Me semas but bachtalo taj asavas, kaj na sem majbut dilo.

MH

OHLASY

* * *

Odphenav tumenge vaš tumare phučibena andro lil **Romano džaniben**. Vaš peršo phučiben tumenge odphenav avka: Ole romane časopisostar užarav, hoj čhive-na andre leste čačipen, hoj anla opre le Romenge o čačipen.

Vaš dujto, hoj o adadiveseskero romano džaniben na ela „džaniben vaš džaniben“.

Mangav tumenge le Devlestar, kaj te prindžaren o Čačipen u kaj o Čačipen tumen te kerel čačune manušenge.

Tumaro phral Vlado Oláh

* * *

S velkým zájmem jsme četli ohlasy uveřejněné v druhém čísle **Romano džaniben**, ohlasy na anketu, která položila čtenářům dvě otázky:

1. Co očekáváte od romistického časopisu?

2. Co považujete za poslání současné romistiky?

Všechny uveřejněné odpovědi byly zajímavé a podnětné, my se však v této úvaze chceme soustředit pouze na jednu z nich, a to na příspěvek dr. Emila Ščuky, který podle našeho názoru vybízí k diskusi nejvíce. Obsahuje totiž řadu rozporných tvrzení, jejichž vyjasnění považujeme za důležité.

Zastavme se nejprve u pozoruhodného názoru, jehož dikce je ve shodě s laděním celého dopisu. Citujeme: „...kdo dává právo gádžům, byť se naučili romsky, podílet

se autorsky na vzniku různých romských učebnic, slovníků, gramatiky?“

Dr. Ščuka zřejmě předpokládá, že jedinými kvalifikovanými autory romských učebnic, slovníků a gramatik mohou být Romové.

Mýlí se. Být Rom, Čech, Němec atd. není samo o sobě kvalifikací k tomu, aby člověk sepsal slovník, gramatiku či učebnici jazyka, byť by se jednalo o jeho mateřštinu. K tomu je nezbytná odborná průprava, často mnohaleté studium. Bohemistiku také nepřednášejí pouze Češi. Je to obor, který má své místo i na vysokých školách v zahraničí a věnují se mu vědci různých národností. Za všechny můžeme jmenovat např. známého italského bohemistu a spisovatele prof. Ripellina. Každému národu slouží jenom ke cti, jestliže se o jeho jazyk a kulturu zajímají i příslušníci jiných národů a kultur. Koneckonců dr. Ščukovi také nikdo neupírá právo napsat gramatiku či učebnici českého anebo kteréhokoliv jiného jazyka.

Dalším polemickým názorem dr. Ščuky je přání, aby byl tento časopis -řeceno jeho slovy: „...časopisem vědeckým, odborným, ale aby mu také rozuměli obyčejní Romové.“

Ano, i v odborném časopise se lze snažit o živý a srozumitelný jazyk. Tato snaha však bude vždy limitována odbornou terminologií toho kterého oboru. Věda je vědou právě proto, že se snaží odkrývat hlubší vrstvy skutečnosti, k čemuž si vytváří své speciální nástroje a postupy. Ne nadarmo je třeba k zvládnutí nějakého vědního oboru několika let intenzivního studia a k udržení kroku s rozvojem každé vědní

disciplíny pak celoživotního úsilí. Nelze tedy žádat po časopise, jakým je Romano džaniben, ve kterém se střídají články historické, etnologické, lingvistické atd., aby byl beze zbytku srozumitelný všem Romům. Bylo by to stejně nerealistické jako chtít např. po časopise věnovaném lingvistickým rozborům českého jazyka, aby byl srozumitelný bez hlubšího studia všem, kdož vládnou češtinou.

Úlohu jakéhosi zprostředkovatele mezi jednotlivými vědními obory a laickými zájemci o výsledky jejich bádání plní literatura popularizační, nikoli odborná. Nejprve je však třeba kvalitních odborných prací, z nichž by mohli populizátoři čerpat. I to může být jedním z vedlejších úkolů časopisu Romano džaniben.

Na rozdíl od dr. Ščuky si nemyslíme, že by romistika stagnovala. Ve vědeckém světě je o romistickém bádání veliký zájem, a co se týče situace u nás, můžeme být více než spokojeni s možnostmi, které se před námi otevřely po pádu komunizmu. Romistika se vyučuje anebo se s ní počítá v učebních plánech na pěti vysokých školách v ČR - na dvou v Praze, dále pak v Ústí nad Labem, v Brně a v Olomouci. Muzeum romské kultury a v neposlední řadě i tento časopis jsou dokladem, že půda pro rozvoj této vědní disciplíny je připravena, je třeba jí jen využít. Čeho se romistice spíše nedostává, to jsou lidé vzdělaní v oboru, ať už se jedná o Romy, či „gádže“. A zde je třeba říci, že na etnické příslušnosti nezáleží. Práce je dost pro všechny a o tom, zda někdo dostane či nedostane prostor (např. v tomto časopise), by měla rozhodovat pouze kvalita příspěvku.

Na závěr bychom chtěli reagovat na dvě otázky, jejichž zodpovězení dr. Ščuka očekává právě na stránkách tohoto časopisu. První z nich zní: „Kdo jsou tzv. 'slovenští Romové', a kdo si tento termín vymyslel?“

Máme zato, že není důležité, kdo ho použil první, protože označuje jenom prostý fakt, že dnešní romská populace na území

České republiky se s výjimkou několika stovek Romů, převážně tzv. *českých*, usazovala v tomto prostoru v průběhu zhruba pěti posledních desetiletí a že přišla ze Slovenska. Pod názvem '*slovenští Romové*' však v užším slova smyslu míníme pouze ty Romy, kteří žili po několik staletí v slovenském jazykovém a kulturním prostředí, neboť při jižních hranicích s Maďarskem žije další početná skupina tzv. '*maďarských Romů*', která byla vystavena maďarským vlivům a odlišuje se i svým nářečím.

Slovenští Romové tvoří v České republice asi 80% romské populace. Tento název v sobě neskrývá nic hanlivého, a stejně tak jako označení *volynští Češi* nebo *rumunští Slováci* slouží pouze k odlišení této skupiny Romů od jiných, neboť rozdíl mezi jednotlivými skupinami skutečně existují.

Pokud jde o termíny *cikánologie* a *romistika*, je nutno poznamenat, že první termín je nesprávný a neobdobný. Dříve se užívalo termínu *ciganologie*, který se, podobně jako termíny *indologie*, *sinologie* apod., skládá se dvou slov: první je řecké (nebo latinské) označení příslušníka studovaného etnika a druhé vychází z řeckého slova *logos* (= *slovo*); ...*logie* je tedy *věda*, *nauka* o... Výraz *romistika*, podobně jako *bohemistika*, *slavistika*, *arabistika* apod., vychází z latiny, kde přípona - *tika* rovněž znamená *studium*, *nauka*. V češtině se tedy užívá jak termínů -*logie*, tak termínů -*tika*, záleží pouze na vžitém úzu. V poslední době je stále častěji termín *ciganologie* nahrazován ekvivalentním termínem *romistika*, neboť pro označení příslušníka romského etnika vychází ze slova *Rom*, čili termínu, jakým Romové označují sami sebe, a nikoli z termínu, jakým je označují příslušníci jiných národností. Navíc má slovo *cikán*, *cigan* (a jiné varianty) v mnoha kontextech hanlivé zabarvení a samotné jeho východisko, řecké slovo *athinganos* (= *nedotknutelný*) neoznačovalo příslušníka romského etnika, nýbrž příslušníka manichejské sekty, která přišla do Byzance z Frýgie.

A na závěr ještě malou poznámku: Kritika do vlastních řad, kterou ve svém ohlase na časopis doporučuje dr. Ščuka, může být jistě užitečná, a to zvláště tam, kde by přílišná rozdílnost názorů ochromovala akceschopnost, jako např. v politické straně. Posláním odborného časopisu, jakým je Romano džaniben, je však něco jiného než vytváření hranic mezi těmi, kdož mají „správný“ nebo „špatný“ názor. Časopis by měl být - na stránkách k tomu vyhrazených - otevřen dialogu!

A. Janíčková, Z. Andrš

* * *

Vážená redakce,

na vaši výzvu čtenářům, co se jim líbí nebo nelíbí ve Vašem časopise anebo co od něho očekávají, odpovídám takto:

Kdysi jsem četl od různých odborníků, že Dómové opustili Indii hlavně proto, že tam tvořili tu nejspodnější vrstvu, která vykonávala nejpodřadnější práci. Byl jsem rád, že v předmluvě v prvním čísle tuto tezi napadáte. Také jsem rád tomu, že v článku, který pojednával o osudu moravských Romů a rodině Holomkových, byla nejen historie, ale i dodatky, jež danou situaci vyhodnocovaly a vyvozovaly závěry pro dnešní situaci.

Za příspěvky, které hovoří nejenom o historii, ale také ji vyhodnocují a snaží se z toho vytěžit něco pro současnost, jsem velmi vděčný. Podle mého názoru dnes nestačí pouze historie, žalozpěv. Chce to i ten třetí krok. Chce to konkrétní výsledky, konkrétní činy.

Od Vašeho časopisu, jenž spracovává romistické studie, bych očekával pomoc dobrovolným, laickým nadšencům, kteří by chtěli ve svém volném čase získávat *paramisa*, *god'aver lava phure Romendar* či životní prožitky. Pokud mezi Romy takoví lidé jsou, tak by jistě uvítali jednoduché návody, jak takovýto materiál

získávat v terénu. Kdysi jsem misijně působil mezi lidmi, a to hlavně mezi Romy. Z vlastní zkušenosti tedy vím, jak je důležité v osobním kontaktu již předem mít jakousi představu, o čem budu hovořit, jak budu hovořit, jaké budu klást otázky, či jak bych se měl zachovat v té či oné situaci, když nastane. Poskytnout v tomto ohledu pomoc, rady či návrhy těmto laickým nadšencům - a já věřím, že existují takoví, kteří nevědí, jak na to. To by tedy mohl být jeden z cílů vašeho časopisu.

Například projekt na záchranu romského jazyka v Rakousku jste již otiskli. Dává jakousi představu, jak by měl člověk asi postupovat při svém osobním kontaktu s Romy. Chci se zmínit ještě o pěkném příspěvku od Svetislava Kostiče. Díky tomuto článku jsem zjistil, že romština mé rodiny má některá slova z maďarské romštiny a některá slova zase z jugoslávské romštiny. Při čtení tohoto příspěvku mne ale napadlo, že pro obyčejné Romy je tento článek příliš náročný. Pokud svůj časopis vydáváte pro lidi s vyšším vzděláním, pak je vše v pořádku. Pokud ale chcete oslovit manuálně pracující čtenáře, pak by takové příspěvky měly být zjednodušené, aniž by článek přišel k újmě.

Na závěr již jenom malou poznámku. Ptal jsem se Romů, zda nevědí něco o tom, že i Romové byli v Terezíně. Pan Ferko z Děčína mi sdělil, že před více jak dvaceti lety byl se školou v Terezíně na exkurzi. Průvodce hovořil nejen o Židech v tomto koncentračním táboře, ale i o Romech. Více se mi nepodařilo zjistit.

Váš Petr Erös

P.S. Bylo od vás též pěkné, že jste v závěru časopisu otiskli seznam knih, které si zájemce může objednat na uvedené adrese. Mohli byste postupně takto zveřejnit veškeré knižní tituly romských autorů, a to i s adresami příslušného nakladatele?

ROMANO DŽANIBEN 4/1994

Časopis romistických studií. Vydává Nadace Romano džaniben
Žitná 30, 120 00 Praha 2, tel.- fax. 24 23 23 04, ISSN 1210-8545

Šéfredaktorka: Milena Hübschmannová
Výkonná redaktorka: Hana Šebková
Redakční rada: Zbyněk Andrš, Alžběta Janíčková, Ruben Pellar,
Peter Wagner, Anna Žigová, Edita Žlnayová
Autor obálky: Jan Andersson

Sazba, osvit, tisk: QT s.r.o., Na výsledku II/8, 140 00 Praha 4, tel.:02/643 07 66
Vychází čtyřikrát ročně v nákladu 1000 kusů. Cena jednotlivého čísla 35 Kč,
v rámci předplatného 30 Kč. Objednávky zasílejte na adresu Nadace.
Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných
polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Příspěvky na
časopis jsou vítány. Č.b.ú. 724352-028/0800. Podávání novinových zásilek
povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j.NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.

VYCHÁZÍ ZA PODPORY NADACE „ROS“